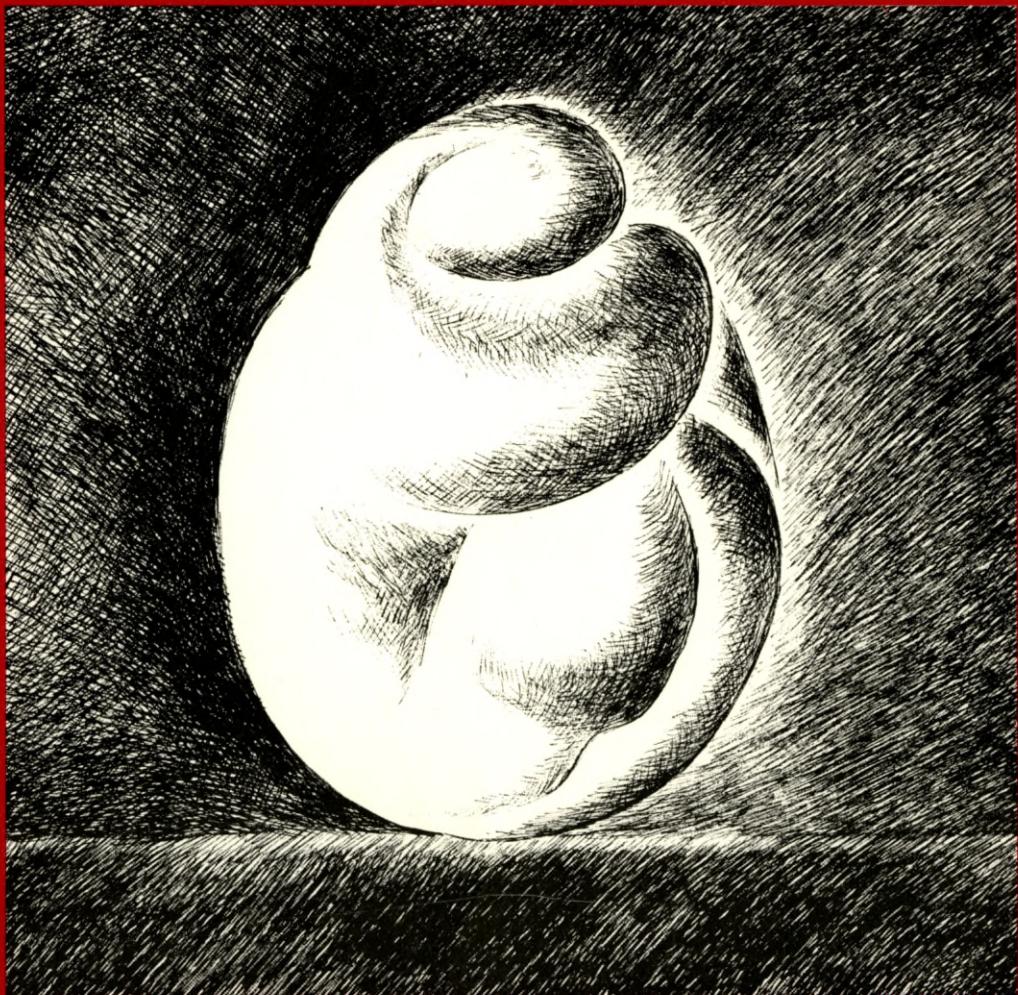

Utbildningsforskning

SÖ
RAPPORT
FÖU

28

Tecknad svenska

Denna digitala version är tillgängliggjord av Stockholms universitetsbibliotek efter avtal med upphovsmannen, eller i förekommande fall då upphovsrätten har upphört. Får användas i enlighet med gällande lagstiftning.

**This digital version is provided by the Stockholm University Library in agreement with the author(s) or, when applicable, its copyright has expired.
May be used according to current laws.**

**Stockholms
universitet**

Utbildningsforskning

Tecknad svenska

Rapporten har utarbetats av

Brita Bergman

I denna sammanfattande slutrapport redovisas resultaten av det av skolöverstyrelsen bekostade forsknings- och utvecklingsprojektet Teckenspråkets lingvistiska status. Arbetet har utförts vid Institutionen för lingvistik vid Stockholms universitet.

LiberLäromedel/Utbildningsförlaget
162 89 VÄLLINGBY

Utbildningsforskning

Skolöverstyrelsens rapportserie

Utbildningsforskning redovisar resultat från projekt inom skolöverstyrelsens pedagogiska forsknings- och utvecklingsarbete. Serien utges på uppdrag av skolöverstyrelsen som svarar för att en grundupplaga utan kostnad ställs till myndigheters och institutioners förfogande.

Abonnemang kan tecknas direkt hos
Liber distribution, Prenumerationsorder,
162 89 VÄLLINGBY

Beställning av enskilda titlar sker genom
Lärarcentrum
Fack
171 19 SOLNA
eller genom bokhandeln.

Utbildningsforskning 28. Brita Bergman: "*Tecknad svenska*".

Omslaget: "*Kontemplation*", temavinjett av Paul Hilber

Teckendemonstrationer ● Birgitta Ozolins, Sten Ulfsporre och Lars-Åke Wikström

Fotograf ● Ingamaj Beck

Teckensymboler ● Rudof Schmidberger

Teckningar och ateljé ● Christel Niklasson

Redaktör ● Jan Eriksson

Formgivning ● Paul Hilber

Copyright © 1977 Skolöverstyrelsen och LiberLäromedel/Utbildningsförlaget

Tryck ● Rosenlundstryckeriet, Stockholm 1977

ISBN 91-47-02483-6 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Innehåll

5	Förord
6	Kort tillbakablick
8	Teckenpråket ifrågasätts
11	De två teckenspråken
11	Åtbördsspråket
14	Tecknad svenska
16	Två språk
20	Teckenböcker
30	Handalfabetsbeskrivningar
33	Tecknets uppbyggnad
33	Tecknets tre aspekter
36	Fonem — kirem
40	Artikulatorns kirem
51	Artikulationsställets kirem
58	Artikulationens kirem
73	Sammanfattning
75	Teckenskrift
76	Nivåanknytning
78	Symbolerna
83	Skrivkonventioner
86	Teckenskriftens användningsområde
90	Det amerikanska skriftsystemet
93	Teckentypologi
94	Tecken — form — referent
95	Motiverade teckentyper
107	Arbiträra tecken
108	Initialtecken
110	Teckenfamiljer
111	Teckenbildning
111	Tecken — signem
114	Sammansatta tecken
118	Återkommande förledssignem
119	Persontecknet
122	Teckenböjning
122	Tecknens ordklasstillhörighet
123	Normativa böjningsregler
124	Substantiv
129	Adjektiv
134	Adverb

- 135 Verb
- 138 Pronomen
- 143 Räkneord
- 145 Sammanfattning

147 Tecknad svenska i praktiken

- 148 Något om inspelning och observation av tecknad svenska
- 150 Böjningstecken
- 153 Påverkan från åtbördsspråket
- 155 Munrörelser och tecken

158 Litteraturförteckning

160 Summary

Förord

Projektet ”*Teckenspråkets lingvistiska status*” som varit förlagt till Institutionen för lingvistik vid Stockholms universitet avslutas under 1976. Undersökningens resultat har tidigare redovisats i fem delrapporter som i delvis omarbetat skick ingår i denna sammanfattande slutrapport.

Projektets vetenskaplige ledare har varit professor Bengt Sigurd som med värdefulla råd och beundransvärt tålmod hjälpt mig att genomföra undersökningen. För stöd och intresse tackar jag också ledamöterna i skolöverstyrelsens teckenspråksnämnd, Lars Wilhelmson, SÖ, och mina arbetskamrater bland vilka jag särskilt vill nämna medarbetarna i SÖ-projektet ”*Tidig språklig kognitiv utveckling hos döva och gravt hörselskadade*”.

Blidö—Stockholm
30 november 1976

Brita Bergman

Kort tillbakablick

En vanlig fråga bland dem som kommer i kontakt med teckenspråk är ”*Varifrån kommer teckenspråket?*” och ett nästan lika vanligt svar är att det kommer från Frankrike. Att Frankrike får ta åt sig äran av att vara teckenspråkets urhem har delvis sin förklaring i att den första organiserade dövundervisningen kom till stånd i Paris i och med att abbé de l’Epée på 1770-talet startade en skola för döva. Redan före hans tid hade sporadiska försök att undervisa döva gjorts, men de l’Epée utmärker sig genom att han använde teckenspråk i undervisningen, något som snart kom att kallas teckenmetoden eller den franska metoden. Man skall dock inte dra slutsatsen att de l’Epée därmed också är teckenspråkets upphovsman. Han utgick från den teckenspråkliga kommunikation eleverna använde sinsemellan och skapade sedan tillsammans med dem nya tecken för begrepp eller ord som saknade teckenformer.

Den inledande frågan om teckenspråkets uppkomst är troligen också felformulerad. Mycket talar för att det är riktigare att fråga efter teckenspråkens uppkomst, och därmed alltså anta att världens olika teckenspråk uppkommit oberoende av varandra på skilda platser där döva funnits. Man vet visserligen att de l’Epée för att sprida sin metod utbildade dövlärare från andra länder och att dessa vid hemkomsten mycket riktigt grundade dövskolor. Men vad de i första hand förde med sig hem var en undervisningsmetod, inte ett helt teckenspråk. Enstaka tecken har bevisligen genom dessa lärare spritts från Frankrike till andra länder, men likaväl som det fanns teckenspråk i Frankrike när de l’Epée började undervisa döva, måste man anta att det fanns teckenkommunikation också i andra länder.

De som hävdar att teckenspråket kommer från Frankrike använder gärna ytterligare ett argument, nämligen något som kallas ’franskans omvända ordföljd’. Det som avses är egentligen att franskan vanligen placerar bestämningsordet efter huvudordet, något som anses vara det vanliga också i teckenspråket. Att därav dra slutsatsen att (det svenska) teckenspråket ursprungligen kommer från Frankrike är att lägga alltför stor vikt vid ett enda gemensamt drag mellan två för övrigt väsensskilda språk.

Det äldsta kända belägget för teckenspråk i Sverige finns i Vetenskapsakademins handlingar för 1759 och ingår i en beskrivning av Ålhems socken, författad av lektorn Anders Vijkström vid Kalmars gymnasium.

*”Till slut bör jag ej lämna obemält att här i Socknen och Flinsmåla går
är född och lefver en Man benämnd Lars Nilsson, som ifrån sin födsel är*

döf och dumb, men kan icke dess mindre på sit sätt läsa och skrifva, hvilket senare han gör tämmeligen nätt, samt addera och subtrahera. När man igenom tecken frågar honom, huru gammal han är, upsätter han sit födelseår 1704, och med vanligt subtraherande räknar han ut sin ålder. Han föregifver sig hafva lärt sig detta sjelf, och ingen vet berätta annat. Han tecknar dessutom väl sina tankar, som merendels dumbar pläga, i synnerhet för dem som äro vane vid honom; . . .” (Tidskrift för döfstumskolan, 1882, årg. 3, nr 4—5).

Detta skrevs så tidigt som 1759, alltså innan de l'Epée börjat undervisa och ett halvsekel innan den svenska dövundervisningen startades.

I början av 1800-talet gjordes i Sverige av flera olika personer försök att undervisa döva. Bland dem märks G A Silfverstolpe som ”språkade med sina elever genom tecken” (Prawitz, 1913) men framför allt Per Aron Borg som med rätta kallats den svenska dövundervisningens grundläggare. 1808 började Borg ta emot döva och blinda elever och fyra år senare kunde han inleda verksamheten vid det nystartade Allmänna Institutet för Döfsumma och Blinda, numera känt som Manillaskolan i Stockholm. Borgs efterlämnade handskrifter finns bevarade på Kungliga Biblioteket i Stockholm. Under rubriken De l'Epées Lefvernes beskrifning återfinns följande passage om teckenspråk:

”. . . det språk, eller rättare sagt den grundval för et språk, som har warit till så länge som det funnits Döfsumma i werlden, som är deras naturliga språk och som de aldrig lemla om de än ägde skrift- och tonspråket i fullkomlig besittning, jag menar det **Naturliga teckenspråket**.” (Handskrift 0. 35)

Borg ger här alltså stöd för antagandet att teckenspråkskommunikation fanns före dövundervisningens tid.

Borg använde själv teckenspråk i undervisningen och utgick från det teckenspråk eleverna hade. På ett schema från 1810 kan man se att han till och med undervisade i teckenspråk: ”*Öfvas de döfsumma i hand-språket*”. Även på ett schema från 1828 (när Borg återvänt från sin femåriga vistelse i Portugal) nämns teckenspråk: ”*Öfvningar med alla eleverna gemensamt till att vinna enhet uti deras teckenspråk och mimik*”. Det är intressant att se hur teckenspråket här var ett mål i sig, hur elevernas modersmål på detta sätt vårdades.

Borg hörde inte till den grupp utländska lärare som fick sin utbildning hos de l'Epée. Han kunde i så fall ha blivit den naturlige förmedlaren av franskt teckenspråkets inflytande på det svenska, men så är alltså inte fallet. Det finns ingen anledning att anta annat än att vårt teckenspråks ursprung finns hos döva själva här i Sverige.

Att Borg började intressera sig för dövundervisning kan likväl de l'Epée på ett indirekt sätt sägas ha medverkat till. Hur detta gick till beskriver Borgs son Ossian i tidningen Döfstumvännens 1876 (årg. 1, häfte 3):

”. . . En tillfällighet gaf också anledning till hans förändrade lefnads-bana, i det Borg en afton såg på stora operan i Stockholm en pjes, som

framstälde Abbé de l'Epée, upptagande på allmän landsväg i Frankrike en i tråsor höljd kringirrande döfstum gosse, den han upptog och hvilkens själsförmögenheter han till en sällsynt grad utvecklade och hvilken han åter insatte i de rättigheter man frånröfvat honom.”

Det antogs också att tidigare nämnde Silfverstolpe sett denna pjäs av Bouilly som i svensk översättning hette Abbé de l'Epée eller den döve och dumbe.

Senare studerade också Borg de l'Epées skrift om dövundervisning vilket framgår av att Borg i sina skrifter översatt en del passager ur dennes bok. Borg prisar de l'Epées metod att använda teckenspråk i undervisningen och uttrycker även sin stora beundran för honom i Ärenminne öfver abbé de l'Epée (1818).

Hur det av Borg och hans elever använda teckenspråket såg ut kan vi i dag inte få kunskap om. Man kan emellertid anta att dövundervisningens start kom att betyda mycket för dess utveckling, bara genom det enkla faktum att en stor grupp döva fick träffa varandra. Genom undervisningen ökade också deras kunskaper vilket bör ha påskyndat teckenspråkets utveckling, framtvingat nya uttrycksmöjligheter och ett större teckenförråd.

Vid sidan av dövskolan utgör dövföreningen den viktigaste institutionen för teckenspråkets fortsatta existens och utveckling. Före dövskolans tid fanns knappast några förutsättningar för föreningsbildandet, men behovet av en träffpunkt förstärktes i skolan. Den första dövföreningen grundades på 1860-talet på bl a Fredrika Bremers initiativ och fick namnet Döfstumföreningen i Stockholm.

Teckenspråket ifrågasätts

I inbördes kommunikation är teckenspråket det enda naturliga kommunikationssättet för döva, ett faktum som också accepterades inom den tidiga dövundervisningen. Redan under de l'Epées livstid fick emellertid den franska metoden en konkurrent i den tyske dövpedagogen Samuel Heinicke som förespråkade en rent oral metod, också kallad talmetoden eller den tyska metoden. Heinicke förbjöd användning av teckenspråk vid sin skola inte bara i undervisningen utan också eleverna emellan utanför lektionstiden. Han ville på så sätt tvinga dem att använda endast talspråkskommunikation. De l'Epée, liksom hans efterträdare Sicard, förde en het diskussion med Heinicke och debatten mellan tyska och franska metoden följdes i hela Europa. Man kan påstå att Heinicke avgick med segern så tillvida att dövlärarkongressen i Milano 1880 enhälligt beslöt att övergå till den orala metoden som ännu i dag har ett starkt fäste i de flesta europeiska länder. Diskussionen har dock fortsatt, många gånger i mycket fråna ordalag, och går som en röd tråd genom dövundervisningens historia.

Man kan fråga sig hur en metodfråga kan engagera de berörda så intensivt som har skett inom dövundervisningens område. När man

granskar diskussionsinläggen i t ex dövlärar- och dövtidskrifterna visar det sig att det egentligen inte är fråga om en undervisningsmetod, utan snarare om en kommunikationsmetod, dvs om vilket språk man skall kommunicera med på lektionerna. Att detta i sin tur är ett problem har förstas att göra med dövhetens inverkan på språkinlärningen. Avsaknad av hörsel innebär utebliven spontan talspråksinlärning. Hörande får så att säga svenska gratis redan i den tidiga barndomen. Döva däremot måste ha särskild undervisning i såväl talat som skrivet språk och dövskolans största problem är: hur skall döva bäst undervisas för att lära sig den hörande omgivningens språk i dess talade och skrivna form? Det är mot bakgrund av det problemet som striden mellan tal- och teckenmetoderna skall ses.

Dövas organisationer har alltsedan Milanobeslutet arbetat för att få teckenspråket återinfört i dövskolans undervisning. Så har man t ex vid de nordiska dövkongresserna vid upprepade tillfällen tagit resolutioner där man (förgäves) krävt detta.

De tekniska landvinnningarna som kom i dövundervisningen tillgodo under 1950-talet ledde till en ytterligare försvagning av teckenspråkets ställning. Man upptäckte med hjälp av de nya förstärkningsmöjligheterna att de som tidigare betraktats som döva kunde fås att reagera på ljud. I den optimistiska anda som då följe gjorde man dock det felslutet att tro att alla 'döva' hade hörselrester. Teckenspråk skulle därmed vara överflödig.

Hörselträning och munavläsning fick en framskjuten position, och även om teckenspråket aldrig uttryckligen förbjöds från skolmyndigheternas sida upplevde många döva situationen som att teckenspråk ändå i praktiken var förbjudet. Den officiella synen på teckenspråket kommer tydligt till uttryck i Det döva barnets språk- och talutveckling (SOU 1955:20):

"Teckenspråket skiljer sig från de hörandes tal genom stora avvikeler i syntaktisk struktur, varför det utövar ett starkt hämmande inflytande, när barnet skall lära sig tala". Vidare kan man läsa att teckenspråk används "i regel blott vid undervisning av mycket svagt begåvade barn."

50-talets stora förväntningar på undervisningsresultat kunde inte infrias. Den stora ekonomiska satsningen och arbetsinsatserna som gjordes kan inte sägas stå i rimlig proportion till de resultat som nåddes. Mot mitten av 60-talet kunde helt följdriktigt ett ökande intresse för alternativa arbets- och kommunikationssätt iakttas och därmed en öppnare inställning till teckenspråket. Detta avspeglar sig i viss mån i Läroplan för grundskolan (Lgr 69 II:Spsk) där teckenspråksundervisning föreslås ingå i ämnet svenska på högstadiet — *"med möjlighet till befrielse för elever som inte önskar detta"*. Om teckenspråket som kommunikationsmedel sägs vidare i denna nu gällande läroplan att det kan *"accepteras endast under förutsättning att det beledsagar talet"*.

Mot slutet av 60-talet intensifierade Sveriges riksförbund (SDR) sina ansträngningar för att få teckenspråket accepterat såväl av föräldrar till döva barn (mer än 90 % av alla döva barn har hörande föräldrar)

som i förskolan och på specialskolans alla stadier. Som ett led i detta arbete bildades en teckenspråkskommitté, vars huvuduppgift var att sammanställa en teckenbok för det snabbt ökande antalet teckenspråkskurser.

Teckenspråkskommitténs arbete kom i praktiken att leda till att ett från det genuina teckenspråket starkt avvikande språk uppstod. I nästa avsnitt diskuteras skillnader och likheter mellan de två språken, liksom också det nya teckenspråkets tillkomsthistoria. Därmed ges samtidigt en del av bakgrunden för det forskningsprojekt vars resultat de återstående kapitlen redovisar.

De två teckenspråken

Språk kan definieras från flera utgångspunkter. Man kan tex tänka sig en funktionell definition som tar fasta på vad språk kan användas till, språket som kommunikationsmedel. Ett annat sätt att betrakta språk på är att i stället se på det mer formellt och beskriva hur det är uppbyggt. Det är en beskrivning av det senare slaget som vi här skall använda oss av. En mycket enkel språkdefinition kan då formuleras på följande sätt: språket består av en uppsättning **symboler** som kombineras till **satser** enligt vissa **regler**.

Det orala språkets symbol är **ordet** i dess talade eller skrivna form. I stället för att peka på, eller hämta, ett skrivbord kan jag använda språksymbolen ”*skrivbord*” när jag vill referera till detta. Språksymbolerna kombineras till större enheter såsom fraser och satser enligt givna regler, som tillämpas helt automatiskt av den som behärskar ett språk. Även om språkanvändaren inte kan formulera den regel som satsen ”*har spelat bowling du?*” bryter mot, har han ändå en intuitiv kunskap om den och kan ersätta den felaktiga satsen med den grammatiskt korrekta ”*har du spelat bowling?*”.

Tecken kan jämföras med ord så tillvida att de är teckenspråkets symboler. Även för dessa symbolers hopkoppling till satser finns regler som tillämpas på samma omedvetna sätt som ett oralt språks syntaxregler. Som vi skall se skiljer sig de två svenska teckenspråken åt i båda dessa avseenden, dvs i val av tecken och satsbildningsregler.

Ordet ’teckenspråk’ var fram till 60-talets slut entydigt och i stort sett synonymt med ’åtbördsspråk’. Här kommer teckenspråk att vara den överordnade termen medan åtbördsspråk är beteckningen för endast ett av språken. Enligt den terminologin har vi alltså två olika **teckenspråk**, nämligen **åtbördsspråket** och **tecknad svenska**. (Inledningskapitlets diskussion om språkets ursprung och ställning i undervisningen avser alltså det som i det följande kallas åtbördsspråk. Namnfrågan diskuteras även på s 18.)

Åtbördsspråket

Med **åtbördsspråk** avses det onormerade och i stort sett spontant uppkomna teckenspråk som i Sverige alltså kan spåras tillbaka till åtminstone 1700-talets mitt. Det kallas även dövas modersmål eftersom det är det språk som döva lär sig utan särskild undervisning om omgivningen använder det. I åtbördsspråket kan vissa dialektala olikheter urskiljas och vid varje dövskola finns dessutom ett karaktäristiskt teckenförråd.

Vari de olika dialekterna skiljer sig åt är inte undersökt, troligt är att det snarare gäller valet av tecken än olikheter i satsbildningen.

Åtbördsspråket är inte besläktat med svenska språket i den meningen som t ex danska och svenska eller tyska och svenska är det. Däremot uppväxer åtbördsspråket stora likheter med världens andra teckenspråk.

Språksymbolerna i åtbördsspråket kallas både tecken och åtbörder. Men det förtjänar att påpekas att det inte är fråga om två olika sorters språksymboler. Det har nämligen visat sig att det är vanligt att man vill göra åtskillnad på tecken och åtbörd och se dem som två olika typer av manuella symboler. Åtbördens anses då skilja sig från tecknet genom att den motsvarar flera ord eller en förkortad mening. Felet med en sådan definition ligger i att man klassificerar ett språks symboler med hänvisning till hur de **översätts** till ett annat språk, dvs i och med att dessa s k åtbörder inte har en direkt ordmotsvarighet anses de utgöra en egen klass. Att en sådan missuppfattning kan uppstå kan väl delvis förklaras av (den felaktiga) synen på åtbördsspråket som innebär att man betraktar det som en manuell representation av svenska. Därav också tendensen att uppfatta tecknen som symboler för **ord**, vilket de naturligtvis inte är — de är språksymboler rätt och slätt, på samma vis som t ex engelskans eller svenskans ord är det. Inom själva åtbördsspråket eller vid en beskrivning därav finns det ingen anledning att särbehandla dessa tecken. De fungerar på samma sätt som de tecken som råkar ha mer exakta svenska översättningar och är lika precisa eller oprecisa i sin betydelse och funktion som andra tecken eller ord.

En annan inte ovanlig uppfattning om tecknen är att de i sin egenskap av språksymboler skulle vara underlägsna de orala språkens symboler, orden. Denna åsikt härrör från det enkla faktum att många tecken till sin form är präglade av det som de betecknar (man brukar tala om naturliga tecken), många i så hög grad att även den som inte kan språket kan tyda dem. Av det drar man dock alldelvis för långt gående slutsatser när man som i artikeln ”Åtbördsspråket” i Pedagogisk-psykologisk uppslagsbok (1956) hävdar:

”Utmärkande för åtbördsspråket är dess åskådlighet. Däri ligger också dess begränsning, i det det lämpar sig bäst för framställning av det konkreta, då ändemot det abstrakta i dess högre former ej kan uttryckas på detta sätt.”

Johan Prawitz, som hade en betydligt större insikt i språkliga frågor, diskuterade den här frågan redan 1918 i sin bok *”Den dövstumme och hans undervisning i språket”*. I kapitlet som behandlar åtbördsspråket polemiserar han mot dansken Georg Jørgensen som ansåg ”att åtbördsspråket ej tillåter abstraktioner och därfor tvingar den dövstumme att tänka konkret!” Prawitz bemötande av detta förtjänar att återges i sin helhet:

”Vad den första av dessa anmärkningar angår, åtbördsspråkets förmenta oförmåga att befrämja ett abstrakt tänkande, så synes mig påståendet visa brist på insikt i språkets väsende. Förmåga av abstraktioner i tänkandet är en förutsättning för språkets uppkomst. Ordet eller åtbördens

*är ju icke saken utan namnet på den genom abstraktionen och sammanfatningen utarbetade allmänföreställningen eller begreppet. Om detta namn uttalas eller tecknas, uppfattas genom hörsel- eller synsinne, gör ingenting till abstraktionen. Om en mänskliga säger mening: det är synd att *ljuga*, eller hon uttrycker samma mening med åtbörder, så fordras i ena som i andra fallet precis samma abstraktion i tänkandet. Ingen må tro, att en dövstum, som tecknar nämnda mening, behöver tänka på en viss lög, till vilken en bestämd person vid ett visst tillfälle gjort sig skyldig, alltså tänka endast konkret. Den dövstumme som använder åtbördsspråket, tänker i sak på samma sätt som den fullsinnade, som talar. Det är endast i form, som deras tänkande är olika.”*

Det kan knappast uttryckas mer koncist!

Åtbördsspråket har alltså i likhet med andra språk en uppsättning symboler, tecken, och de kombineras till yttrandén enligt särskilda regler. Tidigare nämntes ett exempel på en sådan trolig regel: efterställd bestämning. Det finns dock ingen beskrivning av svenska åtbördsspråkets grammatik och våra kunskaper om t ex de regler som styr tecknens hopfogning till satser är ytterst begränsade. Den som behärskar detta tecken-språk kan reglerna på ett intuitivt sätt och använder dem i sitt tecknande, men de är ännu inte beskrivna.

Redan en mycket tydlig jämförelse med svenska språket visar att åtbördsspråket och svenska är två helt skilda språk. Symbolerna är av olika form, orden är ljudräckor (bokstavskombinationer i sin skrivna form) medan tecknen är manuellt producerade. De betydelser som är knutna till ordformerna respektive teckenformerna är inte alltid desamma, ibland har ordet en snävare eller vidare betydelse och vice versa. Satsbildningsreglerna skiljer också språken åt.

Att språk är olika är inte något märkligt, men de olikheter som finns mellan svenska och åtbördsspråket har lett till en styvmoderlig behandling av det senare. Man har nämligen jämfört de två språken på svenska villkor och därmed koncentrerat sig på i vilka avseenden åtbördsspråket ’avvikit’ (se t ex citatet s 9 från SOU 1955:20). Det fordras vanligen ett mindre antal tecken än ord för att uttrycka samma innehåll. Det har av lekmän tolkats som att åtbördsspråket skulle vara ett förkortat språk, beteckningen telegramspråk har också förekommit. Innehållet i satsen ”*har du spelat bowling?*” uttrycks i åtbördsspråket med tre tecken. Det innebär inte att åtbördssatsen är en förkortad svensk sats, men det illustrerar hur ord och tecken kan ha olika betydelseomfång. Det som svenska har två symboler för (spela bowling) ryms i ett enda tecken.

Det är inte bara antalet symboler som skiljer språken åt, det gäller även symbolernas ordningsföljd. Om vi här låter skrivna ord symbolisera tecknen kan teckenmeningen återges: ”*HAFT SPELA-BOWLING DU?*” Men att använda ord som teckensymboler är olämpligt ty det leder läsaren att betrakta åtbördsspråket som förkortad eller dålig svenska. — Den korrekta **översättningen** av den tecknade meningen är givetvis inte ”*haft spela bowling du?*” ty det är inte svenska; den är ”*har du spelat bowling?*”.

På grund av olikheterna på flera språkliga nivåer mellan åtbördsspråket och svenska har åtbördsspråket ansetts verka hämmande på eller till och med skadligt för det döva barnets inlärning av det svenska språket. (Den förut citerade Jörgensen kallar åtbördsspråket en ”*kräftskada i dövstumundervisningen*”.) Man har då bland annat hänvisat till det faktum att döva elever när de skriver inte använder rätt ordföljd, utan i stället tenderar att skriva som de tecknar. Detta är i och för sig inte förvånande eftersom barnen ännu inte lärt sig den svenska meningsbyggnaden. I stället för att bara gissa och kombinera orden slumpmässigt använder de helt naturligt de enda satsbildningsregler de känner till och ordnar orden enligt åtbördsspråkets syntax.

Det förekommer fortfarande att åtbördsspråket anses vara en av huvudorsakerna till att döva barn sällan lär sig svenska i samma grad som hörande barn. Det är intressant att se hur man skjuter skulden på barnens teckenspråk, medan man i allmänhet är mindre benägen att ifrågasätta svenskundervisningen eller kommunikationssättet. Det finns i själva verket skäl att anta att åtbördsspråkets betydelse för svenskinlärningen är av positiv natur, eftersom barnet genom sitt teckenspråk har fått en begrepps- och språkutveckling, och inhämpter kunskaper genom detta språk. Mot bakgrund av vad det senaste decenniets undervisnings- och tvåspråkhetsforskning har visat borde tiden nu vara mogen för ett tillvaratagande av den grundval för undervisning och språkinlärning som barnens förmåga att kommunicera språkligt utgör.

Orsaken till att åsikterna om åtbördsspråket och dess betydelse för svenskinlärningen refererats i detta sammanhang, är att läsaren bör känna till dem för att förstå varför det andra teckenspråket uppstod. Vad man ansett om åtbördsspråket hör nämligen till bakgrundsbilden för tecknad svenska tillkomst.

Tecknad svenska

1970 tillsatte SDR en niemannakommitté med uppgift att snabbt få fram en lättanterlig teckenbok för den ökande kursverksamheten i teckenspråk. Kommittén valdes så att teckenspråkets dialektområden (skolområden) var representerade och bestod av tre döva och sex hörande ledamöter. Kommittén har inte redovisat de riktlinjer efter vilka arbetet lades upp, men genom att studera Teckenordbok (1971) kan man ändå få en ungefärlig uppfattning om de grundläggande principerna.

Helt uppenbart är att kommittén redan från början hade siktet inställt på svenska språket. I stället för att exempelvis göra en inventering av det existerande teckenförrådet, valde man att utgå från svenska ord. Arbetet inleddes nämligen med en genomgång av Svenska akademiens ordlista för att man skulle få fram de ord för vilka tecken fanns. Dessa listades tillsammans med ord som man ansåg borde ha teckenmotsvarigheter och denna förteckning utgjorde sedan utgångspunkten för det fortsatta arbetet. Om ett ord visade sig ha flera olika teckenmotsvarigheter valdes endast ett av dessa tecken för återgivning i teckenboken — kommittén hade till ”*uppgift att normera detta språk, dvs utvälja de*

tecken som ansågs bäst och mest spridda över landet”. (Teckenordboks förord.) Vilka kriterier som avgör vad som gör ett tecken ’bäst’ diskuteras inte. Men klart framgår av ovanstående citat att teckenboken gjordes i **normeringssyfte**. Tanken var alltså att om boken användes i all teckenspråksundervisning skulle kursdeltagarna över hela landet få ett gemensamt teckenförråd. Dessutom fanns en förhoppning om att detta teckenspråk skulle kunna accepteras som kommunikationssätt i dövundervisningen och då skulle skolan på lång sikt komma att medverka till att döva fick ett enhetligt teckenspråk, ett riksteckenspråk.

Det i och för sig lovärda normeringssyftet med boken har ibland missstolkats så tillvida att normeringsivrare, inklusive teckenspråklärare, hävdat att endast de tecken som återfinns där är de rätta, medan tecken-synonymer och lokala varianter betraktats som felaktiga. Attityderna har mjukats upp något sedan 70-talets början, men det finns fortfarande anledning att påpeka att en fungerande kommunikation är angelägnare än ett precis teckenväl.

Parallelt med normeringssyftet arbetade också kommittén i riktning mot en allt större **svenskanpassning** av teckenspråket enligt grundprincipen **ett ord : ett tecken**. Denna återverkar på flera nivåer i språket, såväl på symbolvalet som på satsbildningen. Den innebär t ex att ord och tecken skall användas simultant, dvs man skall **tala och teckna samtidigt**. (Liknande talspråksanpassning av teckenspråk förekommer i USA, där detta sätt att kommunicera ibland kallas simultan eller kombinerad metod.) Den simultana förekomsten av ord och tecken innebär för teckenspråkets del att dess egna satsbildningsregler ersätts av det svenska språkets regler. Man utgår således i tecknad svenska från den talade svenska och tecknen underordnas denna.

En annan konsekvens av principen ett ord: ett tecken, och den hör delvis ihop med normeringssyftet, är att en ordform alltid bör åtföljas av ett och samma tecken. Tecknet görs därmed till symbol för den ordformen utan att hänsyn alltid tas till tecknets användning och betydelse i åtbördsspråket, varifrån det är hämtat (se vidare exemplet s 17).

Ett ord : ett tecken betyder slutligen att till varje ord som uttalas skall ett tecken utföras. Det ledde för kommitténs del till att nya tecken skapades, framförallt för frekventa småord av grammatisk art såsom prepositioner, konjunktioner och adverb. Man gick till och med ned under ordnivån och nyskapade eller omformade redan existerande tecken att användas tillsammans med vissa av ordens böjnässändelser (se Teckenböjning, s 122 ff). — De tecken i åtbördsspråket som kallas åtbörder och som enligt gängse definition är flera ord eller förkortade satser ingår inte i boken, eftersom de inte läter sig inordnas i principen om ett ord: ett tecken.

Man kan fråga sig varför alla dessa genomgripande förändringar blev resultatet av kommitténs arbete. Dess uppgift var att normera, något som är fullt möjligt utan att det görs på svenska språkets villkor. Den svenskanpassning som ändå kom till stånd har flera orsaker som dock alla i varierande grad har anknytning till synen på åtbördsspråket och dess roll i dövundervisningen. Att teckenföljden anpassats till den svenska

ordföljden anses t ex kunna medföra att elevernas svenskinlärning underlättas. Vi vet ju att åtbördsspråkets syntaxregler dyker upp i deras skrivna språk och i analogi med det skulle då barn som växer upp med tecknad svenska i stället påverkas att använda den rätta ordföljden.

En annan fördel som tecknad svenska anses ha över åtbördsspråket är att den inte är 'förkortad', varje ord åtföljs ju av ett tecken. Som svar på kritiken mot åtbördsspråkets påstådda grammatiska brister skapades böjningstecknen som syftar till att visa de svenska ordens böjningsformer, vilket också det är ämnat att underlätta svenskinlärningen.

Att man skall tala och teckna samtidigt har också motiverats med att barnet då görs medvetet om talspråket och munavläsningens betydelse. Det har nämligen hävdats att om man endast tecknar till döva barn tappar de intresset för talspråklig kommunikation och nöjer sig helt enkelt med teckenspråkiskommunikationen. *"Som kommunikationsmedel i undervisningen kan teckenspråket endast accepteras under förutsättning att det beledsagar talet"* (Lgr 69 II:Spsk).

På punkt efter punkt kan man alltså se hur kommittén anpassat sitt arbete efter den allmänna synen på teckenspråket och dess inverkan på svenskinlärningen, eftersom tecknad svenska avser att avvika från åtbördsspråket på just de punkter där åtbördsspråket har kritiseras.

Slutligen kan nämnas ytterligare en orsak till att detta teckenspråk bygger på svenska språket. Man ville med tecknad svenska skapa en teckenspråksvariant som var jämförelsevis lättinlärd för dem som snabbt behöver kunna kommunicera med teckenspråk (t ex föräldrar). Åtbördsspråket påstas nämligen vara mycket svårt för vuxna (hörande) att lära sig, några går så långt som att hävda att det är omöjligt. Man menar då i första hand att det inte går att lära sig att teckna som en döv, dvs brytningsfritt. Men på vilken annan främmande språkinlärning ställer vi sådana krav som att en infödd talare av språket inte skall kunna upptäcka några avvikeler? Ett lämpligare kriterium på lyckad språkinlärning är kommunikationsfärdighet och det betyder att man skall kunna uttrycka sig så att samtalspartnern förstår vad man menar och att man själv förstår den andra. Det finns inget i själva åtbördsspråket som skulle vara ett hinder för hörande att lära sig det. Full förståelse (avläsningsförmåga) kan uppnås, medan ett brytningsfritt tecknande troligen är lika svårt att uppnå som en total behärskning av ett talat främmande språk. Det som kan utgöra hinder för inlärningen är ytter, icke-språkliga omständigheter, som exempelvis att man inte får möjlighet att använda språket i kommunikation med döva i tillräckligt stor utsträckning. — Om tecknad svenska verkligen är lättare att lära för nybörjare så som man antar, har hittills inte gått att avgöra eftersom det saknats undervisning i åtbördsspråk.

Två språk

Är det verkligen befogat att kalla åtbördsspråket och tecknad svenska två olika språk? De är ju teckenspråk båda två, det ena till och med

till stor del utvecklat med utgångspunkt i det andra. Om vi återvänder till den lilla språkmodellen som säger att ett språk består av en uppsättning symboler som kombineras till satser enligt vissa regler, så visar en jämförelse mellan språken att de skiljer sig i dessa avseenden.

Vad beträffar symbolerna i språken så är visserligen många tecken desamma, men skillnader finns också. Tecknad svenska har nyskapade tecken som inte ingår i åtbördsspråket, som dock i sin tur har ett större teckenförråd än tecknade svenska. Tecken som är gemensamma för språken kan vara det på ett skenbart sätt. I åtbördsspråket finns tex tecken av typen SPELA-BOWLING, SPELA-PIANO, SPELA-BRIDGE m fl. För tecknad svenska har enligt principen om ett tecken till varje ord skapats ett tecken SPELA, som skall åtfölja ordet spela i alla dess förekomster. Därmed har man begränsat betydelsen i SPELA-BOWLING-tecknet sådant det används i åtbördsspråket, då den teckenformen när den övertas av tecknad svenska kommer att betyda bara bowling. Att samma teckenform förekommer i båda språken är alltså ingen garanti för att de verkligen är samma tecken, då betydelse och funktion kan vara olika.

Vad det gäller satsbildningen är skillnaderna tydligare och mest uppenbart är kanske det varierande antalet tecken. Innehållet "*har du spelat bowling?*" uttrycks med tre tecken i åtbördsspråket och med fem tecken i tecknad svenska (eller möjligen fyra, beroende på hur man definierar tecken; se diskussionen i Teckenbildning, s 111 ff): HAR DU SPELA SUPINUMTECKNET BOWLING? Jämfört med åtbördsspråkets sätt att formulera frågan (jfr s 13) kräver därmed tecknad svenska mer tid för att uttrycka exakt samma innehåll. — Förutom att det är fler symboler i ena satsen visar en jämförelse mellan tecknens ordningsföljd att även den är olika. Det ger också stöd åt påståendet att åtbördsspråket inte är förkortad (tecknad) svenska, det är helt enkelt ett annat språk.

Till en början förstod man inte hur stora skillnaderna faktiskt är mellan de två sätten att teckna. Man såg att det förekom olika tecken, men insåg inte betydelsen av att också satsbildningsreglerna var helt olika. Tecknad svenska spreds via kurser som genomgående kallades tecken-språkskurser. Deltagarna fick naturligtvis intrycket att det var de dövas teckenspråk som lärdes ut. Att så inte var fallet upptäckte man så småningom, om inte förr så vid de första kontakterna med döva. Man tvingades konstatera att kommunikationen inte fungerade särskilt väl. Den som enbart kan tecknad svenska har faktiskt inga möjligheter att följa med i ett samtal mellan två döva som använder sitt eget teckenspråk. Även om man hinner identifiera enstaka tecken och kan ana vad samtalet gäller, går innehållet ändå helt förlorat. Den här oförmågan att förstå tolkade man felaktigt som att det skulle vara svårt att avläsa teckenspråk, utan att alltså inse att orsaken var att man konfronterades med ett annat teckenspråk. Det är den kunskap man har i språket som avgör vad man förstår, dvs hur väl man avläser det.

Nu är det egentligen endast i teorin som man kan dra en skarp gräns mellan de två språken eftersom man i själva språkanvändningen i görligaste mån anpassar sig till samtalspartnern. I praktiken måste man därför tänka sig ett kontinuum där åtbördsspråket och tecknad svenska

är de ytterpunkter mellan vilka språkanvändarna kan tänkas röra sig. Ena ytterligheten utgörs då av den extrema form av tecknad svenska som inkluderar alla böjningstecken enligt svenskt mönster. Den andra ytterligheten utgörs av ett rent teckenspråk, fritt från påverkan av svenska språket. Mellan dessa finns flera övergångs- eller blandformer med olika starka inslag från de extrema varianterna. En och samma person kan i sin språkanvändning ha ett stort register och röra sig fritt mellan varianterna beroende på situation, samtalspartner eller ämne.

En dövs möjligheter att förstå tecknad svenska är beroende av kunskaperna i svenska språket och därmed också till munavläsningsförmågan. För den som har små kunskaper i svenska kan den tecknade svenska ibland bli fullständigt obegriplig. Den tecknade svenska kan mjukas upp något genom att man slopar de grammatiska tecknen. Man kan också utesluta tecknen för de obetonade orden i en uttalad sats och endast teckna de betydelsetunga orden. ”*Jag TROR att det är KAFFE NU*” är ett exempel på hur ett sådant tecknande kan se ut, där alla orden finns med i munavläsebilden men endast de som här skrivits med kapitälär ackompanjeras av tecken.

I ett samtal mellan en hörande (tecknad svenska) och en döv (åtbördsspråk) kan även den sistnämnde anpassa sitt tecknande och det innebär i regel ett allt större inslag av talat språk. Därigenom närmias syntaxen i det tecknade språket svenskans syntax, vilket är till stor hjälp för den hörande samtalspartnern.

Alltsedan tecknad svenska lanserades har flera namn för de två språken varit i omlopp. Bland dessa märks det gamla vs det nya teckenspråket; åtbördsspråk vs teckenspråk; det onormerade vs det normerade teckenspråket; det genuina vs det svenskanspassade teckenspråket; det egentliga teckenspråket vs teckensvenska. Av dessa namn kan man sluta sig till att ”*teckenspråk*” betraktas som den överordnade termén — en beteckning som det svenskanspassade åtbördsspråket är knappast tänkbar. Eftersom förklaringen till att kommunikationen mellan individer som använder teckenspråk inte alltid fungerar finns i att skillnaderna är så stora att man måste tala om två språk är det nödvändigt att ha olika namn för dem. Beteckningen tecknad svenska har vunnit gehör och kan nu betraktas som etablerad. Det namnet har den fördelen att det tydligt anger att det inte är ett genuint teckenspråk — i en mening är det verkligen svenska, eftersom det inte fungerar vid kontakten med döva från andra länder, vilket åtbördsspråket gör.

”*Åtbördsspråk*” är inte alls lika vedertaget som ”*tecknad svenska*”. Det ordet har nämligen för många en negativ klang och implicerar — inte ett språk, utan en sorts primitiv, ostrukturerad form av gestkommunikation, något som termen absolut inte avser att beteckna i det här sammanhanget. Tills vidare får vi näja oss med att konstatera att detta kära barn har flera namn: åtbördsspråk, teckenspråk och dövas tecken-språk.

Innan vi lämnar diskussionen om de två språken kan det vara på sin plats att kommentera en i teckenspråkkssammanhang numera ofta förekommande företeelse, **total kommunikation**. Det är framförallt när

teckenspråk och undervisning diskuteras som termen används och SDR har inskrivet i sitt handlingsprogram kravet om den totala kommunikationsmetodens införande i undervisningen. Total kommunikation har i Sverige använts som synonym med tecknad svenska eller som beteckning för att man talar och tecknar samtidigt, men rymmer mer än så om man ser till hur total kommunikations upphovsmän definierar begreppet. Termen myntades i dövskoledistriktet Maryland School i Santa Ana, Californien, USA när man 1968 beslöt att ta in teckenspråklig kommunikation i undervisningen. Då definierades total kommunikation som bestående av hörselträning, tal, munavläsning, handalfabet och teckenspråk. — Det teckenspråk som åsyftas är ett av de många talspråksanpassade teckenspråken som finns i USA. — Senare har total kommunikation beskrivits av sina förespråkare så att även läsning och skrivning ingår i det. Av detta kan vi dra slutsatsen att termen är olämplig som beteckning på ett språk. Den är i stället ett sammanfattningsnamn för de olika typer av språkproduktion och språkperception man anser skall ingå i språkundervisningen och kommunikationen i skolan.

Teckenböcker

Litteraturen om svenska teckenspråket är knapp. Med undantag av några enstaka artiklar består den av fyra teckenböcker (teckenlexika) som samtliga har getts ut under 1900-talet. I teckenböckerna beskrivs de enskilda tecknens form och betydelse medan äremot teckenspråkets syntax så gott som undantagslöst har förbigåtts.

Om Per Aron Borg hade fullföljt sitt påbörjade arbete med det som han kallade "*Tecken=Lexicon*" hade vi haft en teckenbok redan från 1800-talets första del. Borg utgick i sitt utkast från svenska, alfabetiskt ordnade, ord men kom bara till "*aflåtande*". Ordens betydelse och ordklassstillhörighet beskrivs men teckenbeskrivningar saknas helt, vilket innebär att vi inte kan avgöra hur Borg avsåg att beskriva tecknens form — med illustrationer eller endast i ord.

Teckenspråket

Det skulle dröja ända fram till 1916 innan den första svenska teckenboken kom: "*Teckenspråket*" som fick undertiteln "*med rikt illustrerad ordbok över det av Sveriges dövstumma använda åtbördsspråket*". Huvudansvaret för bokens sammanställande hade Oskar Österberg som enligt förordet "*under en sjuårig skoltid vid Manilla dövstumskola och under efter skoltidens slut fortsatt umgänge med tecknande dövstumma förvärvat tillräcklig kännedom om åtbördsspråket . . .*".

Österberg ger bakgrunden till bokens tillkomst och berättar vidare i förordet att den första nordiska dövstumkongressen som hölls i Köpenhamn 1907 beslöts att "*verka för åstadkommandet av ett gemensamt nordiskt åtbördsspråk för dövstumma*". Varje land skulle först beskriva de egna tecknen och efter en jämförelse med de övriga ländernas tecken skulle ett urval göras för sammanställandet av en nordisk bok (vilket aldrig skedde). Österberg fortsätter:

"Den finska åtbördskommittén utgav under väntan på att de övriga kommittéerna skulle bli färdiga med sitt arbete en bok om det finska teckenspråket särskilt. Genom denna sak fästes författarens uppmärksamhet vid att det svenska teckenspråket, vilket har sin egenart och som allmänt anses såsom det bästa och vackraste av alla teckenspråk också förtjänade en bok om detta språk särskilt, och vilken borde utgivas innan det gemensamma nordiska åtbördsspråket konstituerades."

I Teckenspråket beskrivs tecknen med hjälp av två olika typer av illustrationer, fotografier och teckningar. Dessa teckenbilder redovisas i alfa-

Mat och dryck.

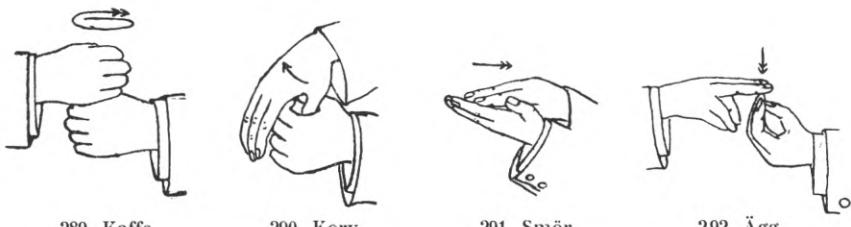

285. Bröd.

286. Kött.

287. Öl.

288. Socker.

289. Kaffe.

290. Korv.

291. Smör.

292. Ägg.

Fig. 285 Bröd H. H., som bilden visar, gör ett par korta slag mot V. H. Betyder även baka. Fig. 286 Kött H. H. knuten slår mot pannan. Fig. 287 Öl H. H., som bilden visar, drages uppåt. Fig. 288 Socker H. H:s pekf.-spets från lagd på munnen slår ned mot V. H:s pekf.-spets och gör ett par korta slag mot densamma. Fig. 289 Kaffe H. H. utför en rundrörelse på V. H. Fig. 290 Korv H. H. med tummen placerad i den rundböjda V. H., kort vridrörelse. Fig. 291 Smör H. H:s fingerspetsar släpa ett par gånger uppför V. H. Fig. 292 Ägg H. H. knackar mot V. H:s spets med sina raka fingrar. Mjölk, Se fig. 143.

betisk ordning, alltså enligt tecknens svenska översättning. Fotografierna kompletteras med pilar och andra rörelsesymboler och i textavsnitten nedtill på sidorna preciseras tecknens betydelse och användning.

Efter de 250 alfabetiskt ordnade tecknen återges ett 100-tal tecken som grupperats efter betydelse under följande rubriker: Färger, Djur, Jordens länder, Mat och dryck, Tidsbestämning, Sinnesrörelser, Frågor, Till religionsläran. I detta avsnitt utnyttjas både fotografier och teckningar (se figur 1, s 21).

Tecknen avbildas olika i fotografierna och i teckningarna. I de förra ser man den tecknande personens ansikte, händer och överkropp men i de senare är enbart händerna avbildade. Den här skillnaden kan antagligen förklaras av att tecknen med ovanlig handform eller rörelse blir tydligare återgivna av en teckning. De något oskarpa fotografierna förmår inte ge samma detaljerade och distinkta beskrivning.

Händernas rörelser kan som ovan nämnts återges av pilar men Österberg löser problemet med rörelseåtergivning också på ett annat och i litteraturen ovanligt sätt. Han använder sig då av två eller t o m tre personer (-s händer) i samma bild, företrädesvis när tecknen är sammansatta och har olika handformer i sammansättningsleden (se tecknet DANMARK i figur 2, s 23).

Den tredje delen i Teckenspråket kallas Österberg *"Ordbok"*. Under den rubriken hittar man såväl bokens register som ytterligare teckenbeskrivningar. Bland de tecken som endast är beskrivna i ord och alltså inte är illustrerade i någon av de första delarna återfinns t ex SÖDERMALM och Österberg antyder där en förklaring till tecknets form:

"Södermalm: (i Stockholm) V.H. öppen gör ett par hugg med ytterkant nedom nacken = Avrättning (-splats)?"

Slutligen skall också nämnas bokens förnämliga inledning som rymmer många fina iakttagelser om teckenspråk med några försök att beskriva satsbildningen. Av de svenska teckenböckerna är det fortfarande Teckenspråket som vi kan lära oss mest av, något som borde motivera en nytryckning.

Ordbok över de dövas åtbördsspråk

1960 gavs den andra teckenboken ut: *"Ordbok över de dövas åtbördsspråk"*. Enligt förordet är den resultatet av ett kommittéarbete och någon författare anges inte:

"Svenska Kyrkans Diakonistyrelsес utskott för det kyrkliga arbetet bland de döva (dövstumma) — nu Kyrkliga nämnden för döva — har haft en kommitté tillsatt med uppgift att utarbeta en ordbok över de dövas åtbördsspråk. Det tidskrävande arbetet har nu slutförts."

Boken gör icke anspråk på att vara fullständig, men i den torde dock det viktigaste vara medtaget för att en hörande människa skall få någon kunskap om detta särpräglade språk.

Som beskrivningsgrund har använts ett av framlidne prästen för de dövstumma i Köpenhamn Joh. Jørgensen utarbetat handställningsschema."

► s 26 ►

273. Europa.

274. Danmark.

275. England.

276. Finland.

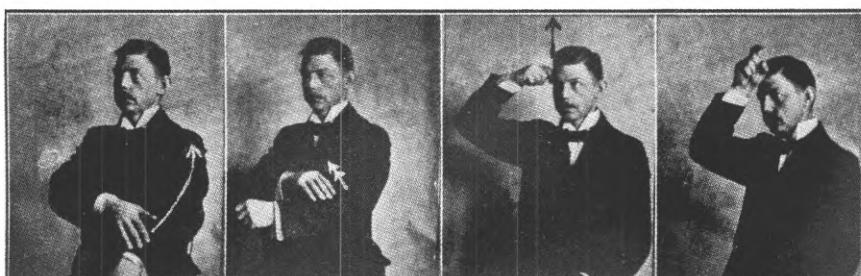

277. Frankrike.

278. Grekland.

279. Italien.

280. Ryssland.

281. Spanien.

282. Sverige.

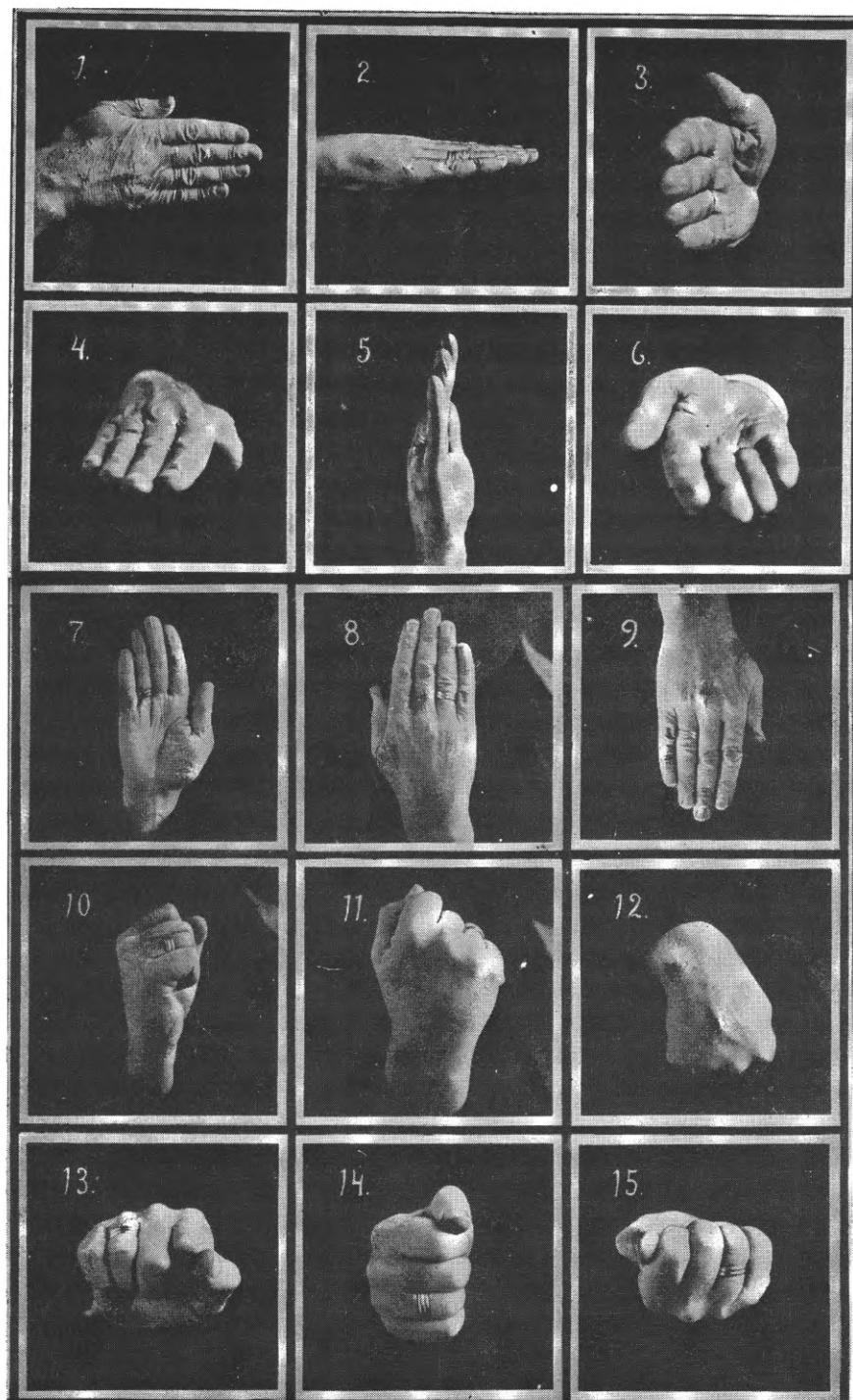
283. Tyskland.

284. Turkiet.

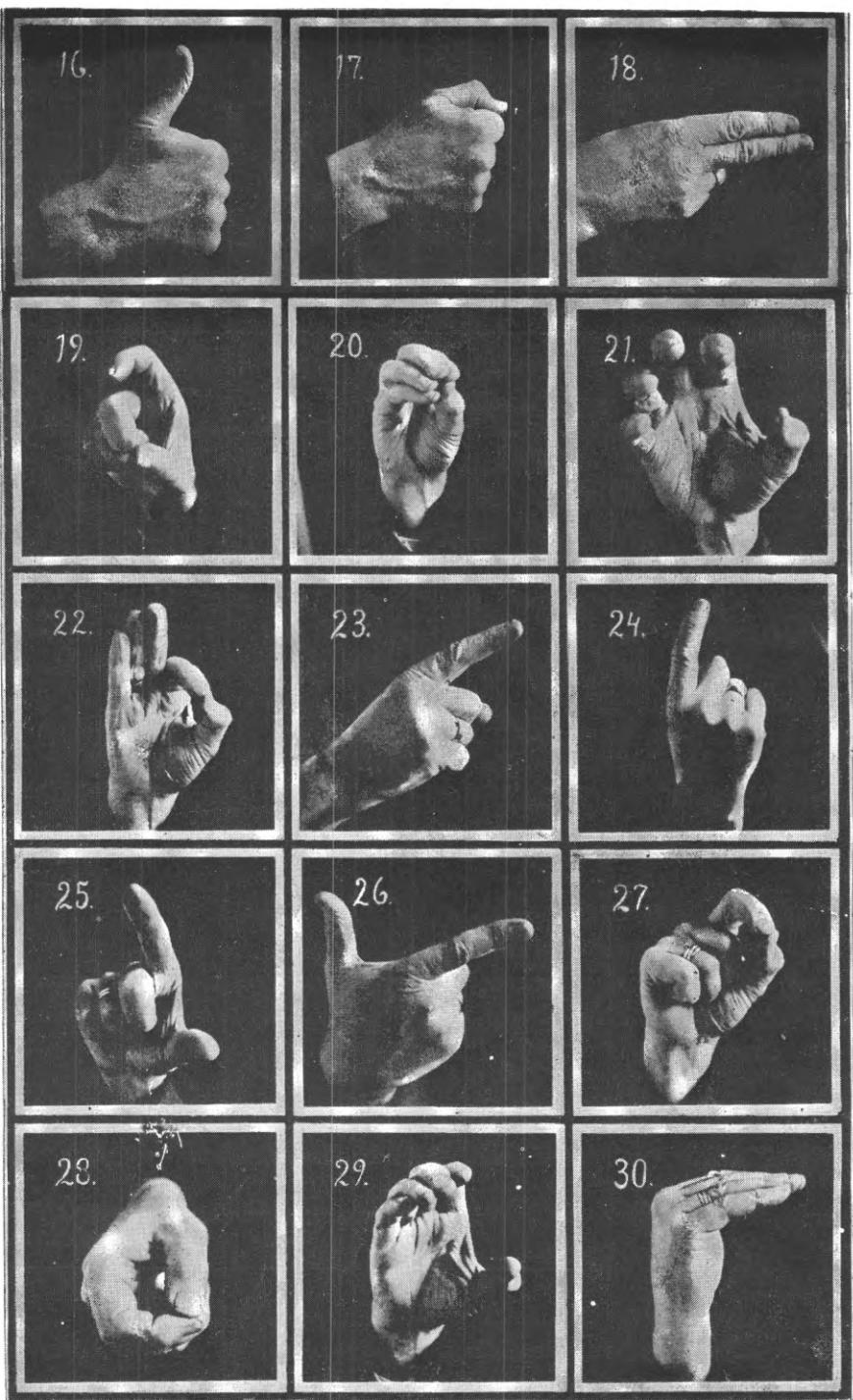
Fig. 269 Afrika H. H., pekf. och tumme raka, placerad under näsan, stryker sedan öppen nedför ansiktet. Fig. 270 Amerika H. H. formad som för K. i sv. handalfabetet förflyttas uppför vänstra armen under korta huggrörelser. Fig. 271 Asien H. H:s pekf.-spets trycker upp högra ögonbrynets yttre kant. Fig. 272 Australien H. H. knuten, placerad på pannan, gör därefter ett par huggrörelser under förflyttning nedför vänstra sidan av bröstet. Fig. 273 Europa H. H. utför T. för vit, stryker därefter nedför högra kinden. Fig. 274 Danmark T. för röd, H. H. stryker därefter nedför bröstet, lyftes sedan och placeras på huvudet som bilden visar. Fig. 275 England B. H. löpa om varandra under rörelser upp och ned, tummar och pekf. rätas under rörelserna uppåt och knytas under rörelserna nedåt. Fig. 276 Finland T. för Ryssland, varpå H. H. stryker ett par gånger uppför V. H. med spetsen. Fig. 277 Frankrike H. H., som bilden visar, föres i kort uppåtbågrörelse, spetsen alltid i rörelsens riktning.

Ur Oskar Österbergs Teckenspråket, 1916. Vid sammansatta tecken använde han flera personers händer i samma bild

Figur 3

Handställningarna i den danska Tegnsprogs-ordbog, 1926, användes så sent som 1968 i Teckenspråk för döva

Av ekonomiska skäl måste kommittén avstå från illustrationer i boken och det är anledningen till att man tog upp de danska handställningarna vilka används redan 1926 i "Tegnsprogs-ordbok". Handställningarna är fotograferade i en utvikbar bilaga (se figur 3, s 24). Varje handställning har ett nummer som används som symbol för handen i teckenbeskrivningen. — Detta beskrivningssätt blir alltså ett slags mellanting mellan en bildlig och en rent språklig beskrivning, då man i texten använder symboler för avbildade teckenelement som i det här fallet är händerna. — Dessutom utnyttjas en mängd förkortningar.

Att tolka teckenbeskrivningarna i Ordbok över de dövas åtbördsspråk kan vara vanskligt. En beskrivning som

"Magnet H18 fingerspets på v3 kort ryck uppåt"
är förhållandevis lättydd, medan

"Befordra (om tjänst): H23 föres runt v23 och upp förbi dess insida och riktas uppåt"

är svårigenomtränglig även för den som kan teckna och som därigenom har en viss beredskap för att tolka beskrivningarna.

Teckenspråk för döva

Även i den följande teckenboken relaterades teckenbeskrivningen till de 30 handställningarna, trots att man där hade tillgång till fotografiska teckenillustrationer (se figur 4, s 27). Den bok som åsyftas är "Teckenspråk för döva" (1968) sammanställd av Anne-Marie Bjurgate och utgiven av skolöverstyrelsen.

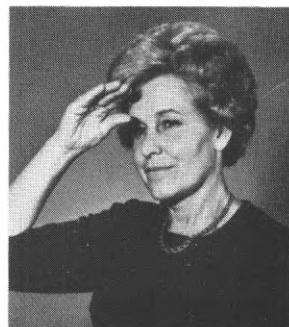
"Utgivningen av denna ordbok över det svenska teckenspråket sker på initiativ av och i samråd med Sveriges Dövas Riksförbund och motsvarande organisationer i övriga nordiska länder. Utgivningen är ett led i den verksamhet som syftar till att integrera alla handikappade i samhället och kulturlivet. Ordboken har också det speciella syftet att ge underlag för utbildningen av tolkar som skall biträda döva i olika sammanhang; denna utbildning påbörjas våren 1969. Vidare beräknas den nya teckenordboken komma till användning i speciallärarutbildningen och vid specialskolornas frivilligundervisning i teckenspråket." (Ur skolöverstyrelsens förord.)

Aret innan Teckenspråk för döva färdigställdes hade man i Danmark gett ut "Håndbog i Tegnsprog" (1967) och den svenska kom till "med utnyttjande också av det danska fotomaterialet för gemensamma nordiska tecken som ingår i boken". Många av de s k nordiska tecknen visade sig dock inte vara nordiska tecken så tillvida att de inte användes i svenska teckenspråk. — På den sida från teckenboken som återges här är varken MAGNET eller MAKTE svenska tecken. — De icke-svenska tecknen gjorde att boken aldrig fick den spridning man hoppats. Den bidrog däremot till att påskynda utgivningen av ytterligare en teckenbok.

Teckenordbok

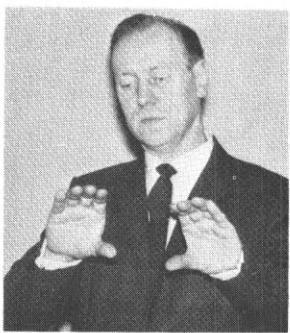
Bara tre år senare (1971) hade SDR:s niemannakommitté färdigställt "Teckenordbok" (red Elsa Fondelius) som genast ersatte Teckenspråk

Figur 4

magnet

H26 dras med ett ryck in mot kroppen och fingrarna förs samman

madrass

huvudet lutas mot H5 (= ligga)
+ H29 + V29 framåtriktade trycks mjukt upp och ner och förs utåt sidorna □

maj

höger hands fingrar förs upp innanför V1 och fingrarna spretas och sticker upp framför V1

mager

H3 + V3 pressas ner längs kroppen

make

H30 sätts mot pannan och förs framåt och fingrarna sluts (=man) □
+ H22 sätter en tänkt ring på vänster ringfinger

maka

höger hand markerar brösts form (=kvinnan) □
+ H22 sätter en tänkt ring på vänster ringfinger

Figur 5

B

Ur Teckenordbok, 1971

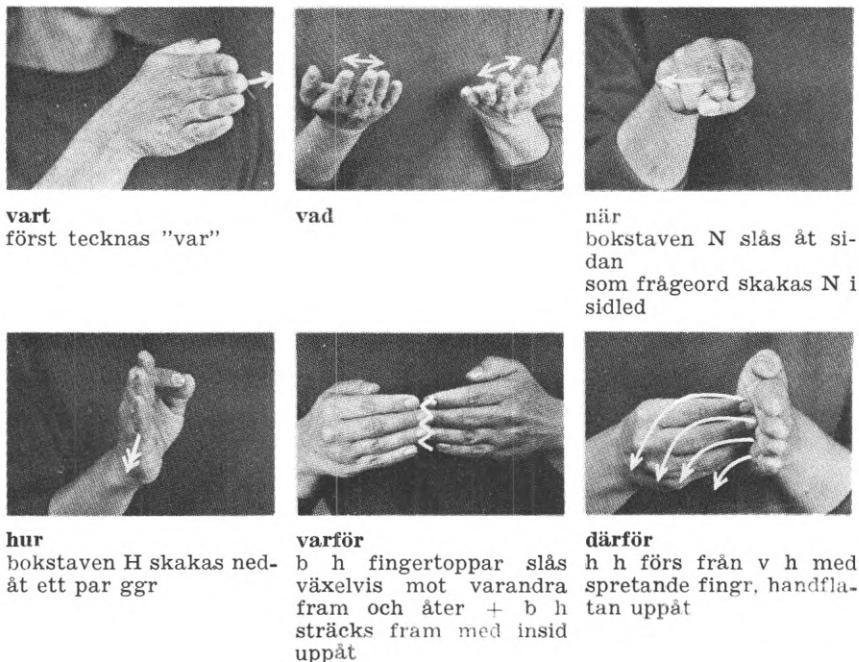
för döva. Teckenordbok kallas sällan vid sitt rätta namn; den har i stället kommit att heta ”(Den) blå boken”, liksom dess föregångare ofta kallas den gula (-68) och den röda boken (-60).

I den blå boken har de 30 handställningarna övergetts. Där finns i stället en utökad och mer systematiserad användning av rörelsesymboler i fotografierna (se figur 5, ovan). Som framgår av utdraget ur boken är tecknen också här alfabetiskt ordnade. I bokens början finns dessutom några grupper av tecken samlade under bla följande rubriker: Grundtal, Pronomen, Diverse prepositioner och konjunktioner, Årstiderna, Färger. I ett separat register finns slutligen några tecken beskrivna som är sammansatta av i boken avbildade tecken, exv: Ladugård = ko + hus; Fru = kvinna + gift; Fosterland = föda + land.

I samband med en nytryckning gjordes några ändringar i bokens teckenbeskrivningar. Tryckår eller upplaga anges inte i Teckenordbok, varken i den som kom 1971 eller den med ändringar från 1973. Sidan 12 är lämplig att konsultera för den som vill skilja dem åt (se utdrag ur böckerna figur 6 och 7 s 29 där den övre bilden är från 1971, den undre den nu gällande).

Sedan 1972 arbetar en kommitté på fem personer med en omarbetad och väsentligt utökad Teckenordbok som beräknas omfatta ca 2 600 tecken.

Figur 6

Ur Teckenordbok, 1971

Figur 7

Ur Teckenordbok, 1973

Handalfabetsbeskrivningar

I teckenböckerna beskrivs förutom tecknen också handalfabetet. Det svenska handalfabetet konstruerades av Per Aron Borg. Tyvärr finns inte någon illustration av det i de efterlämnade manuskripten men i sin privata 'läroplan' omnämner Borg handalfabetet som han avser att introducera för eleverna den fjärde lektionen:

"För att befästa minnet av bokstäfverne, ävensom till framdeles samtalande läras de sedan et hand Alfabet, hvarigenom bokstäfverne medelst olika ställningar av handen, så vidt möjligt, uttrycks."

Av formuleringen *"så vidt möjligt"* att döma hade han när detta skrevs (det är inte daterat), ännu inte konstruerat handalfabetet och han förfaller t o m vara tveksam om möjligheten att genomföra idén. Om det antagandet är riktigt kan vi vidare anta att Borg inte kände till det alfabet som både de l'Epée och andra redan använt i flera årtionden.

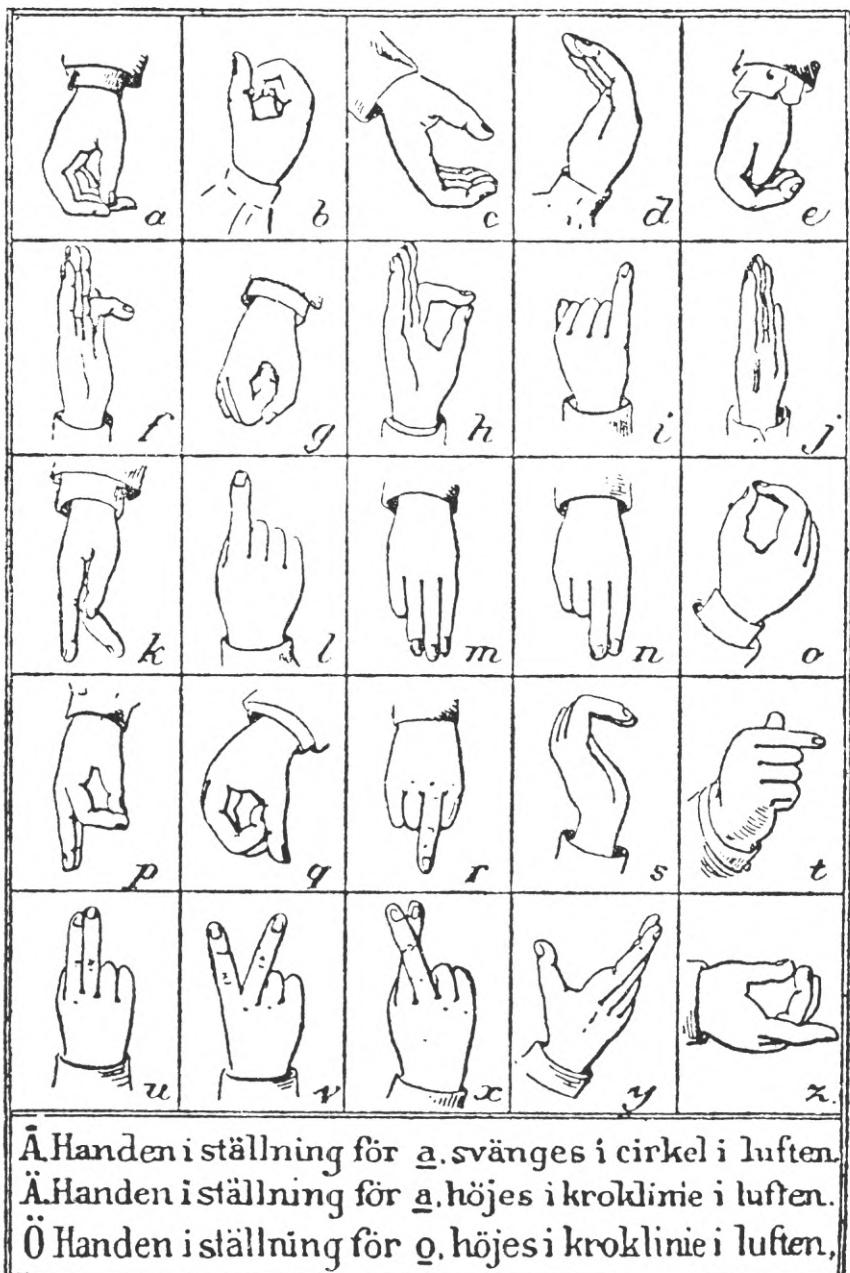
Före teckenböckernas tid spreds i Sverige handalfabetet med hjälp av små kort. I fjärde numret av *"Nordisk Döfstumtidning"* (1907, årg 1) är ett sådant avbildat, åtföljt av upplysningen *"Handalfabetskort för lärandet av fingerspråket"* (100 st för 1:50, Örebro Dagblad, Örebro). Exakt samma illustration av handalfabetet använder sig Österberg av i sin teckenbok (se figur 8, s 31). Med lite god vilja kan man se hur dessa handformer avser att likna de skrivna bokstäverna, vilket skulle kunna tyda på att de är desamma som Borg skapade nästan hundra år tidigare. Han försökte tydligt att skapa handformer och fingerkonfigurationer som avbildade skriftens former.

Samma handalfabetsillustration användes även i 1960 års teckenbok. Där har emellertid beskrivningen av rörelsen i Ä och Ö ändrats. Ä beskrivs som *"drages inåt kroppen"* och Ö som *"föres uppåt"* (jfr texten i figur 8).

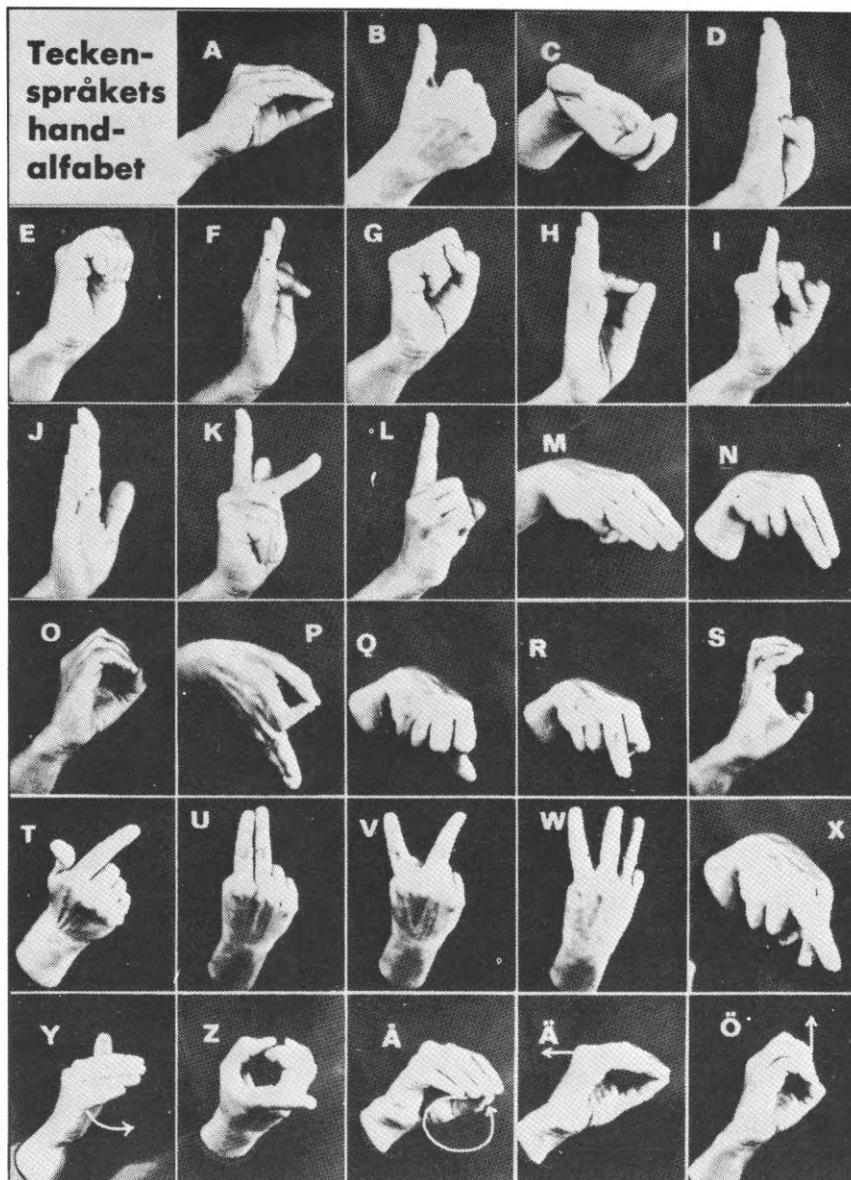
Det handalfabet som numera lärs ut och som finns i Teckenordbok och på separata kort (se figur 9, s 32), skiljer sig i ett par avseenden från det ursprungliga. Handformerna är i stort sett desamma men i några bokstäver hålls handen annorlunda. Vi ser att A, E, G, K ändrat handens riktning från nedåt till uppåtriktad. B och S har justerats något i själva handformen. Y är inte längre bara en form utan har försetts med rörelse och Ä (från 1960, se ovan) har ändrat riktningen i rörelsen från inåtgående till högerriktad förflyttning.

Alla de här förändringarna i boken från 1971 återfinns redan i den som kom 1968 — men alltså inte i handalfabetsbeskrivningen från 1960. Det innebär emellertid inte att förändringen i bokstävernas form och riktning med nödvändighet skedde mellan åren 1960 och 1968; de kan i själva verket vara betydligt äldre. Man kan nämligen inte utgå från att återgivningen av bokstäverna isolerade från varandra ger en rättvisande bild av hur de ser ut när de används i bokstaverade ord i verlig kommunikation. I snabbt bokstaverande intar handen med lätthet andra riktningar än de som de vanligen avbildas i, bl a därför att de påverkas

Handalfabetet.

Figur 9

SDR:s handalfabetskort från början av 1970-talet

av de omgivande bokstäverna. Någon separat studie av handalfabetets användning har inte gjorts men stora reduktioner i bokstaverandet har observerats. Det förefaller som om munavläsebilden och de manuellt utförda bokstäverna samspelar i det här avseendet, så att det som syns bra på munnen med fördel kan uteslutas i handen.

Tecknets uppbyggnad

Tecknen är teckenspråkets symboler, betydelsebärarna, och som sådana jämförsevis mycket, men en så (skenbart) enkel sak som att tillfredsställande definiera vad ord är, bereder fortfarande svårigheter för språkbeskrivningen. Detta är så mycket märkligare som språkanvändaren ändå på ett intuitivt sätt 'vet' vad ord är och med lätthet kan ge exempel på olika ord.

Orden är till sin form kombinationer av ljud. Språkljuden är av två huvudtyper, vokaler och konsonanter. Ord kan också sägas bestå av en eller flera stavelser, där stavelsekärnan utgörs av en vokal som kan omges av en eller flera konsonanter. På samma sätt som det finns regler för hur ord kombineras till satser har varje språk sina regler för hur ljuden kombineras till stavelser eller ord. ”*Dladl*” accepteras inte som en svensk ordform; inte heller ”*Brno*”, som dock är helt i enlighet med tjeckiskans ljudstruktur. Den svenska talande skulle däremot inte opponera sig mot ordformer som ”*furte*” eller ”*splink*”. De är fullt möjliga ord i svenska — det som fattas dem är att någon betydelse inte knutits till dem, varför de (ännu) inte är språksymboler.

När det gäller teckenspråk är det emellertid fråga om symboler av ett annat slag. Tecknen är inte uppbyggda av ljudkombinationer, de är i stället manuellt utförda symboler som skall uppfattas av ögat. Vill man beskriva tecknen måste en av de första frågorna bli om det finns någon gemensam nämnare för tecknens uppbyggnad eller om de endast är en samling gester utan inbördes likheter. Är det med andra ord möjligt att göra en generalisering för tecknens uppbyggnad av ungefär samma allmänna slag som gjordes ovan för orden och deras struktur?

Tecknets tre aspekter

När man först konfronteras med teckenspråklig kommunikation är det händernas och armarnas rörelse, 'vifftandet', som man lägger märke till. Tittar man lite närmare upptäcker man antagligen också att händerna antar olika former (se tex figurerna i föregående kapitel). Ett tredje måhända mindre framträdande kännetecken är att händerna utför rörelserna i olika lägen eller positioner. En granskning av de enskilda tecknen visar att samtliga tecken utmärks av dessa tre komponenter och att de således har samma principiella uppbyggnad. Den kan enkelt beskrivas som att (1) en eller två händer (2) utför en rörelse (3) i anknytning till

en kroppsdel. Dessa **tecknets 3 aspekter** har här getts beteckningarna

- (1) **artikulator**
- (2) **artikulation**
- (3) **artikulationsställe.**

Det är frestande att dra parallellen stavelse : aspekt, och att kalla aspekterna för teckenstavelser. Men det finns en fundamental skillnad mellan stavelserna (och ljuden) som ett ord är uppbyggt av och tecknets aspekter i och med att aspekterna realiseras simultant. De kan inte segmenteras och skiljs från varandra som stavelser kan, de utförs samtidigt och inte i en följd. Visserligen har tecknet liksom ordet utsträckning i tiden, men aspekterna följer inte på varandra och tecknet måste betraktas som en upplöslig helhet.

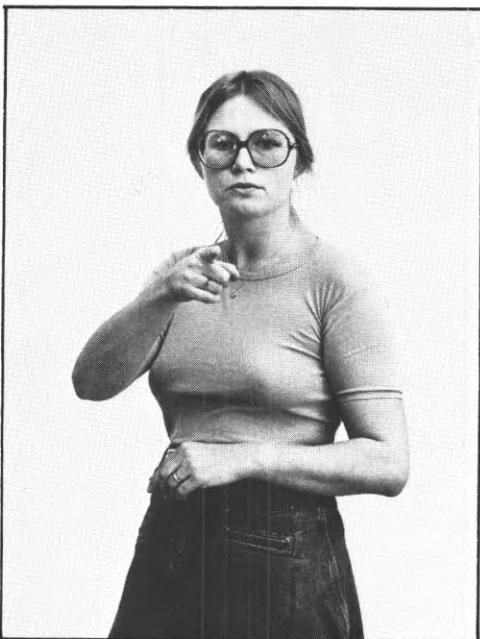
Aspekten **artikulator** kan vara enkel eller dubbelt. Det betyder att det kan vara en eller två händer som agerar, som utför rörelsen. I DU (se figur 10, s 35) är det en enkel artikulator, medan tecknet TECKNA (se figur 11, s 35) har dubbelt artikulator. Tecken med dubbelt artikulator har samma handform i båda händerna.

Det som sker i ett tecken, artikulatorns agerande, är **artikulationen**. I ex TECKNA beskrivs den lämpligen som växelyvisa cirkelrörelser framåt. Som kommer att framgå vid beskrivningen av artikulationsaspekten är artikulation inte alltid liktydig med rörelse. Det finns tecken där artikulationen endast utgörs av något som kallas **kontakt**. Ett sådant exempel är tecknet DÖV (se figur 12, s 35), där det viktiga är att artikulatorn etablerar kontakt med artikulationsstället, dvs att den ligger mot örat, och inte den föregående rörelsen.

När en hand utför en rörelse måste den alltid befina sig någonstans i rummet, något som teckenspråket utnyttjar. **Artikulationsstället** är i regel någon kroppsdel som artikulatorn antingen är i direkt kontakt med eller som den är lokaliseras till när artikulationen utförs. I DU och TECKNA används ett mycket vanligt artikulationsställe, som fått beteckningen det neutrala artikulationsstället. Det är alltså inte någon del av kroppen, utan det område framför kroppen där händerna rör sig lätt och naturligt. Detta läge är inte exakt avgränsat och händernas placering inom detta varierar, t ex beroende på om man sitter eller står.

Om båda händerna utnyttjas i ett tecken betyder det inte med nödvändighet att tecknet har dubbelt artikulator. Den ena handen kan till sin funktion vara artikulationsställe. SANN (se figur 13, s 35) visar hur ett tecken med enkel artikulator och en hand som artikulationsställe kan se ut. Den högra handen utför ensam tecknets artikulation medan den vänstra, som visserligen deltar i tecknet, är passiv. Bland de kroppsdelar som kan fungera som artikulationsställe återfinns således också handen, som egentligen är flera olika ställen eftersom den kan anta olika former även i sin funktion som artikulationsställe. I ÄGG (se figur 14, s 37) är den inte längre flat som i SANN, utan fingertopparna ligger samlade och

Figur 10—13

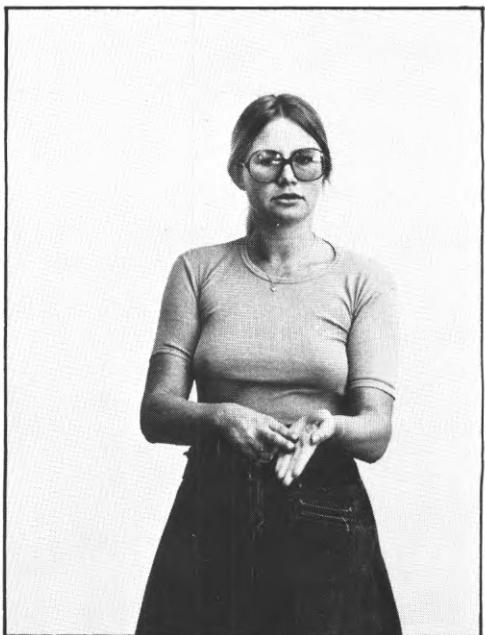
DU

TECKNA

DÖV

SANN

mot dem 'knackar' artikulatorn.

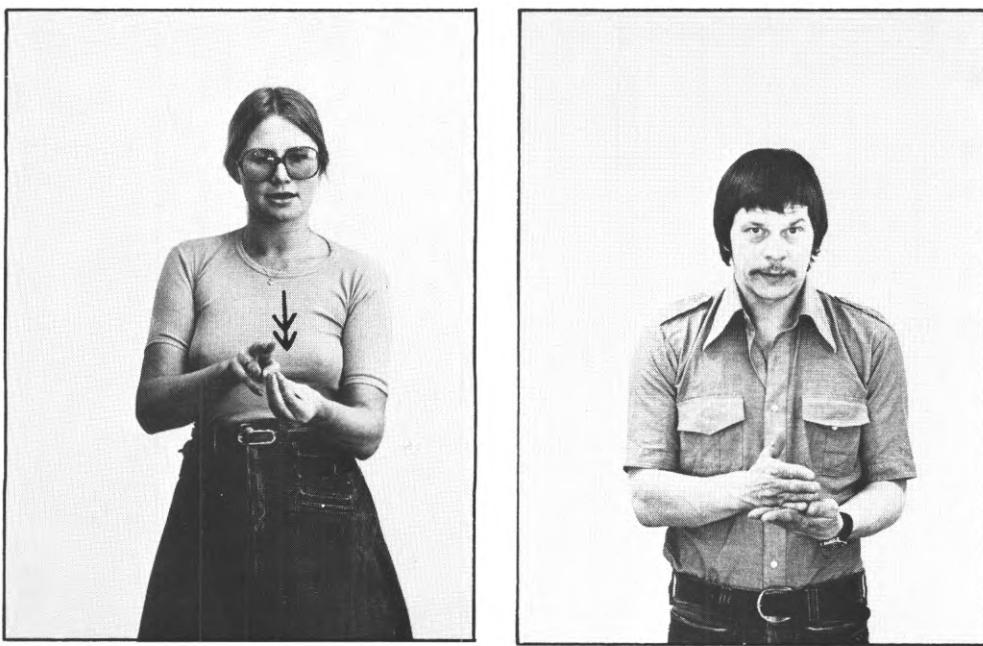
Det framgår av SANN och ÄGG att händerna kan ha olika form när de som i dessa tecken har olika aspektfunktioner. De kan också ha samma handform, såsom i RÄTT (se figur 15, s 37) där både artikulatorn, den högra handen, och artikulationsstället, den vänstra, är flata.

I samband med händernas aspektfunktioner kan höger och vänster förtjäna en kommentar. För den högerhändte är det den högra handen som är artikulator i tecknen med enkel artikulator, oavsett artikulationsstället. När ett tecken kräver en hand som artikulationsställe blir det då helt automatiskt den vänstra som får den funktionen. Nu är emellertid distinktionen höger : vänster av underordnad betydelse i teckenspråket och den som är vänsterhändt kan således utan att kommunikationen försvaras artikulera med vänster hand och ha den högra som ställe. Att den tecknande är vänsterhändt, vilket ändå är det ovanliga, är så pass ovidkommande att samtalspartnern inte alltid lägger märke till det. — Det som nu sagts om vänster : höger gäller företrädesvis tecknad svenska. Åtbördsspråket uppvisar större variation, så tillvida att många där ses växla fritt mellan höger- och vänsterartikulator. Detta 'dubbelhänta' tecknande stöder påståendet att skillnaden vänster : höger inte har någon relevans för själva teckenuppbyggnaden.

Fonem – kirem

Eftersom samtliga tecken i tecknad svenska kännetecknas av de tre aspekterna utgör dessa en lämplig utgångspunkt för den fortsatta beskrivningen av tecknens uppbyggnad. Man måste anta att varje aspekt kan beskrivas med hjälp av ett litet antal grundelement som alltså utnyttjas i många olika tecken. Det verkar rimligt att aspekten artikulator kan beskrivas med hjälp av en begränsad uppsättning handformer, liksom att artikulationsställena kan reduceras till ett överskådligt antal. Där emot framstår artikulationsaspekten som mer svåråtkomlig eftersom tecknens rörelser uppvisar stora variationer.

I sökandet efter tecknens grundelement stöter man genast på problemet att det som vi uppfattar som ett och samma tecken i realiteten aldrig ser exakt likadant ut. Det är något som vi normalt inte är medvetna om men som man upptäcker när man skall göra en beskrivning av tecknens uppbyggnad. Tecknens utförande varierar från person till person av bla så enkla orsaker som att våra händer och deras rörelser ser olika ut — även när vi inte tecknar. Kvinnor, män och barn tecknar olika och varje individ utför dessutom tecknen med stor variation. Den kan vara helt oavsiktlig, orsakad av den sinnesämning man befinner sig i, men kan även vara en språkligt motiverad variation som tex att ett teckens utförande påverkas av de omgivande tecknens form. Avsiktlig (om än inte alltid medveten) variation förekommer när man för att framhäva eller accentuera ett tecken, gör det med en större rörelse eller i ett längsammare tempo än 'normalt'. Teckenspråk har också olika stilarter och tecknen ser annorlunda ut i ett informellt samtal mellan

ÄGG

RÄTT

vänner jämfört med i mer formella sammanhang såsom föreningsförfärligheter eller gudstjänster.

Trots den enorma variationsrikedomen i ett och samma teckens utövande identifierar vi det utan svårighet och reflekterar aldrig över att det skulle kunna vara ett problem. Att kommunikationen ändå fungerar måste till en viss del bero på att varje tecken har ett slags kärna, en grundstomme som skiljer det från andra tecken. Det gäller då för språkbeskrivaren att fånga just detta, det som konstituerar det enskilda tecknet. Beskrivningen måste vara sådan att den tillåter variationer av de olika typer som nämntes ovan, men får inte vara för allmän ty då kan man riskera förväxling med likartade tecken. Låt oss titta på ett konkret exempel, artikulatorns form i tecknet RÄTT. Fingrarna ligger samlade men tummen sluter inte upp mot pekfingrets sida utan bildar i stället nästan rät vinkel mot detsamma. Har detta någon betydelse för förståelsen av tecknet? På samma bild av tecknet RÄTT ser vi dessutom att den vänstra handen (som här är artikulationsställe) har nästan samma form, bara med den skillnaden att tummen där sluter upp mot pekfingret. Skall det uppfattas som att det är två olika handformer som måste skiljas åt eller är distinktionen inte relevant? Hur skall detta avgöras?

Vi lämnar här tillfälligt teckenanalysen och ser i stället på hur man närmat sig motsvarande problem inom beskrivning av de orala språken.

Den som beskriver ett talat språks ljuduppsättning tvingas nämligen att fundera över liknande frågor, tex om skillnader och likheter mellan ljuden. Hur är det tex med svenskans olika r-ljud: är det ett eller flera ljud i svenska språket? När man lyssnar på det sydsvenska tungrots-r:et och jämför det med det uppsvenska tungspets-r:et hör man tydligt att de låter olika. Men något som talar för att de kanske ändå inte skall behandlas som skilda ljud (i vårt språk) är att de fungerar på ett likartat sätt. Skillnaden mellan dem är betydelselös i den meningen att oavsett vilket som används påverkar det inte uppfattningen av det ord som det ingår i. 'Rätt' är 'rätt', vilket r-ljud som än inleder ordet.

Två andra ljud som låter lika är de som vi i skrift symboliseras med bokstäverna **b** och **p**. Hur vet man att skillnaden mellan dem är tillräckligt stor för att det skall vara berättigat att klassificera dem som två olika ljud i språket? Den som behärskar svenska 'vet' på ett intuitivt sätt att det är så, huvudsakligen därför att de kan skilja ord åt. **B+il** och **p+il** blir således två olika ord och därför kan man dra slutsatsen att de är olika språkljud. Ljud av den typen kallas **fonem** och de definieras som språkets minsta betydelseskiljande enheter. De bär inte själva betydelse (**b** ensamt betyder ingenting) men kan skilja orden, betydelsebärarna, åt. Enligt den definitionen är de tidigare diskuterade r-ljuden inte olika fonem i svenskan; de är endast varianter av samma fonem (sådana brukar kallas allofoner). Det kan också uttryckas som att skillnaden mellan r-ljuden inte är distinkтив eller fonematiskt, eftersom de inte kan skilja ord åt.

Den metod för att fastställa fonemen i ett språk som antyts ovan innebär en jämförelse mellan s k minimalt kontrasterande ordpar (jfr bil — pil, rätt — lätt). Med hjälp av denna kontrastiva ordanalys kan man kartlägga ett språks fonemuppsättning. Enligt denna analys har svenska språket 36 fonem. Det betyder att hela det svenska ordförrådet är uppbyggt av olika kombinationer av dessa 36 enheter och med dem kan de 10 000-tals orden beskrivas.

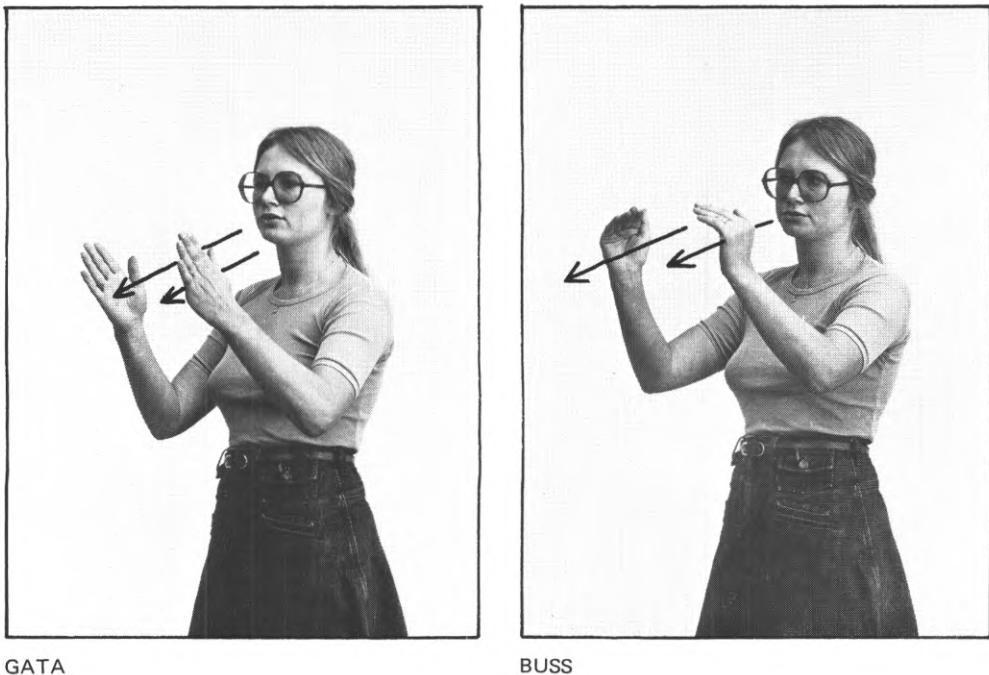
Alla orala språk har denna sinnrika konstruktion, nämligen att deras symboler är uppbyggda av ett begränsat antal fonem. Vilka fonemen är, varierar från språk till språk; de skiljer sig åt i både antal och kvalitet, men principen är densamma. Det har hävdats att denna egenskap är utmärkande för mänskliga språk, kanske till och med en förutsättning för att vi skall kunna hålla alla ord i minnet.

Teckenspråket är ett mänskligt språk. Man kan anta att också dess symboler har samma typ av uppbyggnad som de orala språkens. Visserligen är tecknen inte ljudkombinationer men det är i och för sig inget hinder för att principen för deras uppbyggnad kan vara densamma. Är det antagandet riktigt, betyder det att även tecknen kan beskrivas med ett litet antal element och problemet med beskrivningen av tecknet (och dess aspekter) skulle därmed kunna lösas.

För att urskilja eller isolera de språkligt relevanta teckenbyggstenarna kan vi använda oss av samma analysförfarande som vid språkljudsanalysen. Där den använder minimalt kontrasterande ordpar tar vi i stället minimalt kontrasterande teckenpar. Tecknen skall då vara lika i två av

---

Figur 16—17

GATA

BUSS

---

de tre aspekterna, medan den tredje skall skilja dem åt. Undersöker man aspekten artikulator måste således tecknen vara identiska i aspekterna artikulation och artikulationsställe:

	artikulator	artikulationsställe	artikulation
GATA	flata händer	neutrala	förs framåt
BUSS	vinklade händer	neutrala	förs framåt

Det som skiljer de här två tecknen åt (se figur 16 och 17, ovan) är att de har olika handformer — förutom att de förstår har olika betydeler. En flat hand och en vinklad hand kan då antas vara två av teckenspråkets minsta betydelsekiljande element (jfr fonemdefinitionen). Innan deras status fastställs måste de dock undersökas i andra tecken med bl a annorlunda artikulation, analyseras med avseende på eventuella varianter och innan den slutliga beskrivningen görs skall alla handformer ha kontrollerats på detta sätt. Och på samma vis genomarbetas de andra aspekterna innan elementen som beskriver dem kan redovisas.

Materialet vid teckenanalysen utgjordes av det teckenförråd som Teckenordbok redovisar. Analysen visar entydigt att det finns en nivå i

tecknad svenska som är en teckenspråkets motsvarighet till talade språks fonemnivå. För att undvika onödiga missförstånd kallas dessa enheter i teckenspråket inte fonem, de har getts beteckningen **kirem**. Kirem är en försvenskning av engelska **chereme** som skapats av W C Stokoe. Stokoe genomförde i slutet av 50-talet den första (moderna) språkvetenskapliga analysen av ett teckenspråk (se Stokoe, 1960) och använde i sin undersökning av det amerikanska genuina teckenspråket (American Sign Language, förkortat Ameslan) samma analysmetod som i den här undersökningen. Det går alltså utmärkt att överta beteckningen kirem, eftersom den kommer att beteckna samma språkliga nivå i de båda språken.

Vi kan nu återvända till tecknet RÄTT och besvara frågan om vilken eller vilka handformer som skall ingå i tecknets beskrivning. Analysen visar att skillnaden mellan höger och vänster hands form (så som de avbildas i figur 15) inte är kirematisk. Det finns alltså inga tecken som skiljs åt endast genom att tummen i en flat hand med samlade fingrar har intagit olika positioner; dessa former är varianter av samma kirem. Tecknet skulle alltså uppfattas som ett riktigt utfört RÄTT också om det var den vänstra handen som hade tummen utsträckt, medan den högra tummen i stället anslöt sig till de övriga fingrarna. En sådan beskrivning av handformernas förekomst är också helt i överensstämmelse med den tecknandes intuition, något som är ett starkt stöd för en teckenbeskrivning grundad på kiremanalysens resultat.

Enligt den nu föreslagna terminologin är handform en kiremtyp. Den flata handen och den vinklade handen är då två olika handformskirem. Rörelseriktning är en annan kiremtyp och den ingår i beskrivningen av artikulationsaspekten. Där kan upp respektive ner nämnas som exempel på två enskilda riktningsskirem. Frågan som ställdes i det föregående, om hur aspekterna skall beskrivas kan nu besvaras: tecknets aspekter beskrivs av kiremen, som är tecknad svenska minsta betydelseskiljande element. En teckenbeskrivning som utgår från kiremanalysen har den fördelen att den inte grundar sig på en mer eller mindre godtycklig och subjektiv bedömning av språkbeskrivaren av vad som skall ingå i de enskilda tecknens beskrivning. Det är snarare så att kiremanalysen låter språket självt avgöra vilka enheter som skall ingå i beskrivningen. Den bortser från (de ständigt varierade) detaljerna och lyfter fram det språkligt relevanta i teckenformen.

Artikulatorns kirem

Handform

Under arbetets gång har en del benämningar spontant vuxit fram för de olika handformskiremen. Däribland finns t ex de förut nämnda flata och vinklade formerna, liksom den spretade handen (se TECKNA). I en del fall har kiremets form sammanfallit med handformen hos någon eller några av handalfabetets handformer och då har det varit naturligt

att ge formen namn efter en bokstav. Där finns t ex V-handen som ju fungerar som symbol även utanför teckenspråket — V, som i Victory, segertecknet.

Handformerna (se figur 18, s 42—44) fördelar sig i två grupper om man ser till hur fingrarna samverkar i bildandet av formen. De åtta första handformerna i den följande genomgången skiljer sig från de övriga genom att de kan betraktas som hela handformer. I dessa deltar alla fingrarna i konfigurationen och intar samma position. De övriga handformerna utmärks däremot av att bara ett eller fler fingrar, men inte alla, deltar i handens formering. Det kan beskrivas som att det i grunden är en knuten hand från vilken något eller några av fingrarna avviker. De fingrar som inte deltar i formen ligger då krökta in mot handflatan. Dessa handformer är alltså till skillnad från de hela händerna ett slags fingerkonfigurationer.

Vid sidan av denna fundamentala olikhet mellan handformerna finns också några gemensamma drag som kommer igen i många former, oberoende av vilken grupp de ingår i. Om man jämför den flata handen med den spretade ser man att de är mycket lika, det enda draget som skiljer dem åt är spretningen. Ett enda drag skiljer också den flata handen från den vinklade som är böjd i den inre knogen.

I den följande beskrivningen av handformerna anges för de hela handformerna om, och i så fall var, böjning finns. Böjningen beskrivs här med hänvisning till de inre respektive ytterre knogarna. Den yttersta leden på fingrarna behöver inte ingå i böjnungsbeskrivningen då den inte fungerar som distinktivt drag. — För de flesta av oss är det dessutom nästan omöjligt att böja endast den leden. Den böjs lättast om den ytterre knogen redan är böjd. — För fingerformerna anges vilka fingrar som utgör formen, deras inbördes relation och om böjning eller spretning förekommer.

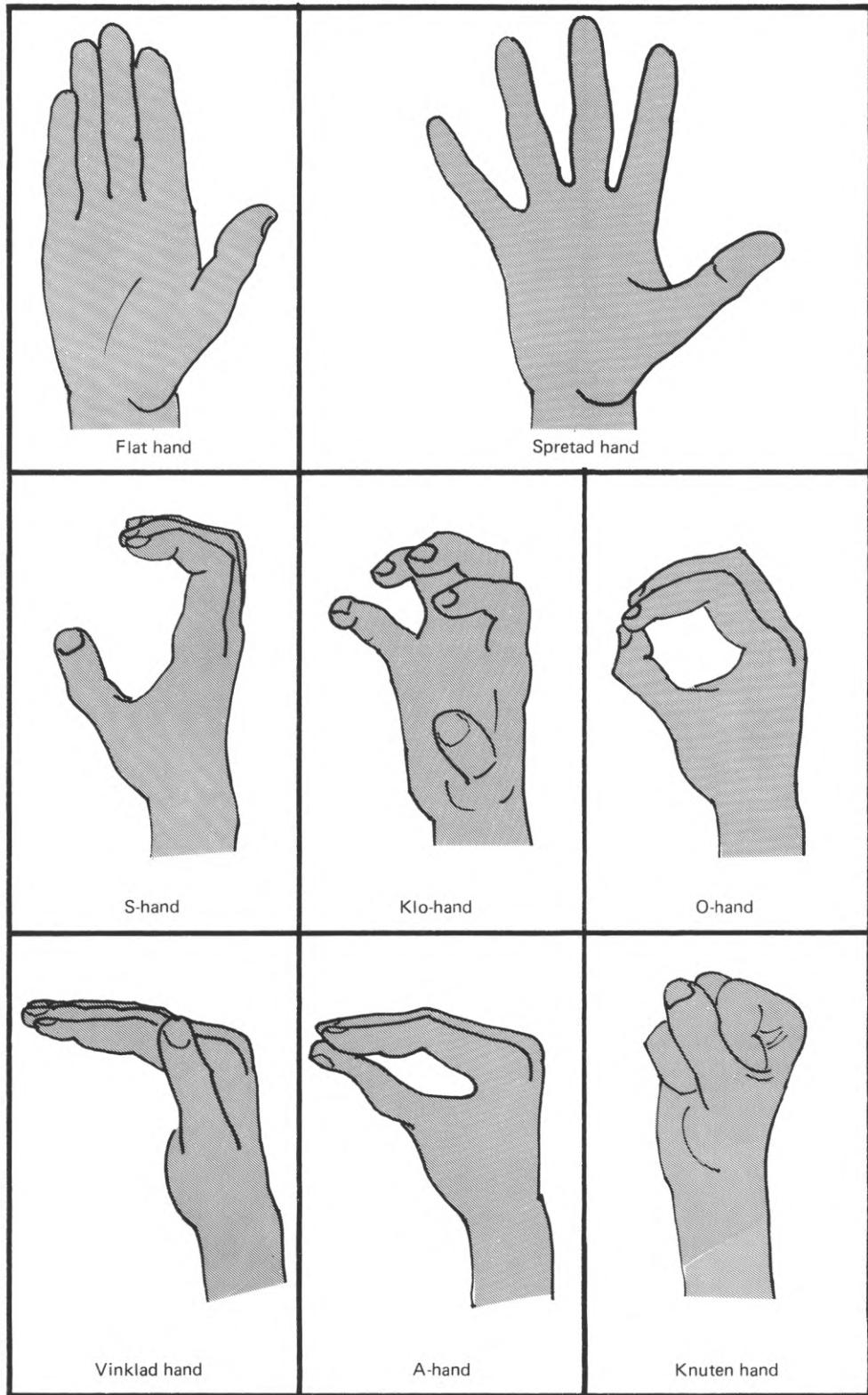
Handformskiremen beskrivs (och avbildas) här i sina mest distinkta varianter för att de skall vara så tydligt återgivna som möjligt. Många av dem har emellertid mer avspända, slappare varianter. Den flata handen kan t ex förekomma i en variant där alla fingrarna inte är samlade. Att de är något skilda från varandra betyder dock inte att handformen övergår i en spretad hand. Ersätter man nämligen denna lite diffusa form med en spretad hand blir resultatet ett 'feluttalat' tecken eller i några fall till och med ett helt annat tecken.

Hela handformer

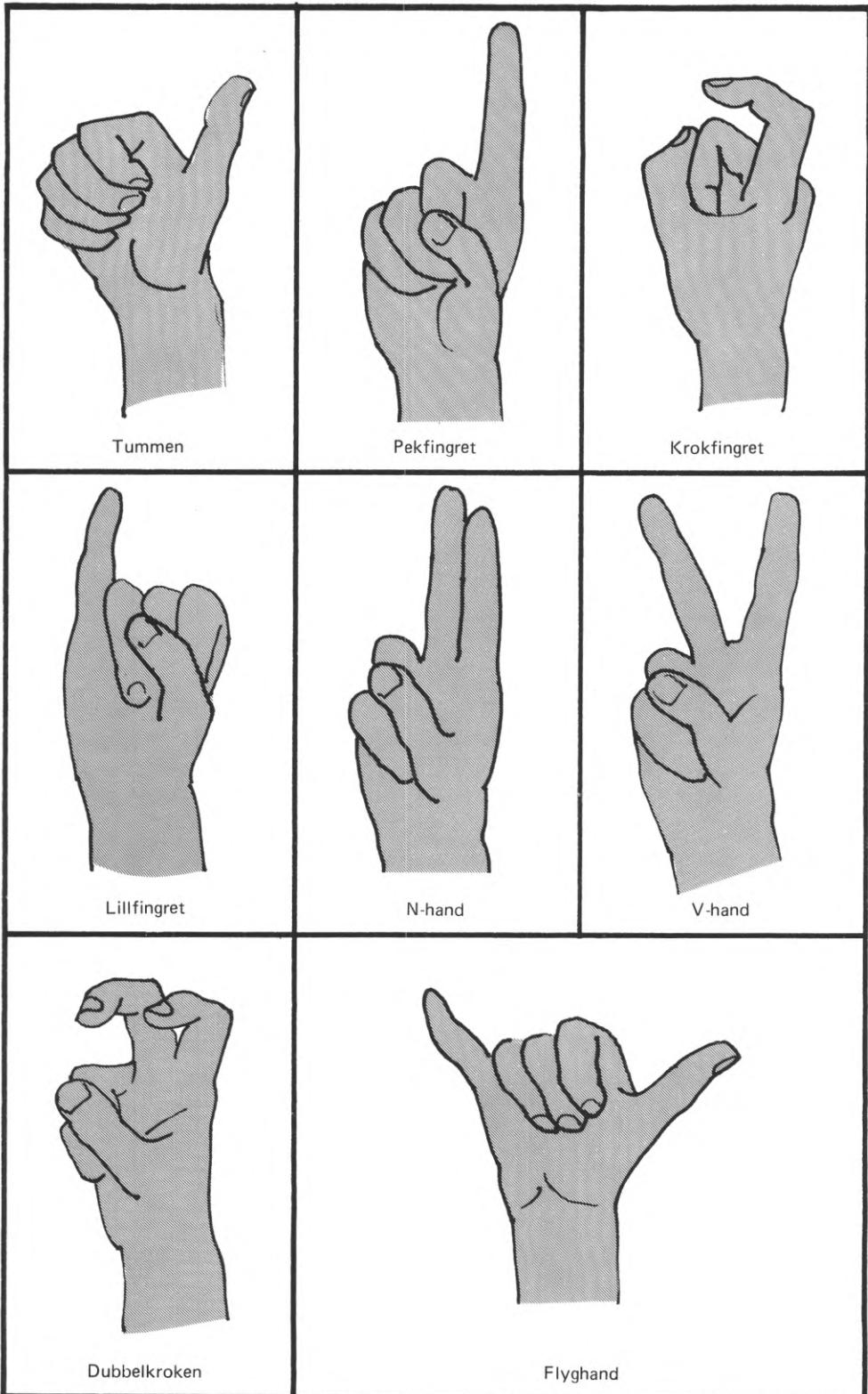
Den flata handen är en rak hand utan böjning i knogarna. Fingrarna är samlade. Tummen är inte ett distinktivt drag i den här handformen och förekommer i olika positioner. Den mest avspända varianten får lätt något åtskilda fingrar och kan för smidighetens skull också ha en viss böjning i knogarna.

Den flata handen är en mycket utnyttjad handform som lika gärna skulle kunna kallas "handen". Dess mest utmärkande drag är att den inte intagit någon särskild form, men som sådan står den ändå i kontrast till alla andra former.

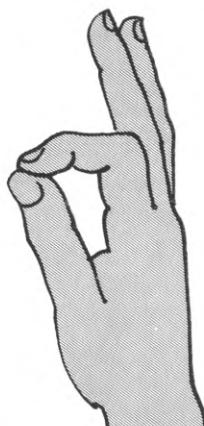
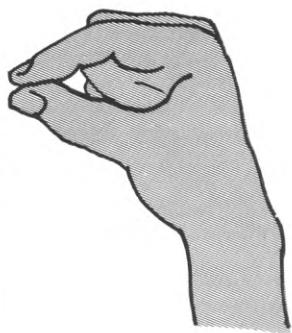
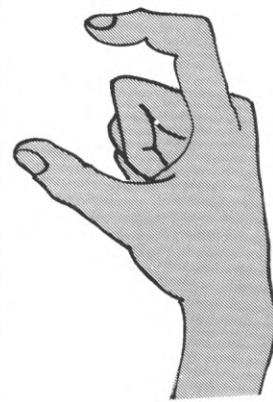
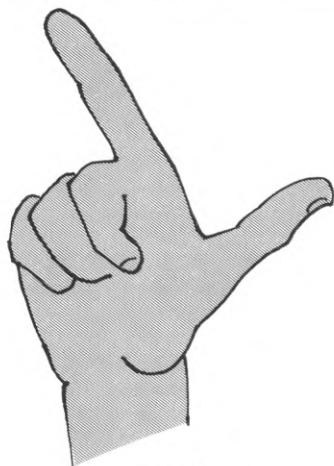
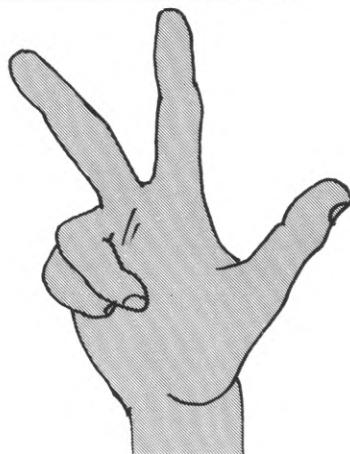
Figur 18

Figur 18 forts.

Figur 18 forts.

De 22 handformerna

Variant: vid tecken med artikulationen hakning eller mottagning (se s 70, 72) ligger tummen indragen över handflatan innan den utför rörelsen som innebär att den griper tag i den andra handen och håller i denna mellan fingrarna och tummen.

Den spretade handen är en rak hand utan böjning i knogarna. Fingrarna (inkl tummen) är spretade. Skillnaden mellan en avslappnad flat hand med åtskilda fingrar och en spretad hand är lätt observerad eftersom den spretade handen utmärks av större spändhet.

Variant: Vid artikulationen med förändringsrörelse (se s 66) föregriper tummen läget i sluthanden och ligger redan i själva sprethanden in över handflatan, motställd de andra fingrarna som samtidigt har en viss grad av böjning i inre knogen.

S-handen är rak i de inre knogarna men böjd i de yttre. Fingrarna är samlade och tummen är motställd dessa. Handen är öppen, dvs kontakt mellan tummen och fingertopparna förekommer inte.

Klo-handen är rak i de inre knogarna men böjd i de yttre. Fingrarna är spretade — det enda draget som skiljer den från S-handen. Liksom den spretade handen (med raka fingrar) utmärks klo-handen av spändhet jämfört med sin samlade motsvarighet, i det här fallet alltså en avspänd, mindre samlad variant av S-handen.

O-handen är böjd i inre och yttre knogarna, men endast så mycket att tummen och fingertopparna skall kunna etablera kontakt för att en cirkelform skall bildas. O-handen är i motsats till både S-handen och klo-handen en sluten handform och kontakten mellan fingertopparna och tummen är det enda draget som skiljer O-handen från dem. I O-handen finns en spretning antydd, men fingrarna kan också vara samlade.

Den vinklade handen är böjd i den inre men inte i den yttre knogen. Fingrarna är samlade. Tummen ligger normalt upp mot pekfingrets inre knoge. Man kan ibland se att den också kallas kupad hand.

A-handen är också böjd i enbart den inre knogen. Fingrarna är samlade. Tummen är motställd de övriga fingrarna och är i kontakt med fingertopparna. A-handen kan även kallas sluten hand, men så som ordet används här är även O-handen en sluten hand.

Den knutna handen är böjd i inre och yttre knogarna så långt att fingertopparna ligger i kontakt med handflatan. Tummen ligger över de krökta fingrarna i grundformen.

Variant: "*"hållhanden"*" som skiljer sig från den äkta knutna formen genom att tummen ligger mot pekfingrets sida (ungefär samma form som handen har när man håller i en nyckel).

Fingerhandformer

Tummen är vanligen rak, men böjda varianter förekommer också.

Pekfingret är rakt, men kan i enstaka tecken böjas i den inre knogen om artikulationen därigenom underlättas.

Pekfingret är vid sidan av den flata handen den mest frekventa handformen. Det kan delvis förklaras av att många tecken till sitt ursprung är pekningar (DU, JAG, UPP, NER, GUD m fl). Den här handformen kan också ibland ha en viss betydelse laddning och är vanlig i tecken med betydelse komponenten ”en”, ”ensam”.

Krokfingret är också pekfingret, som här dock är böjt i yttersta ledens knog i den yttersta ledens knogen och därmed också i den yttersta ledens på fingret.

Lillfingret är rakt, men en viss böjning i inre knogen tillåts för att underlätta artikulationen. Kallas även I-handen.

N-handen utgörs av rakt lång- och pekfinger. Fingrarna är samlade.

V-handen utgörs också av pek- och långfingret, men dessa är i den här formen spretade. Den har ibland en viss semantisk laddning motsvarande ”två”, ”dubbel” och används t ex i tecknen TVÅ, BÅDA, ELLER.

Dubbelkroken formas av pek- och långfingret som böjs i den yttersta knogen. Det är denna böjning som skiljer den från N- och V-händerna. Fingrarna kan vara spretade eller samlade.

Flyghanden utgörs av tummen och lillfingret och har sitt namn efter ett av de få tecken den förekommer i. Fingrarna är oböjda.

Variant: hos några personer kan i en del teckens utförande en variant iakttas som i stället för tummen har pekfingret.

M-handen kan ses som omvändningen av flyghanden. I den här handformen är det handens tre mellersta fingrar som utgör formen, medan tummen och lillfingret ligger ’knutna’ in över handflatan. Fingrarna är företrädesvis samlade. Detta är den enda formen av fingerkonfigurationerna där ringfingret deltar aktivt i formens bildande.

Tupphanden består också av tre fingrar: tummen, pekfingret och långfingret. De är oböjda och spretar från varandra.

T-handen bildas av tummen och pekfingret (liksom i de tre återstående formerna). Båda är raka och bildar tillsammans en rät vinkel. Den har fått sitt namn efter den variant som används i initialtecken (med handalfabetets T som artikulator). I varianten är pekfingret böjt i inre knogen och tummen vilar mot densamma (se handalfabetet, figur 9, s 32).

Måtthanden formas av tummen och pekfingret som båda är böjda i yttre knogen. Tummen är motställd pekfingret (jfr klohanden). I samband med artikulationstypen förändringsrörelse (se s 66) uteblir böjningen i yttre knogen.

Nyphanden skiljer sig från måtthanden genom att tummen och pekfingret här etablerat kontakt med varandra. De bildar antingen en spets (jfr A-handen) eller en liten ring (jfr O-handen).

Den stora nyphanden bildas som nyphanden med den skillnaden att de övriga fingrarna inte är knutna utan helt raka och spretade. Den är således det enda undantaget från regeln om att fingerhandformerna har en knuten grundform. Som variant förekommer handalfabetets H-hand (se figur 9, s 32).

Attityd

För att aspekten artikulator skall vara uttömmande beskriven räcker det inte att ange handformen. Jämför det minimalt kontrasterande teckenparet GATA och VÄG (se figur 16, s 39 resp 19, s 49)! Båda tecknen använder den flata handen och är i övrigt lika i de två andra aspekterna. Det som skiljer dem åt är att händerna hålls på olika sätt. En hand kan alltså sägas ha en egen riktning som inte skall förväxlas med rörelseriktningen i aspekten artikulation. I såväl GATA som VÄG förs händerna framåt, men händerna själva har andra riktningar. Vi har här ett exempel på att det sätt på vilket handen hålls, handens **attityd**, kan skilja tecken åt. Attityd är således en kiremtyp.

Riktning

Att observera de olika kirematiska attityderna bereder inga större svårigheter men att hitta ett lämpligt sätt att beskriva dem på är ändå komplicerat. Problemet ligger i vad man skall utgå från, vad beskrivningen skall relateras till. I tecknen med den flata handen som i GATA och VÄG beskriver man spontant skillnaden som att händerna är uppåtriktade respektive nedåtriktade. Det sättet att beskriva handens riktning fungerar bra när det gäller handformer som inte är böjda i någon av knogarna, men de som har böjning låter sig inte beskrivas lika lätt. Hur skall händernas riktning i tex tecknet BUSS (se figur 17, s 39) beskrivas? Har de samma riktning? Eller är de riktade mot varandra? Skall de kanske beskrivas som att de är sidoriktade eller uppåtriktade? Om man väljer att beskriva dem som riktade mot varandra eller sidoriktade, har man relaterat beskrivningen till **fingrarnas** riktning. Handen i övrigt och underarmen är emellertid uppåtriktade precis som i GATA. Men som tidigare konstaterats finns den kirematiska skillnaden mellan GATA och BUSS i artikulatorns form, flat respektive vinklad hand. Om man håller händerna som i GATA och böjer dem i de inre knogarna får man den vink-

lade handformen i stället och tecknet övergår då till BUSS. Det kan tolkas som att händerna i GATA och BUSS har samma riktning och därmed skulle också BUSS-attityden vara uppåtriktad. Det innebär i sin tur att fingrarnas riktning inte kan tas som utgångspunkt för attitydriktningens beskrivning, något som för övrigt skulle vara väl så knepigt i tecken med den knutna handen!

För att undvika de komplikationer i beskrivningen som hänsynstagande till de olika handformerna tycks leda till, kan vi försöka utgå från **underarmens riktning**. Det fungerar bra för vårt teckenpar GATA och BUSS som då fortfarande får samma riktningsbeskrivning (uppåt), men blir i andra tecken lika missvisande och ointuitivt som fingerriktningen kan vara. Ett tydligt exempel på det utgör MEDALJ (se figur 20, s 49) där V-handen hänger (som en medalj) ned på bröstets vänstra sida. Underarmen är snarast uppåtriktad, men språkligt sett är det av underordnad betydelse. Handen skall vara nedåtriktad för att tecknet skall vara korrekt utfört och att underarmen råkar vara uppåtriktad beror på artikulationsställets jämförelsevis höga placering. Genom att böja handleden får vi både ett korrekt och lätt utfört tecken.

Så återstår bara en av artikulatorns komponenter att relatera riktningensbeskrivningen till och det är själva handkroppen, mellanhanden. Den har den fördelen att den är konstant, i den meningen att den inte kan böjas vare sig som fingrar eller som handleden kan. Det är alltså den del av artikulatoren som finns mellan dessa båda ledet. Attitydriktningen beskrivs i det följande med hänvisning till en tänkt pil som går i riktning från handleden till knogarna. Riktningen hos denna tänkta pil beskriver hela artikulatorns riktning, oavsett vilken form artikulatoren har. De tecken som diskuterats i samband med attitydriktningen har då följande riktningar: GATA — upp; VÄG — ner; BUSS — upp; MEDALJ — ner.

Vridning

Tecknen ÄR och BARN (se figur 21 och 22, s 49) skiljer sig åt enbart till attityden, men med angivande av händernas riktning kan skillnaden inte beskrivas eftersom de båda är framåtriktade. Återigen ser vi hur lättobserverrad olikheten är, medan det är mindre uppenbart hur den skall beskrivas. Några försök:

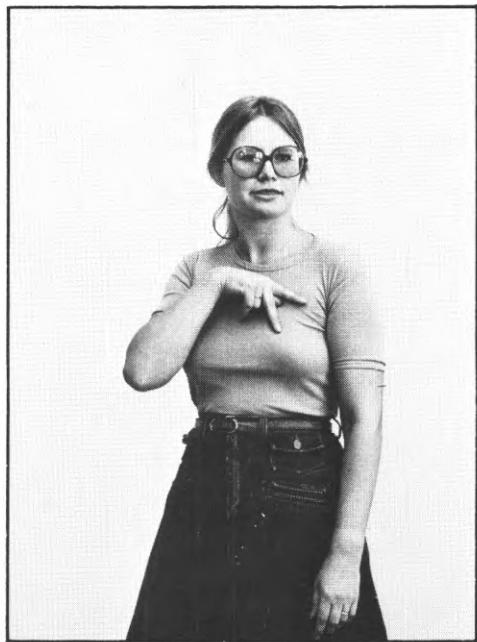
1)	ÄR BARN	flat hand, flat hand,	framåtriktad, framåtriktad,	handflatan upp handryggen upp
2)	ÄR BARN	flat hand, flat hand,	framåtriktad, framåtriktad,	tumsidan höger tumsidan vänster
3)	ÄR BARN	flat hand, flat hand,	framåtriktad, framåtriktad,	handflatan upp handflatan ner

Beskrivningen i (1) skiljer sig från de två andra genom att den utgår från en riktning och anger vilken del av handen som finns i den riktningen. Men det sättet att ange skillnaden är inte förenligt med hur attitydriktningen enligt föregående avsnitt skall beskrivas. (2) och (3) är båda

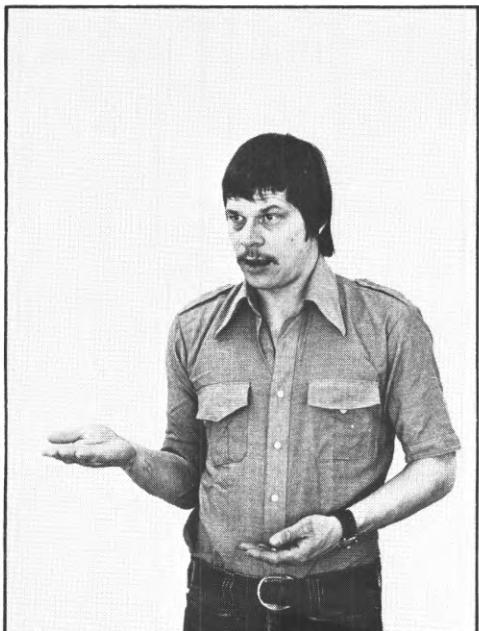
Figur 19—22

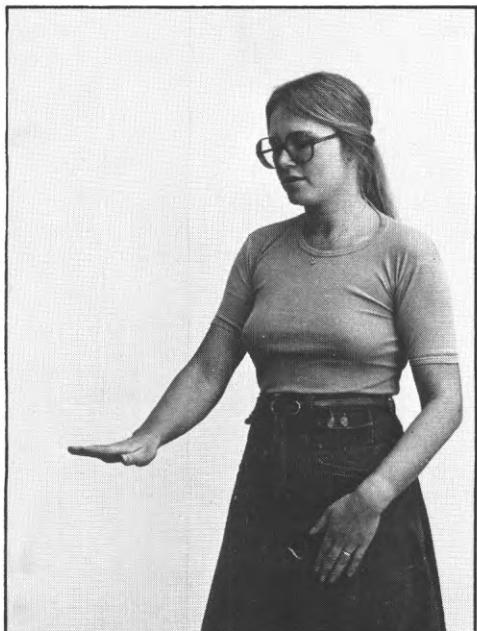
VÄG

MEDALJ

ÄR

BARN

mer tilltalande beskrivningar då de utgår från en del av handen (här tumsidan och handflatan) och anger åt vilket håll denna del är vänd. Om vi utgår från den framåtriktade handen i ÄR med handflatan uppåtvänd, kan vi sedan genom att vrinda handen få samma attityd som i BARN — med bibeckan riktning. Denna typ av attitydskillnad kommer att kallas **vridning** och beskrivas med referens till handflatan enligt alternativ (3) ovan. Enligt detta beskrivningssätt är då artikulatoren i ÄR en flat hand som är framåtriktad och uppåtvänd. Jämför beskrivningen av ÄR med STOPP: flat hand, uppåtriktad och framåtvänd där både attitydriktningen och attitydvridningen skiljer tecknen åt.

En framåtriktad hand har flera vrindningsmöjligheter än de två som illustreras av tecknen ÄR och BARN. Handflatan kan också vara vänd åt vänster och det vore egentligen riktigare att påstå att denna attityd är resultatet av utebliven vridning av handen. Det är åt vänster handflatan naturligt riktas när vi höjer handen i framåtriktning — som när man räcker fram handen för att hälsa. Den framåtriktade handen kan tecken-språkligt sett ha tre vrindningar (upp, vänster, ner) men dessa är resultatet av endast två faktiskt utförda vrindningar av underarmen i armbågsleden: en mot (uppåtvänd handflata) och en från (nedåtvänd).

Det är det vanliga förhållandet att de olika riktningarna har dessa tre attitydvridningar, dvs mot, från och ingen alls (+, —, o). Är handen t ex uppåtriktad innebär utebliven vridning, precis som för den framåtriktade, att handflatan är vänd åt vänster. Vridningen mot resulterar i en nedåtvänd handflata och vridningen från i en framåtvänd (jfr STOPP).

I beskrivningen av tecknad svenska gjordes först försök att generalisera beskrivningen av attityderna på ett sätt som antyts ovan. Det innebar att oberoende av riktningen skulle vrindningarna endast behöva beskrivas som +, —, o. Handflatans exakta position skulle då kunna härledas entydigt ur den beskrivningen men det visade sig vara ett alltför optimistiskt antagande. Förklaringen till att det inte fungerade finns att söka i det komplicerade samspelet mellan en arms vrindningsmöjligheter och det höjdläge armen intagit. Det betyder för teckenspråkets del att handflatan i en vänsterriktad hand i tecken med t ex artikulationsstället pannan, vid vrindning från kommer att vändas framåt. En vänsterriktad hand i det neutrala artikulationsstället som har frånvrindningen kommer i stället att få handflatan nedåtriktad! — Eftersom armens vrindning är beroende av dess höjd läge övergavs denna förenklade beskrivning, då den knappast kan uppväga de 'inkonsekvenser' den orsakar i beskrivningen av de exakta lägena för handflatan.

Attityderna

För att beskriva attityden behövs en riktning- och en vrindningsangivelse. Riktningarna är till antalet sex: upp, fram och vänster, vilka är de vanligast förekommande, samt deras motsatser ned, in och höger. För var och en av dessa finns tre vrindningar och en enkel multiplikation ger oss attitydantalet 18. Nu är i själva verket attityderna flera vilket bl a har att göra med sambandet mellan vrindningen och höjden på artikulationsstället som diskuterades i det föregående. Dessutom finns det

några få tecken där en fjärde vridningsgrad iakttagits. Denna vridning är jämförelsevis svårrealisera och skulle i ett exakt utförande ge ett krampaktigt intryck. Den fjärde vridningen antyds således endast i tecknens utförande men kan inte ifrågasättas eftersom den kan skilja tecken åt. Det belyses av tecknen BORD och SKILJA (se figurerna 23—24, s 53) där det senare har denna ovanliga attityvdvridning. Alla riktningar förekommer inte tillsammans med den fjärde vridningen vilket bl a förklaras av att handen endast med svårighet kan inta den attityden. Det är t ex nästan omöjligt för en högerhand i det neutrala artikulationsstället framför kroppen att samtidigt vara inåtriktad och ha handflatan åt vänster. Den kombinationen skulle kunna förekomma i tecken med hjässan eller en axel som artikulationsställe men har inte belagts i något enda tecken. Som uppställningen visar har 20 av de 24 teoretiskt möjliga kombinationerna belagts (markeras med ett x).

Handens vridning						
Handens riktning	upp	ner	fram	in	vänster	höger
upp	.	.	x	x	x	x
ner	.	.	x	x	x	?
fram	x	x	.	.	x	x
in	x	x	.	.	?	x
vänster	x	x	x	x	.	.
höger	?	x	x	?	.	.

En punkt · anger att kombinationen inte kan förekomma då en hand enligt definitionen inte samtidigt kan vara t ex uppåtriktad och uppåtvänd. ? anger möjlig, men ej belagd attityd. Som uppställningen visar förekommer inga outnyttjade kombinationer bland de tre vanligaste riktningarna, upp, fram och vänster, som alltså har också den fjärde vridningen.

Det kanske bör påpekas att beskrivningen av attityderna utgår från artikulatorhanden (hos en högerhänt person). När handen är artikulationsställe används inte alls lika många attityder — och inte heller lika många handformer (se s 57) som när den är artikulator. För en vänsterhänt tecknarens attityder i artikulatorn måste värdena på höger och vänster ovan bytas ut mot varandra. För en vänsterhand är det givetvis inga problem att ha högerriktning och samtidigt vara inåtvänd.

Artikulationsställets kirem

Läge

Om en flat hand, uppåtriktad och inåtvänd, läggs mot pannan respektive munnen bildas tecknen VETA och STUM. Läggs handen i stället mot kinden får vi tecknet BO och mot örat tecknet DÖV. I MIN och MÄTT läggs den mot bröstet respektive magen (mellangärdet). Dessa sex tecken är

inte exakt minimalt kontrasterande eftersom läget för handen påverkar attityden. Men två och två utgör de emellertid äkta minimala par (VETA—STUM, BO—DÖV, MIN—MÄTT) och illustrerar hur de olika kroppsdelarna kan ha kirematisk funktion.

Genom att det finns beteckningar som pannan, kinden och tinningen, frestas man att betrakta dessa partier av ansiktet som klart avgränsade från varandra och att utgå från att de var och en har kiremstatus. Det förhållandet att kroppens och huvudets olika delar har särskilda namn får emellertid inte påverka analysen av tecknens aspekt artikulationsstället. I beskrivningen skall endast de partier ingå som kirematiskt sett är samma kroppsdel, alltså endast de s k lägeskiremen.

I en del tecken, det gäller särskilt dem där kontakt inte förekommer mellan artikulatorna och någon del av kroppen, finns det dessutom en risk att deras betydelse påverkar beskrivningen av dem. Bland dessa tecken finns t ex SE, där V-handen förs framåt i ögonhöjd. Spontant tillskrivs tecknet läget ögonen, men den lägesbeskrivningen är felaktig, ty den utgår från tecknets betydelse och vår kunskap om ögonens funktion. En strikt kiremanalys visar att det är hela övre ansiktshalvan som är det verkliga lägeskiremet i SE.

Hjässan som lägeskirem utgörs av hela överdelen av huvudet fram till och med hårfästet. Hjässan förekommer endast i ett litet antal tecken.

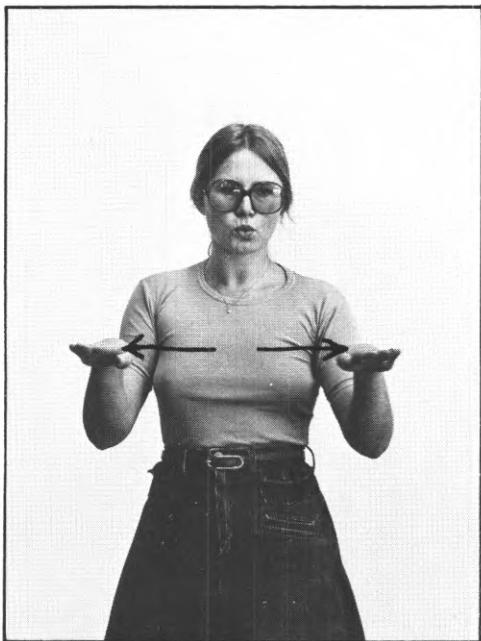
Pannan tar vid där hjässan slutar och omfattar även ögonbrynen, som alltså inte är ett eget lägeskirem. Pannan tillskrivs traditionellt en viss betydesladdning då tecken som uttrycker någon form av intellektuell verksamhet (eller avsaknaden av sådan) väljer pannan som lägeskirem. Bland dem finns VETA, TÄNKA, KLOK, DUM, KORTTÄNK. Alla tecken som har läget pannan, har givetvis inte denna betydeskomponent (LÄDER, GAMMAL, BONDE).

Örat som kirem är inte bara själva örat, utan hela sidan av huvudet. Det säger sig själv att tecken som till sin innehörd kan knytas till hörsel-sinnet (och dess fränvaro) gärna placerat vid örat: HÖRA, DÖV, LYSSNA, LJUD.

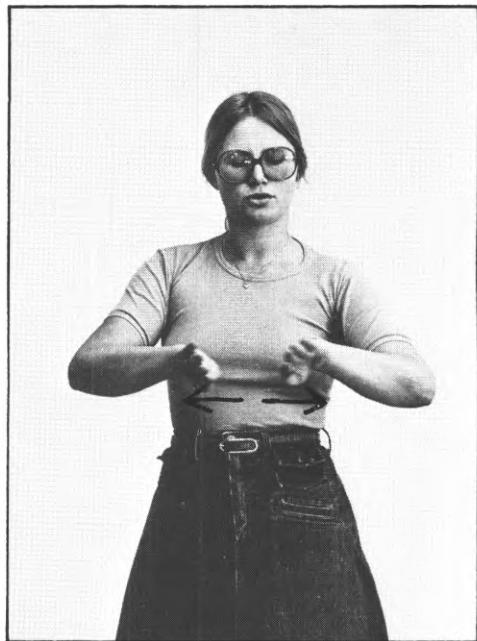
Kinden är kanske ett av de mer ointuitiva lägeskiremen så tillvida att det omfattar flera delar av ansiktet: kind, tinning, öga och näsa, dvs nästan hela partiet mellan pannan och munnen. Några tecken som spontan tillskrivs läget ögonen har egentligen kinden som ställe. GRÅTA är ett sådant exempel. Vi vet att tårarna kommer från ögonen, så som tecknets form anger, men vad fingrarna visar i tecknet är hur tårarna rinner ned utefter kinderna. — Lägeskiremet kinden är ett exempel på det som tidigare diskuterades, nämligen att trots att man kan identifiera flera olika ansiktspartier med egna benämningar kan de inte skiljas åt som kirem. De kontrasterar mot de övriga lägena men inte inbördes.

Munnen är inte bara läpparna utan också mungiporna och litet av om-

Figur 23—26

BORD

SKILJA

AVLÄSA

JUDE

rådet omkring munnen. Något enstaka tecken utnyttjar tänderna som läge, men kirematiskt sett är de endast en variant till lägeskiremet munnen. I tecken där artikulatorn skall ha kontakt med själva munnen kan en tecknande ses sänka handen något, så att den i stället placeras nedanför munnen. Det beror i regel på att man inte vill att munnen skall vara skymd, då det förhindrar avläsningen av det samtidigt uttalade ordet.

Hakan är trots närheten till munnen ett eget kirem. Det kan tyckas märkligt att mun och haka kan skiljas åt när exv inte de olika varianterna av läget kinden är olika kirem, men ett teckenpar som AVLÄSA (mun- eller läppavläsning) och JUDE visar tydligt hur mun och haka kontrasterar (se figur 25—26, s 53).

De hittills redovisade lägeskiremen är samtliga höga lägen, alla lokalisrade till huvudet. De förekommer i tecken som har en artikulation som innehåller kontakt med stället i fråga och det gör de exakta lägena jämförelsevis lättobserverade. I de tecken som är lokalisrade till huvudet, men som saknar kontakt i sin artikulation, utnyttjas inte så små distinktioner. För deras beskrivning fordras bara tre huvudlägeskirem: hela ansiktet, övre ansiktshalvan och nedre ansiktshalvan. De kontrasterar såväl inbördes som mot de övriga ansiktslägena.

Ansiktet har två varianter. Den ena utnyttjas i tecken som SOL och är påtagligt nära ansiktet, medan den andra varianten inte har samma närhet till ansiktet. Den är mera antydningsvis orienterad till huvudet eller vid sidan av huvudet. I teckenböckernas beskrivningar av tecken med detta artikulationsställe kallas det ofta ”*i huvudhöjd*”, vilket markerar att det är skilt från det (lägre) neutrala artikulationsstället.

Övre ansiktet är ett läge i höjd med pannan och ögonen, medan **nedre ansiktet** är mera i nivå med munnen och hakan. I informellt tecknande kan båda lägena förskjutas nedåt, så att tecken med övre läget realiseras i munhöjd, medan de med nedre läget realiseras i brösthöjd — men med bibehållen distinktion mellan ett högre och ett lägre ställe.

Halsen har två varianter, dels framsidan av halsen med struphuvudet och dels sidan av halsen. Den högerhänte använder normalt den högra sidan.

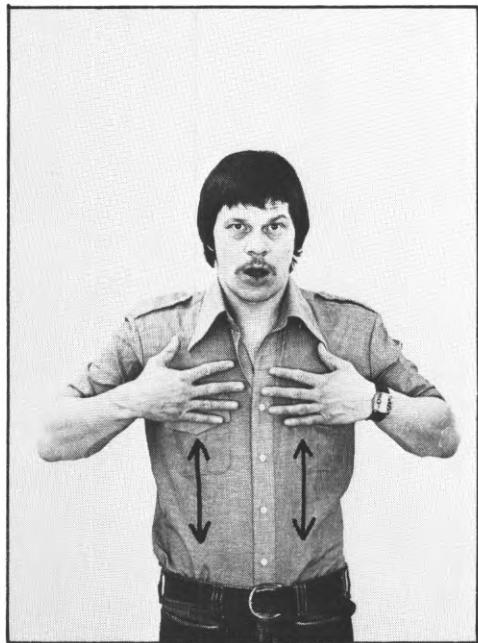
Bröstet är partiet mellan halsen och mellangärdet. I tecken med enkel artikulator placeras handen **mitt på** bröstet, men för tecken med dubbel artikulator krävs ett större utrymme om båda händerna skall artikulera samtidigt. Dessa teckens utförande tar då **båda sidorna** av bröstet i anslag. Tecknen SKÖN och BADA (se figur 27—28, s 55) illustrerar de två varianterna av bröstet.

Vänster sida av bröstet eller **hjärtat** är dessutom ett eget lägeskirem,

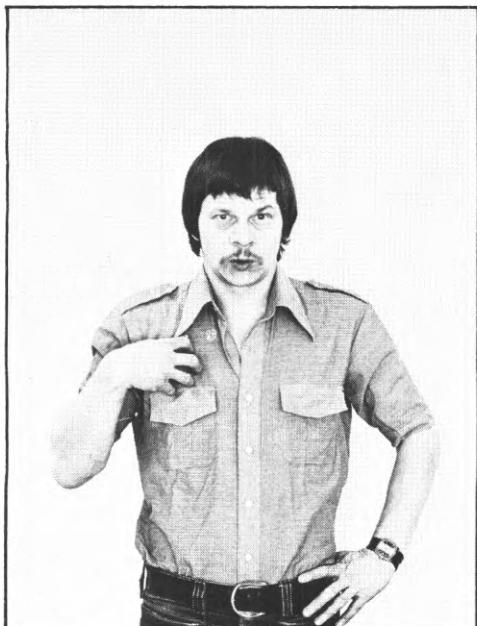
Figur 27—30

SKÖN

BADA

KONSULENT

MINISTER

trots att den också ingår som en del av föregående kirems varianter (som dock var betingad av dubbel artikulator). En hand som spretas uppåt på vänster sida av bröstet ger tecknet FÖRTJUST. Om detta ställe utbyts mot (mitt på) bröstet betyder det i stället FÖRKYLD.

Höger sida av bröstet fungerar också den som ett eget kirem. Att vänster sida gör det, skulle kunna förklaras av att hjärtat attraherar en del tec-kens val av ställe, men förekomsten av den högra sidan som lägeskirem kan inte förklaras med hänvisning till något speciellt organ eller någon viss kroppsdel. Hur höger sida kontrasterar mot vänster sida visar tecknen KONSULENT och MINISTER (se figur 29—30, s 55), och skillnaden mellan bröstet och höger sida demonstreras av SKÖN och FATTIG.

Axlarna förekommer bara i ett litet antal tecken. I tecken med **enkel** artikulator används såväl vänster som höger axel, men inget tecken har belagts där båda axlarna utnyttjas. När så är fallet, har tecknen alltid dubbel artikulator. Axlarnas lägeskirem är två (inte tre som för bröstet): **höger axel** och **vänster axel**. Valet av axel är i tecknad svenska inte lämnat till den enskilde teckenanvändaren utan är alltid givet för varje tecken.

Överarmen är partiet mellan axeln och armbågen.

Underarmen omfattar även handleden. Underarmen skiljer sig från de övriga kroppslägeskiremen genom att den är rörlig och kan hållas på flera olika sätt — den kräver attitydbeskrivning. Av riktningarna är bara fram, upp och vänster belagda medan vridningen som beskrivs med referens till armens insida, visar större variation. Underarmen som ställe måste alltså alltid kompletteras i teckenbeskrivningen med attitydangivelse till skillnad från överarmen som i sin funktion av artikulationsställe inte behöver det.

I tecken med underarmen som lägesbeskrivning intar handen alltid en omarkerad form, dvs den är helt avslappnad och har ingen funktion i tecknet.

Magen har valts som beteckning för ett lägeskirem som rymmer många varianter som alla är olika kroppsdelar: mellangärdet, magen, midjan, höften — till och med lären och benen ingår här. Det korrekta utförandet av tecknet HUND är en klappande rörelse mot låret. Men om den tecknande sitter eller syns endast till en del av någon annan anledning antyds endast detta läge och handen klappar mot ett tänkt ben i midjehöjd. Tecknet uppfattas ändå som HUND. Det har inte varit möjligt att hitta några kontrasterande teckenpar inom denna jämförelsevis heterogena grupp, som dock utåt gentemot de andra lägeskiremen fungerar som en enhetlig uppsättning, i och med att de kontrasterar mot dessa lägen.

Det neutrala läget har redan omnämnts i samband med tex aspektbeskrivningen i detta kapitels inledning. Neutrala läget är alltså hela om-

rådet framför kroppen där händerna rör sig naturligt. Det begränsas uppåt ungefär i höjd med axlarna, där det redan omnämnda lägeskiremet ansiktet vidtar. — Det är i detta område den vänstra handen befinner sig när den fungerar som artikulationsställe. Det neutrala lägeskiremet 'neutraliseras' då av den vänstra handen som så att säga övertar aspektfunktionen artikulationsställe.

Vänstra handen

Lägeskiremen fördelar sig på två grupper med avseende på hur de beskrivs. Dels finns de fasta, icke-rörliga lägena och dels den speciella kroppsdel som handen utgör när den används som artikulationsställe. Den skiljer sig från de andra kroppsdelarna genom sin föränderlighet. Den vänstra handen är egentligen inte ett lägeskirem utan ett stort antal olika kirem som samlats under beteckningen vänstra handen. Om den i sin egenskap av artikulationsställe haft bara en enda handform, tex den flata, hade handens olika delar kunnat utgöra kirembeskrivningen: handrygg, handflata, fingertopparna osv. Men eftersom handen kan anta olika former och olika attityder också när den fungerar som artikulationsställe är inte ett sådant beskrivningssätt fullgott.

Beskrivningsmässigt sett krävs emellertid inte någon ny begreppsapparat för handens lägeskirem. Dessa beskrivs på samma sätt som handen när den är artikulator, alltså med angivande av handform och attityd. Det enda nya som erfordras är en upplysning om att handen till sin funktion är artikulationsställe och inte artikulator.

Av de 22 handformerna som redovisats i det föregående har endast nio observerats i aspekten artikulationsställe. Av dessa är den **flata handen**, **pekfingret** och den **knutna handen** de utan jämförelse mest utnyttjade. De utgör tillsammans ca 90 % av tecknen med vänsterhanden som artikulationsställe. Den flata handen intar en särställning och svarar ensam för ca 75 %. Förutom dessa tre giganter har också N- och V-händerna belagts, liksom några fall med spretad hand, A-handen, tummen och lillfingret.

Vid sidan av dessa nio former finns dessutom några tveksamma gränsfall, som orsakas av att det kan vara svårt att fastställa vilken aspektfunktion vänsterhanden har. Det gäller endast ett par tecken som kännetecknas av att händerna har samma form och är i kontakt med varandra under någon fas av artikulationen. En del personer kan ses utföra dessa tecken med dubbel artikulator, medan andra har passiv vänsterhand som inte deltar i rörelsen och som därmed måste betraktas som artikulationsställe. Det är tänkbart att det senare varit tecknets ursprungliga aspektfördelning och att tecknet övergått till dubbel artikulator just därför att händerna haft samma form och attiyd.

Vänster eller höger?

Vänster och höger har redan diskuterats något i samband med aspekten

artikulator. Den som har vänster hand som artikulator får till följd av det en annorlunda användning av lägeskiremen om man jämför med den högerhäntes. Det kan uttryckas som att den vänsterhänte vänder på tecknen så att de blir en spegelbild av den högerhäntes teckenspråk. I ett tecken som KONSULENT (se s 55) lägger den högerhänte höger klohand på höger sida av bröstet, medan den vänsterhänte i stället kommer att använda den vänstra sidan av bröstet. Detta kan jämföras med MINISTER-tecknet (se s 55) där höger hand placeras på vänster sida men vänsterhanden kommer att etablera kontakt med höger sida. Av den här beskrivningen att döma kan förhållandena tyckas förvirrande och man måste förundras över att det inte uppstår några svårigheter vid teckenavläsningen. Vi vet ju av erfarenhet från andra icke teckenspråkliga sammanhang hur svårt det kan vara att skilja på höger och vänster. Förklaringen till att det fungerar i teckenspråket är förstås, att det egentligen inte alls är fråga om vänster och höger även om det fallit sig naturligt att använda de beteckningarna. Om höger och vänster verkligen var det språkligt relevanta skulle också den vänsterhänte (om vänsterartikulator över huvud taget kunde accepteras då!) i tex KONSULENT-tecknet vara tvungen att använda höger sida av bröstet. Men det som är avgörande för förståelsen av tecknet är om artikulatorn väljer den egna sidan eller inte. KONSULENT kan då beskrivas som att artikulatorn placeras vid den egna sidan medan den i MINISTER artikulerar på handens motsatta sida (— den sida som handen inte hör ihop med). Med ett sådant betraktelsesätt går det att förklara varför vi aldrig upplever några problem ens vid avläsning av en person som hela tiden växlar mellan höger- och vänsterartikulator — vi avläser inte i termer av höger och vänster utan registrerar bara om handen väljer den egna eller den motsatta sidan.

Artikulationens kirem

För den oinvigde betraktaren av teckenspråk är händernas rörelser språkets främsta kännetecken. Den som själv inte kan teckna har emellertid inga möjligheter att avgöra vilka rörelser som ingår i själva tecknen och vilka som bara är övergångsrörelse mellan dem. För den som behärskar teckenspråket är skillnaden mellan rörelser i aspekten artikulation och transportrörelserna så självklar, att man normalt inte är medveten om de senares existens. Identifikationen av de enskilda tecknen sker helt automatiskt. — Hur den icke teckenspråkskunnige uppfattar tecknat språk kan jämföras med hur man lyssnar på ett främmande talat språk. Har man inga kunskaper i språket, framstår talet endast som ett ostrukturerat ljudflöde och man kan inte avgöra var ordgränserna går.

Vid en första granskning av de enskilda tecknens rörelser slås man av en överväldigande mångfald. De andra aspekterna låter sig beskrivas förhållandevis väl på intuitiv väg men en sådan beskrivning av artikulationen låter sig inte göras. Eftersom artikulationsaspekten är mer komplex än de övriga är det av särskild vikt att endast de rörelseelement

som har betydelseskiljande funktion ingår i beskrivningen — det finns annars en risk för att man förlorar sig i betydelösa detaljer.

Att artikulationsaspekten är betydligt mer komplex än de två andra aspekterna illustreras tydligt i det olika antalet kirem i aspekterna. Jämför vi med aspekten artikulator så ser vi att det typiska för den är att varje tecken bara har ett handformskirem i varje tecken, och för artikulationsstället gäller (med något undantag) att endast ett lägeskirem realiseras per tecken. I artikulationen kombineras däremot flera olika element, simultant, successivt eller genom olika kombinationer av simultana och successiva element, dvs kiremkombinationer utnyttjas flitigt i artikulationen. Så kan tex en och samma rörelseart utföras i olika riktningar. Förflyttning av handen i en viss riktning kan dessutom ske på olika sätt, tex genom en vridande, cirklande eller bågformad rörelse. De olika riktningarna och rörelsearterna kan också förekomma i olika kombinationer med kontakt mellan händerna eller en hand och kroppen. Kontakten kan iakttas under olika faser av ett teckens artikulation, den kan inleda rörelsen, avsluta rörelsen eller vara samtidig med rörelsen. Växling mellan kontakt och icke kontakt utnyttjas också. Om tecknet har dubbel artikulator kan händerna agera gentemot varandra på flera sätt med nya kombinationer av riktningar och rörelser. — Kanske är det meningslöst att i skrift försöka förklara eller visa på mångfalden i artikulationen. Tecknen bör helst kunna demonstreras rent konkret så som de används i kommunikation, alltså i direktkontakt, för att komplexiteten skall kunna belysas.

För att underlätta analysarbetet klassificerades teckenmaterialet i artikulationsgrupper enligt två kriterier. Först en indelning efter om tecknet hade enkel eller dubbel artikulator, därefter sorterades dessa i sin tur efter aspekten artikulationsställe: neutrala läget vs övriga lägen. Därmed erhölls följande fyra grupper:

Artikulationsställe	Artikulator	
	enkel	dubbel
neutrala övriga	I (NI)	III (TECKNA)
	II (GOTT)	IV (GRÄTA)

Att tecknen delades upp efter just de här kriterierna beror på att tecken med enkel artikulator i det neutrala läget (grupp I) kan antas ha en mindre komplex kiremsammanställning i artikulationen än de övriga. Analysen började därför i den gruppen för att en försöksvis kirembeskrivning skulle erhållas som sedan kunde tjäna som ett antagande för vilka kirem som bl a måste ingå i artikulationsaspektens beskrivning. Det är alltså rimligt att anta att grupp II har dessa kirem plus ytterligare några andra som förekommer när händerna artikulerar mot kroppsdelar. Tecken med dubbla artikulatorer oavsett läge (grupperna III och IV) har slutligen ännu fler möjligheter att skilja tecken åt då händerna i sådana tecken samverkar på skiftande vis.

Den här skisserade strategin vid kiremanalysen visade sig fungera väl

och underlättade t ex sökandet efter minimala par. Innan den slutliga beskrivningen av kiremen gjordes jämfördes förstås resultaten från de olika artikulationsgrupperna. Redan mycket tidigt framträdde kirem av två typer som redan omnämnts i förbihörande: **rörelseriktning** och **rörelseart**. En tredje typ visade sig också finnas (företrädesvis i tecken med två händer) som getts beteckningen **interaktionsart**. De tre kiremtyperna redovisas i det följande i nyss nämnda ordning.

Rörelseriktning

Artikulationen har sex riktningskirem och dessa rörelseriktningar är (inte helt överraskande) samma riktningar som har kirematisk funktion i aspekten artikulator (attitydriktningen). Rörelseriktningarna grupperar sig naturligt i tre par:

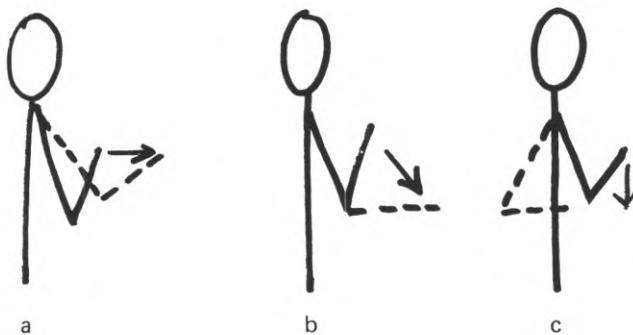
upp, ner	rörelse i höjdled
vänster, höger	rörelse i sidled
fram, in	rörelse i djupled

Både sidleds- och djupledsrörelsen är horisontal, medan höjdledsrörelsen förstår är vertikal. Skillnaden mellan de två horisontala riktningsparen kan beskrivas som att sidledsrörelse är parallell med den tecknande och rörelsen i djupled är vinkelrät mot den tecknande.

Den som är van vid teckenböckernas beskrivningar av rörelser, typ ”framåt-utåt-uppåt” eller ”snett-inåt” reagerar kanske på den kraftigt förenklade rörelsebeskrivning som de här redovisade sex riktningskiremen leder till. Det är alldes riktigt att ett tecknande som endast utnyttjade dessa riktningar skulle ge ett fyrkantigt och onaturligt intryck, men vi måste komma ihåg att här beskrivs endast de kirematiskt fungerande riktningarna. Riktningskiremen har precis som andra kiremtyper varianter och vi skall nu titta lite närmare på en sådan riktningsvariant.

En riktningsangivelse som förekommer flitigt i Teckenordbok är ”framåt-nedåt”. Ett annat vanligt sätt att ange samma sorts förflyttning är ”handen fälls framåt”. En granskning av tecknen med denna typ av artikulation visar att det finns ett samband mellan rörelseriktningen och handens attityd. När handen är uppåtriktad (och då särskilt om handflatan är vänd inåt eller åt vänster) utför den inte någon rent framåtriktad rörelse så som den skulle se ut enligt figur 31 a, s 61. Den kommer i stället att se ut som b-alternativet visar, dvs framåt-nedåt. En helt framåtriktad rörelse är också korrekt, men förekommer endast sparsamt. Det framgår av illustrationen att rörelsen framåt-nedåt är mer ekonomisk om man ser till vilka rörelser som måste utföras. Alternativ a mobiliseras hela armen, medan b nöjer sig med en begränsad rörelse där endast underarmen agerar.

Det går alltså att beskriva rörelseriktningen framåt-nedåt med hänvisning till handens attityd och framåt-nedåt kan beskrivas som en attitydbetingad variant till riktningen fram. Det är i och för sig möjligt

- a rörelse framåt
- b rörelse framåt – nedåt
- c rörelse nedåt

Schematisk framställning av rörelseriktningarna

att framåt-nedåt skulle kunna vara variant till den nedåtriktade rörelsen i stället (se figur 40 c), men det finns exempel på minimalt kontrasterande tecken som visar att framåt-nedåt och nedåt är olika kirem. Tecken som normalt utförs med rörelse framåt-nedåt kan inte utföras med nedåtriktad rörelse, däremot kan rent framåtriktad rörelse accepteras. — Det här exemplet har diskuterats lite mer utförligt för att läsaren skall få prov på hur analysen arbetat med detaljproblemen men också för att visa att de riktningar som inte har egen kiremstatus inte har förbisetts.

För att beskriva de pendelrörelser som finns i såväl höjd- som sidoch djupled används kombinationer av de enkla riktningskiremen. Dessa 'sammansatta' riktningsbeskrivningar anger först och främst rörelsens riktning men också rörelseantalet. Om en rörelse beskrivs som *"upp/ner"* betyder det att det är en iterativ rörelse, dvs den är upprepad ett obestämt antal gånger och ingen av de ingående riktningarna är dominant. Det betyder i sin tur att tecknets artikulation kan inledas i vilken riktning som helst — vilket inte är fallet när en rörelse uppåt (eller nedåt) skall upprepas flera gånger, som alltså är en annan typ av artikulation.

Rörelseart

Föres är den enklaste typen av rörelse i tecknad svenska och innebär bara att handen rörs eller förflyttas i en viss riktning. Om den artikulerande

handen vid den här rörelsearten lämnade ett synligt spår efter sig skulle det bli en rät linje.

Beskrivningen av en rörelseart skulle underlättas avsevärt om den kunde relateras till en viss led, om det alltså var någon speciell del av handen eller armen som ingick i rörelsen. Men försök med en sådan 'uttals-'anknuten beskrivning av rörelsearten föres visar snabbt att det inte är genomförbart. Det förklaras av att ett teckens utsträckning i rummet, dess storlek, inte är kirematisk. Vill man nämligen göra ett tecken större eller mindre kommer man automatiskt att mobilisera olika ledar, olika delar av hand och arm.

Vi kan se på tecknet **NI** i detta avseende och tänka oss ett par olika utföranden av det. Det är fullt möjligt att låta endast pekfingret utföra rörelsen som då kommer att ske endast i den inre knogen. Mer väl-artikulerat blir tecknet om rörelsen utgår från handleden och alltså hela handen förs åt höger. Vanligt är också att rörelsen sker i armbågsleden och då är det hela underarmen som förflyttas. Ett stort, rejält tecken får man slutligen om hela armen deltar i artikulationen och rörelsen utgår då från axeln, antingen med rak eller böjd armbåge. Vi ser här att samma tecken kan utföras på olika sätt och rörelsearten föres låter sig inte beskrivas med angivande av var rörelsen sker. Föres är den mest 'rena' rörelsen, den har inga särskilda särdrag och beskrivs bäst med bara en riktningssangivelse. Det är också helt i överensstämmelse med hur vårt teckenexempel, **NI**, fungerar. Det kirematiska i dess artikulationsaspekt är att handen förflyttas i högerriktnings. Om rörelsen sträcker sig över 2, 10 eller 50 cm påverkar inte artikulationen så att det uppfattas som olika tecken. Hur långt åt vänster rörelsen börjar och hur långt åt höger den fortsätter är inte heller kirematiskt. En riktningssangivelse i teckenbeskrivningen är fullt tillräcklig.

I Teckenordbok kan man se tecken som enligt kiremanalysen har rörelsearten föres (och som har sammansatt rörelseriktning) beskrivna både som "**förs upp och ner några gånger**" och som "**skakas upp och ner**". Tecken med den senare beskrivningen har en snabbare rörelse och vanligen blir också rörelsernas utsträckning i rummet kortare. Men varken utsträckningen i rummet eller tiden, dvs storlek och hastighet, har kiremstatus i tecknad svenska (troligen dock i det genuina tecken-språket) och skakas är endast en snabb variant till den iterativa föres-artikulationen.

Bågrörelse betyder förstås att artikulatorn under sin förflyttning beskriver en båge. I ett tidigt skede av analysen tillskrëvs inte bågrörelsen egen kiremstatus utan klassificerades som variant till föres eftersom inga minimalt kontrasterande tecken kunde upptäckas. Under projektets gång har dock sådana iakttagits och bågen måste räknas som en egen rörelseart.

Man kan tänka sig två olika förklaringar till bågrörelsens olika beskrivning. En tänkbar orsak är helt enkelt att den första analysen var felaktig, att den förbisåg att tecken faktiskt skildes åt också av den vanliga föresförflyttningen och bågrörelsen. En annan förklaring skulle vara

att tecknen genomgått en viss förändring i det här avseendet, att en kiremsplittring skett där bågen frigjorts från föreskiremet. Den lösningen är inte helt otänkbar mot bakgrund av principen om ett ord : ett tecken. De som använt tecknad svenska kan ha tvingat fram en åtskillnad mellan tecken som annars hade varit helt lika men som användes tillsammans med olika ord. Teckenparen FRÅN—AVGÅ och TILL—ANLÄNTA ger stöd åt en sådan tolkning. Tidigare kunde inte någon skillnad upptäckas mellan tecknet som åtföljde ordet "från" respektive "avgå". Senare har dock AVGÅ och ANLÄNTA fått bågförflyttning till skillnad från FRÅN och TILL, en distinktion som kan ha uppstått därför att man ville undvika att samma tecken åtföljer två olika (om än betydelsebesläktade) ord.

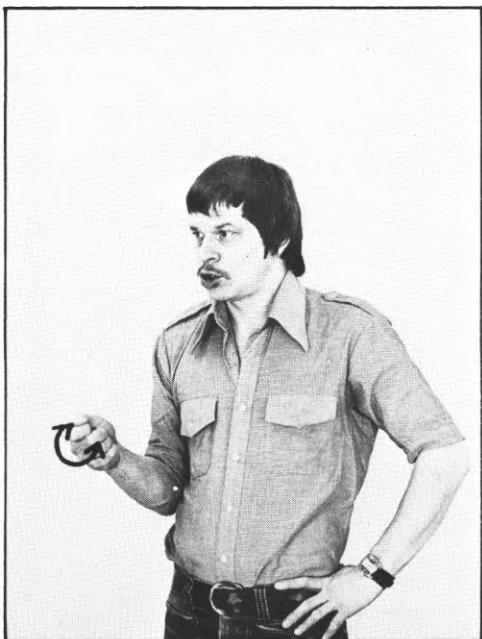
Vrides är en rörelseart som inte innebär någon egentlig förflyttning av handen — men den kräver ändå riktningsangivelse. Den här rörelsearten påverkar handens attityd, inte dess riktning men väl vridningen, dvs handflatans läge. Om en hand som har handflatan vänd uppåt har rörelsearten vrides, betyder det att handflatan vid tecknets slut har handflatan nedåt. — Det är precis en sådan rörelse som gett upphov till frasen "*som en omvänt hand*" och som ofta åtföljer detta uttryck. — Vridningen innebär att handflatan intar det motsatta läget vilket förenklar beskrivningen av den här rörelsearten. Artikulatorn måste ju alltid beskrivas till sin attityd och om artikulationen innebär en vridning kan denna riktning härledas ur attitydbeskrivningen.

Liksom föres kunde förekomma i sammansatt riktning kan också vrides göra det. Det innebär då att vridningen upprepas ett obestämt antal gånger och ingen av riktningarna är dominant, en iterativ vridningsrörelse alltså. Den iterativa vridningen förekommer i en snabb variant som i teckenböcker ofta kallas "*vibrerar*". Vid sådan artikulation utförs inte vridningarna fullt ut utan antyds endast.

Släs kan liksom vrides beskrivas med hänvisning till attityden. När det gäller slå är det dock inte attitydvridningen som ändras utan riktningen i handen. En jämförelse mellan tecknen NYCKEL och FEBER visar tydligt skillnaden mellan vrides och släs. I NYCKEL (se figur 32, s 64) vrider handen upp och ner och attitydriktningen är densamma under hela tecknet. I FEBER (se figur 33, s 64) släs en tänt termometer upp och ner, dvs handens riktning växlar mellan upp och ner medan handflatan (attitydvridningen) hela tiden är inåt. NYCKEL och FEBER kan i sin tur jämföras med tecknet HÄLSA PÅ som har den iterativa föresrörelsen (se figur 34, s 64). I detta tecken är såväl attitydriktning som attitydvridning oförändrade under artikulationen medan handen flyttas upp och ner.

Cirkelrörelse står i kontrast till de övriga rörelsearterna och fungerar inte som ett riktningsskirem vilket man först är böjd att anta. Cirkelnas storlek skiftar och kan varieras utan att det medföra betydelseskilnad. Cirkelrörelserna kan utföras i tre olika plan, något som närmot har betydelseskiljande funktion. Beskrivningen av cirkelplanen görs lättast med referens till klockan och visarnas rörelser.

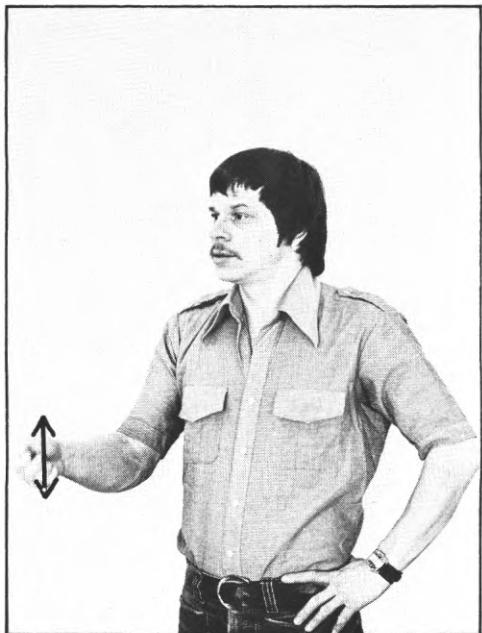
Figur 32—34

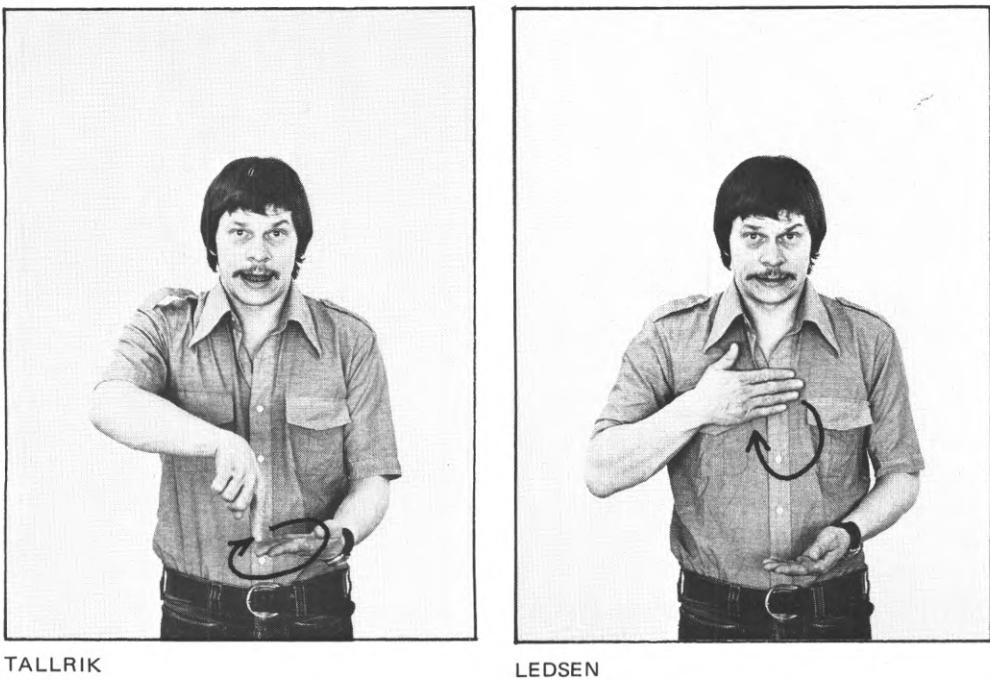
NYCKEL

FEBER

HÄLSA PÅ

TALLRIK

LEDSEN

Om vi tänker oss att klockan ligger framför den tecknande kommer visarnas rörelser att beskriva en cirkel i det **horisontala planet**, en rörelse som finns i t ex tecknen TALLRIK (se figur 35, s 64) och LAGA MAT (imiterar hur man rör i en gryta). När tecknets rörelse beskriver denna liggande cirkels omkrets är cirkelrörelsens egen riktning betydelselös, vilket också kan uttryckas som att rörelse med- eller moturs inte är kirematisk. Om handen börjar rörelsen mot vänster eller höger gör ingen skillnad, båda riktningarna förekommer men deras användning varierar från person till person, från tecken till tecken.

Det andra cirkelplanet som utnyttjas kan kallas **vertikalt och parallellt med kroppen**, och då kan vi tänka oss att klockan står framför den tecknande som t ex i LEDSEN (se figur 36, ovan). Riktningen i själva cirkelrörelsen kan även här vara med- eller moturs i fri variation.

Det tredje planet slutligen är också vertikalt men klockan skall nu tänkas placerad så att man ser den från sidan med urtavlan åt höger. Detta cirkelplan kan beskrivas som **vertikalt och vinkelrätt** mot den tecknande. Dessa cirkelrörelser skiljer sig från de övriga så tillvida att riktningen här är distinkтив, dvs rörelse med- eller moturs är betydelse-skiljande i det här planet. — Det kan kanske delvis förklaras av att rörelsen här, tydligare än i de andra planen, associeras till förflyttning i en viss riktning. Vi kan tänka oss ett hjul som sätts i rotation fram-

ner-in-upp-fram osv. (medurs) och som när det placeras på en plan yta kommer att rulla framåt från personen som satte fart på det. Om det ändå snurrar in-ned-fram-upp-in (moturs) kommer det att förflyttas in mot personen och blir en rörelse bakåt. — Cirkelrörelser i detta plan kommer att beskrivas antingen som cirkel fram eller cirkel in.

I de två först nämnda planen är alltså cirkelns egen riktning inte betydelseskiljande. Den horisontala cirkeln kan därför beskrivas av såväl vänster som höger, den vertikala-parallella som upp eller ner. Vänster och upp har valts som beskrivning för respektive cirkelplan och vi får sammanlagt fyra olika riktningssangivelser för cirkelrörelsens beskrivning:

horisontal cirkelrörelse: vänster

vertikal-parallell rörelse: upp

vertikal-vinkelrät rörelse: fram

in

I många tecken finns ett samband mellan artikulationsställets eget plan och cirkelrörelsens plan. I tex tecknet DRÖMMA (en klo-hand cirklar vid pannan) 'anpassas' cirkelrörelsen till pannans plan och blir vertikal-parallell. I FILM(A) är artikulationsstället vänster hand som är framåtriktad och vänd åt höger och blir då ett vertikalt-vinkelrätt ställe. Cirkelrörelsen är även den vertikal-vinkelrät, dvs fram (tecknet imiterar hur man vevar fram filmen i kameran).

Förändringsrörelse. I samband med rörelsearten förs hävdades att en rörelseart inte kan beskrivas med hänvisning till någon speciell led av handen eller armen eftersom tecknens storlek varierar. På ett sätt kan förändringsrörelserna ses som ett undantag från den regeln. Det finns nämligen tecken där rörelsen sker endast i handen. I sådan artikulation är det fingrarna som agerar på olika sätt och det är således i de inre och yttre knogarna som rörelsen sker. Några exempel på Teckenordboks sätt att beskriva rörelser av den här typen:

"TA hh dras in mot kroppen och knyts

SUMMA hh dras nedåt på vh och fingrarna sluts

SPRIDA bh fingrar spretas framåt och åt sidorna"

De verb som har använts för att beskriva dessa teckens artikulation har samma stam som några av beteckningarna för handformskiremen: knyts — knuten hand, sluts — sluten hand (A-handen), spretas — spretad hand. Det är inte någon slump att så är fallet ty det som kännetecknar dessa rörelser är att de i motsats till andra rörelsearter leder till en ny handform. Det är orsaken till att de kallas **förändringsrörelser**.

Oavsett vilken handform de resulterar i är dessa rörelser antingen en öppnings- eller en slutningsrörelse. Följande slutformer, resultat av rörelsen, har iakttagits: spretad hand, måtthand, knuten hand, sluten hand (A), nyphand och den knutna handens variant hållhanden. Av dessa är de två första resultatet av en öppningsrörelse och de fyra senare av en slutningsrörelse. Det är själva rörelsen och slutformen som är distinktiva

i tecken med den här typen av artikulation. Den form som handen har när rörelsen börjar (tugångsformen) är inte distinktiv vilket kanske är förklaringen till att artikulatorns utgångsform är mycket svår att fastställa. Det gäller speciellt för slutningsrörelsernas utgångsformer.

Valet av utgångshand är naturligtvis inte godtyckligt. En knuten hand föregås rimligtvis inte av en A-hand eftersom båda är slutna handformer. På samma sätt är det inte tänkbart att en klohand är utgångsform för en annan öppenhandform, t ex en spretad hand. Det ligger alltså i dessa rörelsers natur att en hand som i slutskedet av rörelsen är öppen måste ha utgått från en sluten form och vice versa. Dessutom kan man anta att en viss slutform alltid bör välja en och samma utgångsform, nämligen den form som smidigast låter sig förvandlas till den avsedda slutformen.

Analysen av tecknen med den här typen av artikulation visar att det finns regelbundenheter i valet av utgångsform och därmed kan beskrivningen förenklas avsevärt. De sex olika förändringsrörelser som redovisas nedan kan alla betecknas som förändring. En viss utgångshand kan bara resultera i en viss slutform och beskrivningen kan inskränkas till angivande av artikulatorns form (som ju alltid måste ingå i ett teckens beskrivning). Ur denna kan sluthanden härledas och artikulationsbeskrivningen blir då bara förändring utan angivande av slutformen. Förändringarna är:

utgångsform	slutform
O-handen	spretad hand
nyphanden	måtthand
sprethanden	sluten hand (A)
klohanden	knuten hand
måtthanden	nyphand
T-handen	hållhand

Den spretade handen anges här som utgångsform för den slutna handen som dock även kan föregås av en flat hand. Trots att den spretade och den flata handen annars utgör två olika kirem måste vi här acceptera att kiremgrenarna blir flytande. Men det har ju sin förklaring i att utgångshanden aldrig har kirematisk funktion i tecken med förändringsrörelse och man kan i sådana tecken tillåta sig större variation i artikulatorns form än när artikulatorn bibehåller sin form under hela tecknets utförande.

Läsaren kanske reagerar mot den helomvändning som gjorts i behandlingen av öppnings- och slutningsrörelserna. Det distinktiva elementet i tecknen med den här typen av artikulation är ju rörelsen och slutformen medan utgångshanden inte har samma betydelse. Trots det har ett beskrivningssätt valts som innebär att det är utgångsformen (som t o m är svår observerad) som anges i beskrivningen och att den andra handformen skall härledas ur den första. Det är helt en fråga om eftergift för att underlätta beskrivningen ty den generalisering som har kun-

nat göras genom det anammade synsättet gör att alla tecken med den här artikulationen beskrivs på samma sätt: förändring.

Spelande rörelse innebär att fingrarna rörs (i regel växelvis) som vid pianospel eller maskinskrivning. — Österberg kallar denna typ av rörelse ”*tangentrörelser*”. — Den är alltså besläktad med förändringsrörelserna genom att det är fingrarna som utför rörelsen. Spelrörelsen medför dock inte förändring av handens form utan är en kontinuerlig rörelse i artikulatorna som hela tiden har samma handformskirem. Rörelsearten spelar kombineras gärna i tecknen med förflyttning av handen och det är endast i några fall där spelar utgör tecknets hela artikulation. Dess något svaga kiremstatus understryks också av att det endast är till sammans med vissa handformer som den kan förekomma: spretad hand, klohand, V-hand — former som har det gemensamma draget spretning.

De spelande rörelserna låter sig inte utföras i olika riktningar som t ex förflyttningsrörelsen förs. Men genom att handen kan inta olika attityder kan man ändå få ett intryck av olika riktningar i de spelande rörelserna. Om en spretad framåtriktad hand hålls med handflatan nedåt kommer fingrarna vid den spelande rörelsen att röras upp och ner. Intrycket blir ett annat om handen är vänsterriktad och inåtvänd.

Interaktionsart

Kiremtyperna riktning och rörelseart förekommer i alla fyra artikulationsgrupperna enligt den klassificering som gjordes när analysen av artikulationsaspekten påbörjades (s 59). Men i tecken där båda händerna förekommer kan deras samverkan, **interaktion**, också vara betydelse skiljande och vi får således en tredje kiremtyper. När det som här kallas interaktionskirem ingår i teckenböckernas rörelsebeskrivningar ser de närmast ut som en mer allmän kommentar till tecknets artikulation. I Teckenordboks beskrivningar återkommer t ex beteckningarna samtidig och växelvis mycket ofta. DISKUTERA beskrivs som ”*båda pekfingrarna förs samtidigt från ena sidan till den andra*”. I JÄMFÖRA förs båda händerna ”*växelvis upp och ner*” och i GÄRNA stryker de ”*växelvis nedförlöstet*”. Ett närmare studium av termernas användning visar att de båda betecknar ett par olika saker, dock utan att de någonsin misstolkas. Det finns nämligen två helt olika faktorer inbyggda i dessa beteckningar. Det ena är om båda händerna utför rörelsen samtidigt eller om de rör sig varannan gång, alltså i turvisa rörelser. Den andra faktorn är riktningen: händerna kan röra sig i samma riktning eller i motsatt riktning. Vi får alltså fyra möjliga kombinationer:

Riktning		
Aktion	samma	motsatt
samtidig	A (GATA)	B (TRAFIK)
turvis	C (SMYGA)	D (— — —)

Som uppställningen visar har endast tre av dessa kombinationer belagts i tecknad svenska. Enligt kiremanalysen är det dock inte tre olika interaktionskirem utan endast två. De kommer här att betecknas på samma sätt som i Teckenordbok: samtidig och växelvis.

Samtidig rörelse är kirematiskt sett endast kombinationen samtidig rörelse i samma riktning (A). Tecknet GATA har den interaktionsarten (se figur 16, s 39) och rörelsen sker bara en gång. BLÅSA (se figur 37, s 71) har också samtidig rörelse men har en upprepad pendlande rörelse i sidled, där händerna samtidigt följs åt i höger- och vänsterriktning. Denne samtidiga rörelse (i samma riktning) är den vanliga för tecken med dubbel artikulator och i beskrivningen av sådana tecken behöver det inte anges, utan kan vara underförstått.

Växelvis har två varianter, B och C enligt uppställningen ovan. Huvudvarianten är B, den interaktionstyp som innebär att händerna agerar samtidigt men i motsatt riktning. TRAFIK (se figur 38, s 71) illustrerar tydligt hur den kan se ut. Rörelsearten är föres, riktningen är fram/in och interaktionen innebär att när ena handen är på väg framåt rörs den andra inåt. Även BRÄTTOM (se figur 39, s 71) har en sådan växelvis interaktion där händerna agerar samtidigt i motsatta riktningar, men det visuella intrycket av den artikulationen skiljer sig väsentligt från TRAFIK-tecknets. Det beror på att i TRAFIK möts händerna på halva vägen och fortsätter sedan förbi varandra. Om en sådan rörelse skulle utföras i sidled i stället skulle händerna korsa varandra. I den växelvisa sidledsrörelsen 'nöjer sig' händerna med att endast närma sig varandra, för att sedan åter ge sig av i varsin riktning. Det blir alltså en upprepad växling mellan konvergerande och divergerande rörelser. En jämförelse mellan BRÄTTOM och BLÅSA visar skillnaden mellan samtidig och växelvis sidledsrörelse.

Den andra mindre vanliga varianten av växelvisinteraktionen (C) är alltså turvisa rörelser i samma riktning. Ett bra exempel på den rörelsen utanför teckenspråket är våra bens rörelser när vi går. De teckenexempel man kan hitta med turvisa rörelser i samma riktning är ofta imitationer av benens eller fötternas rörelser, tex tecknet SMYGA där händerna visar fötternas försiktiga förflyttning framåt.

De två varianterna av växelviskiremet förefaller kanske när de beskrivs som alltför olika, men uppfattas av den tecknande som samma sorts interaktion. Ett drag som dock förenar dem är också att båda varianterna alltid förekommer i tecken med upprepade rörelser oavsett om det är sammansatt riktning som i TRAFIK eller enkel riktning som i SMYGA.

I tecknad svenska teckenförråd har inte någon enda förekomst av turvis rörelse i motsatt riktning belagts (D). Försöker man konstruera ett tecken med sådan artikulation blir man snabbt förvirrad och endast med möda kan man utföra sådana rörelsesekvenser. Att de inte förekommer i tecknen kan alltså bero på en mer allmän begränsning i vårt rörelsесchema än på rent teckenspråkliga faktorer.

Konvergerande och **divergerande** rörelse har kiremställning men kan delvis behandlas som specialfall av samtidig rörelse i motsatt riktning. I tex tecknet KORT rörs händerna samtidigt mot varandra i sidled, de konvergerar. Ett omständligare sätt att beskriva detta på är att höger hand rörs mot vänster och vänster hand rörs mot höger. Om vi jämför med tecknet BRÅTTOM för sig händerna där mot och från varandra ett obestämt antal gånger och riktningen i rörelsen har neutraliseras så tillvida att det inte har någon betydelse om händerna först konvergerar eller divergerar. I BRÅTTOM är det bara växlingen mellan dessa två som är av betydelse för förståelsen av tecknet. Men när det bara är en enda rörelse som i KORT är det helt avgörande i vilken riktning man går. Om vi vänder på riktningarna i KORT och för höger hand åt höger och vänster åt vänster — divergerande rörelse — har vi i stället tecknat LÅNG.

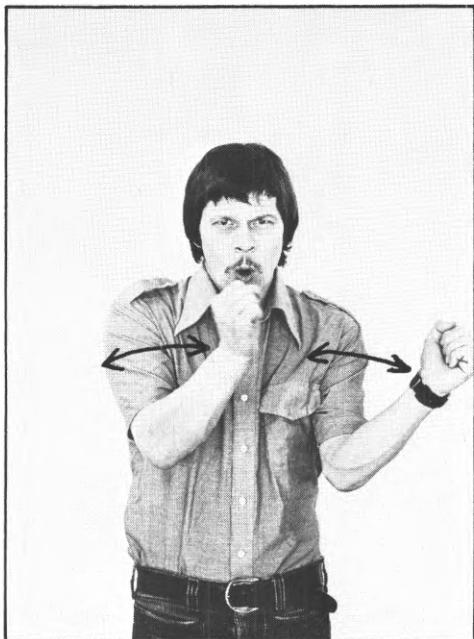
Korsinteraktionen används på två olika sätt. I några tecken förekommer en variant som lämpligen kallas korsande rörelse eller bara korsas och är då i regel artikulationens enda kirem. Ett sådant tecken är MÖRK där de uppåtriktade, inåtvända händerna korsas framför ansiktet. I andra tecken däremot är korsinteraktionen bibeihållen under hela tecknets utförande och samtidig med någon förflyttningsrörelse. ÅKA har just den typen av korskontakt, där N-händerna med denna bibeihållna interaktionsvariant tillsammans förs framåt. I tecken med bibeihållna interaktion (se även vinkel- och hakningskontakt) förekommer alltså en variant av dubbel artikulator som kanske kan kallas sammansatt artikulator eftersom händerna i dessa i ännu större utsträckning agerar som en helhet. Det är emellertid tveksamt om en sådan distinktion har något värde för teckenbeskrivningen då iaktagelserna av tecknens användning i tecknad svenska inte ger anledning att skilja dessa två typer åt.

Vinkelinteraktion har precis som föregående kirem två varianter. En som innebär att händernas rörelse avslutas i och med att de tillsammans bildar en vinkel (HÖRN, KANT) och som kan kallas vinklas. Den andra varianten är vinkelkontakten som är en bibeihållna interaktion och som alltså händerna har under hela artikulationsförloppet. I BÅT hittar vi den varianten, där de flata händerna under vinkelkontakt (avbildar båtens för) förs framåt under 'guppande' rörelser.

Hakning har också de två varianterna som de båda föregående kiremen har. Antingen utgörs artikulationen av att händerna hakas i varandra eller så är de hakade i varandra (bibeihållna interaktion) under det att de samtidigt förflyttas. I FJÄRIL (se figur 40, s 71) ser vi en kombination av bibeihållna kors- och hakningsinteraktion där den dubbla, sammansatta artikulatorn rörs i vertikal-parallella cirklar. FJÄRIL har av beskrivningen att döma en komplicerad kiremsammanställning i artikulationsaspekten, något som stämmer väl med hur svårutfört det tecknet många gånger förefaller att vara för såväl barn som vuxna nybörjare.

Hakningen är inte ett rent interaktionskirem i den meningen att det

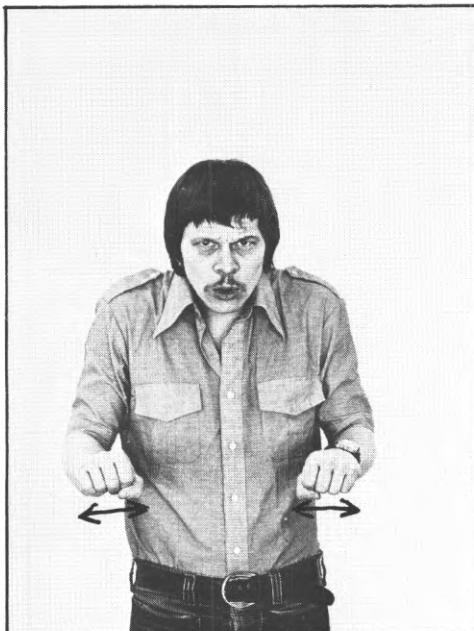
Figur 37—40

BLÅSA

TRAFIK

BRÄTTOM

FJÄRIL

kräver dubbel artikulator. Det förekommer även i tecken med enkel artikulator där artikulationsstället är en hand eller något annat kroppsläge. I dessa tecken hakar, griper eller nyper artikulatorn tag i artikulationsstället. I tex **HUD**, **SKINN** nyper artikulatorn i den andra handens översida, i **FLÄSK** tar den tag i kinden och i **FRESTA** är lägeskiremet höger sida av bröstet — handen nyper tag i kläderna och åskådliggör hur man mot sin vilja dras åt ett visst håll.

Mottagning har i brist på bättre beteckning tagits som namn på en speciell variant till hakningen. Mottagningen är alltså inte ett eget kirem enligt en strikt kiremanalys men kommer att behandlas som kirem därför att teckenbeskrivningen därigenom underlättas. Mottagningen är unik så tillvida att den utförs av den hand som inte är artikulator, alltså av en hand i dess egenskap av artikulationsställe. Vi ser prov på den rörelsen i tecknet **PAR** där artikulatorn (en uppåtriktad, inåtvänd V-hand) iörs åt vänster för att där fångas upp av den vänstra handen som griper om V-handen med fingrarna och tummen.

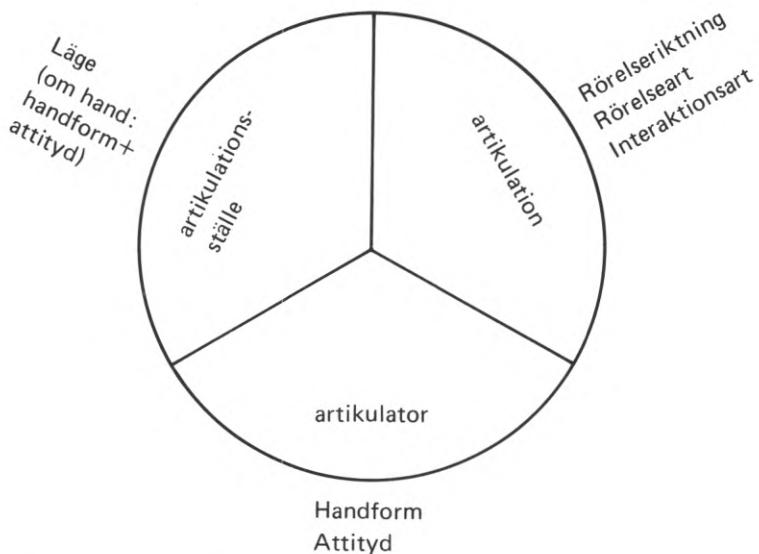
Kontakt slutligen är ett interaktionskirem som redan omnämnts i flera sammanhang. Om man ser till dess förekomst kunde kontaktkiremet också klassificeras som en rörelseart, då kontakten är lika typisk för tecken med enkel artikulator som med dubbel. Den återfinns förstås inte i tecken med enkel artikulator i neutrala läget — där finns inget att etablera kontakt med (om man inte tex tecknar **DU** genom att placera det pekande fingret på den tilltalades bröst!). Kontakt är emeller-tid ett interaktionskirem i ett avseende, nämligen att det kräver två inblandade som dock inte nödvändigtvis båda måste vara händer. Dessutom är kontakten riktningslös vilket ger stöd för att den inte skall härföras till rörelsearterna. Tecknen **VETA**, **STUM**, **BO**, **DÖV**, **MIN** och **MÄTT** har alla kontakt som enda artikulationskirem och riktningsangivelser är överflödiga. Visserligen måste kontakten föregås av en transportrörelse som förflyttar handen till artikulationsstället, men rörelsen ingår inte i tecknet och kan därför aldrig tillskrivas kirematisk funktion. Om handen när tex tecknet **MIN** skall utföras kommer uppifrån hjässan och **ner** mot bröstet som är tecknets artikulationsställe, eller från magen och **upp** mot bröstet bestäms av det föregående tecknets artikulationsställe men påverkar inte själva tecknet **MIN**.

Kontaktkiremet låter sig lätt kombineras med andra artikulationskirem. Om man utökar artikulationen i **MIN** med en samtidig nedåtgående rörelse (föres) uppstår tecknet **SKÖN**, där alltså handen stryker nedför bröstet en gång. När den rörelsen upprepas blir det i stället tecknet **ÖNSKA**, **TYCKA**. Om **MIN**-tecknets kontaktartikulation upprepas utan att någon förflyttningsrörelse läggs till får vi en iterativ kontakt, vilket med bröstet som ställe ger tecknet **GOTT**. Att även denna iterativa kontakt kan förekomma tillsammans med förflyttningsrörelse illustreras av tex **ÅLDER** där handen förs etappvis, studsar, uppför bröstet.

— Därmed är redovisningen av artikulationens kirem avslutad. Som

---

Figur 41

Kiremtypernas fördelning på aspekterna

---

framgått vid beskrivningen av enskilda kirem är de tre kiremtyperna inte klart avgränsade från varandra. Riktningskiremen framträder som den mest distinkta typen, medan typerna rörelseart och interaktionsart inte lika lätt kan avgränsas från varandra. Även om klassificeringen av flera av de enskilda kiremen kan ifrågasättas, har ändå uppdelningen av kiremen i de två sistnämnda typerna bedömts vara värdefull för struktureringen och redovisningen av artikulationens kirem.

Sammanfattning

Analysen av tecknets uppbyggnad visar på en gemensam grundstruktur hos tecknen, som här beskrivits som tecknets tre aspekter: artikulator, artikulationsställe och artikulation. Vidare har analysen visat att tecken — i likhet med ord — kan beskrivas av ett begränsat antal betydelse-skiljande element, kirem. Kiremen grupperar sig i olika typer beroende på vilken av tecknets aspekter de beskriver. Figur 41 (s 73) visar sammanfattande hur kiremtyperna fördelar sig på de olika aspekterna. Uppställningen försöker illustrera att alla aspekterna är lika viktiga faktorer i tecknets uppbyggnad, att de representerar olika synvinklar ur vilka ett tecken kan betraktas.

Till sist skall bara påpekas att den här beskrivningen av tecknets

uppbryggnad endast gäller tecknad svenska teckenförråd. Kirembeskrivningen kan inte automatiskt överföras på åtbördsspråkets betydligt större teckenförråd, inte bara där för att de båda språkens teckenantal skiljer sig åt utan också där för att tecknen används på ett annat sätt när åtbördsspråkets syntaxregler tillämpas. Där är t ex mimiken på ett helt annat sätt en integrerad del av språket och det finns anledning att anta att mimiken där har kiremstatus. Nu är visserligen tecknen i tecknad svenska till stor del hämtade från åtbördsspråket och de förmodade olikheterna mellan tecknens struktur i de två språken får förstås inte överdrivas. Men det bör ändå i det här sammanhanget undertrykas att man inte utan vidare kan utgå från att kirembeskrivningen är giltig — eller kanske ens lämplig? — för åtbördsspråket.

Teckenskrift

När forskningsprojektet om tecknad svenska startades ingick i planerna att någon form av notations- eller transkriptionssystem för tecknen skulle konstrueras. Att det verkligen finns ett behov av ett sådant system bekräftas av de nu existerande teckenböckernas svårigheter att beskriva tecknen entydigt. Men dessutom måste man kunna återge tecken i text som behandlar teckenspråk utan att vara tvingad att hänvisa till fotografiska eller andra teckenillustrationer. Den gängse metoden att återge tecknen med hjälp av svenska ord fungerar inte tillfredsställande, något som mycket snart blev ett påtagligt problem i projektarbetet. Hur skall man t ex återge sammansatta tecken? Det tecken som i tecknad svenska betyder ”*pojke*” är sammansatt av två tecken. Skall då tecknet återges med ordet **POJKE** eller skall de båda ingående leden återges av respektive översättning: **MAN/BARN**? I det förra fallet framgår inte att tecknet är sammansatt, i det senare går man miste om möjligheten att samtidigt ange betydelsen. För övrigt kan sista sammansättningsledet även översättas med svenska ”*liten*” och valet mellan **BARN** och **LITEN** blir godtyckligt.

Problemet är i och för sig inte begränsat till att bara gälla teckenspråk utan är av mer allmän natur. Till en del kommer översättningsproblemen in i det här sammanhanget men av mer grundläggande betydelse är de komplikationer som med nödvändighet uppstår när man försöker återge **ett** språks symboler med skrift som är konstruerad för, och som återger, ett **annat** språks symboler.

Det är inte unikt för teckenspråk att sakna skrift. Det finns också orala språk som gör det och för andra har skrift helt nyligen skapats. Det typiska är annars att de äldre skriftsystemen inte är resultat av ett organiserat konstruktionsarbete utan att skriften långsamt vuxit fram, omformats och slipats av under en lång användningstid.

De frågor man måste ta ställning till vid konstruktionen av ett skriftsystem för teckenspråk är i stort sett gemensamma med dem som gäller vid orala språks skriftskapande. Det finns dock en skillnad mellan manuellt och oralt språk som kan vara väsentlig i det här sammanhanget. Manuellt språk uppfattas av ögonen, alltså av samma sinne som skriften och det skulle därför kunna finnas gynnsammare förutsättningar för konstruktionen av en teckenspråksskrift än för ett oralt språks skriftsystem.

Det är särskilt tre aspekter som bör beaktas när ett skriftsystem ska pas: **vad** är det som skall symboliseras? **vilka symboler** skall väljas? **hur**

kombineras symbolerna till större enheter i skriften? I enlighet med dessa frågor kommer skriftsystemet för tecknad svenska att redovisas i det följande under rubrikerna: nivåanknytning, symboler, skrivkonventioner.

Nivåanknytning

Inom språkbeskrivningen är det vanligt att man arbetar med hierarkiskt ordnade nivåer. I den enkla språkmodell som introducerades i De två teckenspråken (s 11) ingår endast två nivåer, ord och sats. Men som redan visats (se s 36) kan orden i sin tur beskrivas av en lägre nivå vars enheter kallas fonem. Om vi förutom dessa tre nivåer tänker oss ytterligare två, får vi följande lista:

sats

fras

ord

stavelse

fonem

Ett språks skriftsystem kan anknyta till någon (eller flera) av dess nivåer och låta de grafiska symbolerna stå för t ex en fras eller en stavelse.

Att låta skriftsymbolerna återge en hel **sats** är inte teoretiskt möjligt eftersom antalet satser i ett språk är oändligt. Samma typ av invändning kan göras mot att välja **frasen** som utgångsnivå för skriften. Det kan diskuteras om frasernas antal är oändligt; det är åtminstone oöverskådligt. Det finns i vissa formaliserade språk som t ex inom logiken enstaka symboler som utläses som en sats eller fras, men då är det alltså inte fråga om naturliga språk.

Ordet (eller morfemet, se vidare s 111) är däremot en utnyttjad nivå för naturliga språks skriftsystem. Det innebär att det finns en unik symbol för varje ord och symbolantalet kan i princip bli lika stort som ordförrådet. Vanligen saknas samband mellan ordets ljudbild och skriftsymbolen vilket innebär att ordets form (uttal) inte kan härledas från skriften. Omvänt betyder det också att även om man kan uttala ett ord och vet dess betydelse så kan man inte räkna ut hur det skall skrivas. För varje ord måste en ny, egen symbol läras in. Som typexempel på sådan logografisk skrift brukar den kinesiska skriften angas. Men även i svensk text kan man hitta exempel på logografiska symboler, bland vilka återfinns t ex "2" och "%".

Den japanska skriften är det traditionella exemplet på syllabisk skrift, dvs skrift som tar sin utgångspunkt i **stavelsen**. Därmed är vi inne på en annan typ av skrift, nämligen där symbolerna står för ljudsekvenser. Av det följer att man från skriften kan härleda ordens uttal och omvänt. Antalet symboler blir färre än i de logografiska systemen eftersom stavelseantalet är mindre än ordförrådet.

Skriftsystem som inte tar sin utgångspunkt i hela ljudsekvenser utan i stället återger de enskilda språkljuden kallas alfabetiska. Även om de inte är strikt fonematiska (ett fonem : en bokstav) är de alfabetiska skriftsystemen ändå **fonemanknutna**. De kan ibland ha utvecklats ur skrift med en annan nivåanknytning och är då inte konstruerade i enlighet med språkets fonemuppsättning — även om sådana numera också finns. Att det sällan råder ett ett-till-ett-förhållande mellan fonemen och bokstäverna förklaras också av att (tal-)språket ständigt förändras, medan skriften är mer konservativ och bibehåller stavningen trots att den inte återspeglar det aktuella uttalet.

För vetenskapliga och pedagogiska ändamål finns strikt fonematiska system, liksom även fonetiska. Skillnaden mellan dem är i stort sett att de fonetiska ser till substansen hos språkljuden och avser att återge alla uppfattbara ljud i talsignalen, medan den fonematiska endast tar hänsyn till ljudens funktion i språket. Den förra skulle därmed ha olika symboler för t ex alla svenska r-ljud, den senare bara en symbol.

För teckenspråkets del finns likartade valmöjligheter till nivåanknytning för skriftens symboler. De tre nivåerna ord, stavelse, fonem, som ligger till grund för orala språks olika skriftsystem har paralleller i teckenspråket. Det gäller i första hand tecken och kirem. Parallellelln aspekt : stavelse är mer tveksam och valet för teckenskriftens nivåanknytning står därför mellan tecken och kirem.

Det vanliga sättet att återge tecken på är att avbilda dem eller att beskriva dem i ord. Om varje tecken i stället för att avbildas eller beskrivas verbalt symboliseras av en enda grafisk figur skulle teckenspråket ha ett logografiskt skriftsystem. En nackdel med ett sådant teckenanknutet system skulle vara att det krävs lika många symboler som det finns tecken. Ett omfattande arbete skulle fordras både för att konstruera och memorera symbolerna i en sådan teckenskrift.

Eftersom det visat sig att tecknen kan analyseras i ett begränsat antal enheter är det emellertid inte nödvändigt att anknyta symbolerna till teckennivån. Det finns möjlighet att konstruera ett system analogt med de orala språkens alfabetiska skriftsystem. Dessa utgår ju i stort sett från fonennivån och för teckenspråkets del kan då skriften anknytas till kiremnivån. Jämfört med ett teckenanknutet system är fördelarna många med ett kiremanknutet. Antalet symboler i skriften blir detsamma som kiremantalet, för tecknad svenska del innebär det ett 70-tal. Med hjälp av endast dessa 70 symboler kan då alla tecken skrivas. Ett annat skäl som talar för ett kiremanknutet system är att skriftbilden upplyser om det språkligt relevanta i tecknets form och visar på vad som är väsentligt i tecknets utförande varvid risken för förväxling eller missförstånd minimeras. Ett nytt tecken kan då introduceras skriftligt utan att det behöver kompletteras av bilder eller andra beskrivningar eftersom varje grafisk symbol står för ett av tecknets distinktiva element. I princip fungerar också det omvända förhållandet, nämligen att för varje tecken man behärskar kan man själv med utgångspunkt i tecknets form åstadkomma en skriftbild. — Detta stöds av att kirembeskrivningen i stort sett tycks överensstämma med den intuitiva uppfattning av tecknets

struktur som de har som använder tecknad svenska. Kiremnivån förfaller att utgöra en realitet för den tecknande och kirembeskrivningen har snarare bemötts med aha-reaktioner än skepsis i de olika sammanhang där den redovisats.

Symbolerna

Enligt förra avsnittets diskussion kommer skriften för tecknad svenska att anknytas till kiremnivån. Redan innan skriftsystemet skapats inom projektet användes ett slags verbal kiremnotation där varje kirem helt enkelt återgavs med sitt namn. Enligt det notationsförfarandet hade tecknet SKÖN följande beskrivning:

bröstet

flat hand (vänster, in)

kontakt

ner

I en sådan teckennotation finns redan embryot till ett (kiremanknutet) skriftsystem och den skenbart enkla fråga som nu skall besvaras är hur de enskilda kiremens grafiska symboler skall se ut. Kan redan existerande symboler användas eller bör nya symboler skapas? Det senare är naturligtvis det mest tilltalande alternativet. Eftersom tecknen och därmed kiremen är visuellt uppfattade enheter kan skriftsymboler skapas som avbildar de språkliga byggstenarna. Den möjligheten är unik för teckenspråk. Det auditivt uppfattade talspråket har med nödvändighet skrivsymboler som är godtyckliga i förhållande till det enskilda fonemet eller språkljudet. Som symboler för handformskiremen och lägeskiremen kan man tänka sig starkt förenklade eller stiliserade teckningar av händer och kroppsdelar. Det skulle bidra till att göra skriftsystemet lätt att lära och använda. Men en annan önskvärd egenskap hos symbolerna är att de också bör vara lätta att reproducera. Med tanke på deras planerade användning i teckenspråkslitteratur såsom tex teckenlexika är det ett rimligt krav att de skall kunna skrivas på maskin. Om nämligen systemet i övrigt fungerar väl, borde inte praktiska eller ekonomiska skäl få hindra dess användning.

De symboler som slutligen valdes är resultatet av en kompromiss mellan de två oförenliga önskemålen om ikonicitet och 'skrivmaskinlighet'. För att reproduktionsmöjligheterna inte skulle inskränkas måste tanken på ikoniska symboler delvis åsidosättas. Samtliga symboler är valda bland existerande skrivmaskinstyper, där valmöjligheterna är förvånansvärt stora eftersom det finns en mängd olika symboler som utnyttjas inom olika fackområden. De hör inte till standardtyperna men finns tillgängliga och behöver inte nyttillverkas. — Numera finns förutom de vanliga typarmsmaskinerna också (elektriska) skrivmaskiner med löstagbara skrivkuler med olika stilar. Det är visserligen ett alternativ med en tämligen hög initialkostnad men det är förstås möjligt att tillverka en sär-

skild kula med teckenskriftens symboler. Här kan också nämnas andra och betydligt billigare hjälpmittel för teckenskrivandet, bland vilka skruggbokstäver är ett tänkbart förslag. Man kan också tänka sig en textmall, dvs en transparent plastkiva med utstansade skrivsymboler som pennan förs i. Det är troligen det mest lättanterliga och billiga hjälpmittel som kan framställas; jämfört med skruggbokstäver har mallen den fördelen att den är en engångskostnad.

Tanken på ikoniska symboler övergavs inte helt. Bland de tillgängliga typerna har de valts som i någon mån kan uppfattas som ikoniska eller som på annat sätt kan associeras till de kirem som de symboliseras. Vidare har det funnits en strävan att symbolerna inom varje kiremtyp skall ha något gemensamt kännetecken.

Handformernas symboler

För handformskiremen kunde helt naturligt inte några ikoniska symboler uppbringas bland skrivmaskinstyperna. Innan de nu föreslagna symbolerna antogs gjordes flera försök att få fram symboler som utgick från de särdrag som handformerna kan beskrivas med. Tanken var då att ett drag som tex spretning som ju återkommer i flera handformer skulle vara representerat i dessa handformers symboler. Tyvärr blev de symboler som kunde konstrueras med utgångspunkt i särdragen alltför otympliga. Varje handform kännetecknas av ett flertal särdrag och om varje drag återges av en egen delsymbol i skriften krävs många symboler för en enda handform.

Efter de resultatlösa försöken med särdragsorienterade symboler valdes slutligen bokstäver (versaler) till symboler för handformskiremen. I och med att det finns ett manuellt alfabet kan en bokstav naturligt knytas till ett handformskirem när kiremet och bokstavshanden har samma form. Följande handformer symboliseras av bokstäver:

flata handen	J
S-handen	S
O-handen	O
A-handen	A
knutna handen	G
tummen	B
pekfingret	L
lillfingret	I
N-handen	N
V-handen	V
M-handen	M
T-handen	T
stora nyphanden	H

Det återstår dock flera handformer som förekommer som kirem men som inte utnyttjas som bokstavssymboler i handalfabetet. För dessa har bokstavsliknande symboler skapats för att kiremtypen skall ha en så enhetlig uppsättning symboler som möjligt:

spretade handen Y

klohanden Σ

vinklade handen $\wedge$

krokfingret Γ

dubbelkroken Π

flyghanden $\dagger$

tupphanden $\forall$

måtthanden $\circlearrowleft$

nyphanden Δ

Den spretade handen symboliseras här med ett Y med ett streck genom och kan kanske ge association till handformen. Den vinklade handens bokstav är ett uppochnervänt V. För klohanden används grekiska bokstaven **sigma**, medan **delta** avbildar den spets som tummen och pekfingret bildar i nyphanden. Måtthandens ikoniska symbol är ett bakvänt C och krokfingrets ett uppochnervänt J. Dubbelkroken skrivs med ett uppochnervänt U. Flyghanden och tupphanden har som grundelement I respektive V, till vilka har fogats ett tvärstreck. Detta kan om man vill tolkas som symbol för tummen, som är det enda drag som skiljer tupphanden från V-handen, flyghanden från I-handen.

Lägessymbolerna

Symbolerna för lägeskiremen kan ses som starkt stiliserade avbildningar av de delar av kroppen som utgör de olika kiremen. De höga lägena, dvs kiremlokaliseringar till huvudet återges med rundade eller böjda symboler medan de övriga lägena har raka eller kantiga figurer:

ansiktet $\bigcirc$

ansiktet, övre halvan $\cap$

ansiktet, nedre halvan $\cup$

hjässan $\curvearrowright$

pannan $\curvearrowleft$

örat $\}$

kinden $)$

näsan $\circ$

munnen $\circ$

hakan $\cup$

halsen	□
bröstet	[]
bröstet, vänster sida	[
bröstet, höger sida	]
vänster axel	⌜
höger axel	⌞
armen	<
magen	⌞

Alla handformskirem har en egen symbol. När det gäller lägeskiremen saknar två av dem symbol. ”Armen” är inte ett eget kirem enligt analysen utan två olika kirem, överarmen och underarmen. Men det räcker med en gemensam symbol för dem eftersom underarmen till skillnad från överarmen alltid måste ha attitydbeskrivning och därigenom kan inte förväxling ske. Det neutrala stället har inte heller någon symbol. Det betyder att i tecken där inget lägeskirem utsatts avses det neutrala läget.

Rörelseriktnings symboler

Riktningssymbolerna utgörs helt naturligt av pilar. De kirematiska riktningarna fördelar sig på tre grupper beroende på om rörelsen är i höjded, sidled eller djupled. Det går därför inte att använda bara en typ av pil eftersom det är tre dimensioner som skall återges i bara två dimensioner. Det har lösts på det sättet att sid- och djupledsrörelser som är horisontala får samma typ av pil, medan höjdledsrörelsen som är den enda vertikala rörelsen får en annan typ av pil:

fram	↑
in	↓
fram/in	↕
vänster	←
höger	→
vänster/höger	↔
upp	^
ner	∨
upp/ner	∧

Upprepade rörelser i sammansatt riktning har också fått egna symboler som alltså bara är hopskrivningar av de enkla riktningssymbolerna.

Rörelsearternas symboler

Rörelsearterna är den kiremtyper där symbolvalet vållat störst problem. Det är nästan omöjligt att hitta grafiska figurer som kan uppfattas som naturliga eller avbildande. Symbolerna har dock ett gemensamt kännetecken i och med att de består av en enkel kontinuerlig linje (med undantag av förändringsrörelsens symbol):

båge	~
vrides	~
slås	ω
cirkel	○
förändring	⇒
spelar	ℳ

Av rörelsekiremen saknar föres egen symbol, då föres är underförstått i en teckenbeskrivning som utgörs av riktningsangivelse.

Interaktionsarternas symboler

För interaktionsarterna har symbolerna valts med tanke på att det normalt fordras två händer för att denna kiremtyper skall förekomma. Därför utmärks de av två samverkande linjer. Undantag är kontaktsymbolerna — kontakt fordrar heller inte två händer.

växelvis	≈
konvergerande	>
divergerande	<
kors	×
vinkel	∠
hakning	∞
mottagning	∈
kontakt	•
iterativ kontakt	*

Av interaktionskiremen saknas här symbol för den samtidiga rörelsen som kommer att underförstås i teckenbeskrivningen. Iterativ kontakt är inte ett kirem men har ändå försetts med egen symbol, bl a därför att den saknar riktning och inte kan anges med hjälp av en sammansatt riktningsangivelse.

Attitydsymbolerna

För att en hands attityd skall vara beskriven fordras angivande av både dess riktning och dess vridning. För attitydriktningen väljs samma sym-

boler som för rörelseriktningarna. Men attitydvridningen är ju egentligen också ett slags riktningsangivelse (handflatans riktning) och även för vridningen skulle det vara möjligt att ha samma symboler. Men för att undvika att dessa blir alltför mycket belastade och för att göra det lättare att skilja riktnings- och vridningsbeskrivningen åt skapas nya symboler för vridningen:

	riktning	vridning
fram	↑	⌞
in	↓	⌞
vänster	←	)
höger	→	(
upp	^	—
ner	∨	—

De fyra första vridningssymbolerna är ett försök att skapa symboler som kan ses som motiverade av handflatans form.

Skrivkonventioner

Den fråga som nu återstår att behandla är hur de enskilda grafiska symbolerna (tecknens alfabet) skall kombineras i teckenskriften för att återge hela tecken. Vi återvänder till den verbala notationen som tidigare användes inom projektarbetet och där varje kirem återges av ett ord:

bröstet
flat (vänster, in)
kontakt

Inom parentesen står först handens riktning, därefter dess vridning. Ovanstående kirematiska notation ger tecknet MIN. Genom att ersätta varje ord i teckenbeskrivningen med kiremets skrivsymbol får vi följande sammanställning:

[]
J(←,⌞)

Vid ordnotationen var det naturligt att ordna kiremen lodrätt men symbolerna är inte lika utrymmeskrävande och kan med fördel skrivas vågrätt i stället, från vänster till höger så som vi är vana från svensk skrift:

[] J(←,⌞) *

Parenteserna som omger attitydsymbolerna kan utelämnas då de saknar informationsvärde. Samtidigt flyttas attitydens riktningssymbol upp och

vridningssymbolen åker in under riktningen. Attitydsymbolerna står därmed i omedelbar anknytning till handformens symbol:

[] J^z •

Detta är den slutliga kirematiska skriftbilden för tecknet MIN.

Som skriftbilden av MIN visar skrivs aspekterna i ordningen artikulationsställe, artikulator och artikulation och dessa tre positioner upp-rätthålls i alla tecken. I tecken med det neutrala artikulationsstället är position 1 ommarkerad vilket gör att det är handformssymbolen som kommer att inleda teckenskrivningen. Exempel:

STOPP J^z ^

NI L^z →

Detta är den enklaste typen av tecken, dvs tecken med enkel artikulator i det neutrala stället och där artikulationen bara utgörs av förflyttning i någon riktning. När tecken i det neutrala artikulationsstället har dubbel artikulator visas det i skriften helt naturligt genom att man då skriver ut två handformssymboler. Eftersom de agerar som en helhet sätts inte attitydsymbolerna till höger om respektive symbol — de omger i stället handformssymbolerna:

GATA ^JJ^z ^

BORD ↑JJ↑ <

När händerna i den dubbla artikulatorn har bibehållen kontakt under artikulationen (sammansatt artikulator) anges detta genom att interaktionssymbolen placeras mellan handsymbolerna:

ÅKA ↑N^xN↑ ^

BÅT ^J^zJ^z ^

I teckenbeskrivningarna som nu gjorts finns exempel på samtliga typer av artikulatorsbeskrivning: enkel, dubbel och sammansatt artikulator. Det är endast dessa tre skrivsätt som förekommer i position 2.

För position 1 gäller som exemplen visat att den kan vara ommarkerad. Därutöver förekommer två andra skrivsätt beroende på om artikulationsstället är ett vanligt kroppsägelse eller en hand. Exempel på olika kroppsägelseskirem:

VETA ^ J^z •

STUM ◃ J^z •

BO) J^z •

DÖV } J^z •

MIN [] J^z •

MÄTT ▁ J^z •

Bland lägeskiremen skiljer sig kinden, örat och axeln från de övriga genom att de dubbleras i tecken som har dubbel artikulator. För tydlig-

hetens skull kan detta visas i skriften genom att lägessymbolen för-dubblas (jfr med BO som har höger kind — om det är en högerhänt som tecknar):

GRÅTA () ^LLA^ :

När det gäller tecken med någon sida av bröstet som lägeskirem är valet av sida kirematiskt vilket visas i skriften genom att sidorna har olika symboler:

KONSULENT] Σ↖•

MINISTER [Σ↖•

För tecken med vänster hand som artikulationsställe måste såväl handform som attityd anges. Vi får därmed i position 1 en beskrivning som liknar artikulatorbeskrivningen som förekommer i position 2:

PÅ J↑ J↖ *

Kan inte ovanstående teckenskrivning förväxlas med en beskrivning av tecken med dubbel artikulator i det neutrala läget? Skillnaden mellan tecken med dubbel artikulator och de med en hand som artikulationsställe framgår av skriften genom attitydsymbolernas olika placering. Handformssymbolerna omges i det förra fallet av attitydsymbolerna (se GATA, figur 16, s 39, och BORD, figur 23, s 53) men sätts till höger om respektive symbol när händerna har olika aspektfunktion. Dessutom har händerna i t ex PÅ olika attitydbeskrivning vilket är det typiska för tecken där de har olika funktion, medan händerna i sin egenskap av dubbel artikulator i stället föredrar att ha samma attityd, samt att de då alltid har samma handform. Det har de visserligen även i PÅ men även kombinationer som i ÄGG (se figur 14, s 37) utnyttjas:

ÄGG A↑ N↖ *

I position 3 placeras artikulationskiremens symboler. I samtliga hittills givna exempel som illustrerar positionerna 1 och 2 har artikulationsbeskrivningen varit av mycket enkelt slag. Endast i GRÅTA förekommer två symboler. Där är symbolerna ordnade lodrätt, vilket betyder att de kirem som de symbolisera realiseras samtidigt, alltså samtidigt nedåtgående rörelse och kontakt (mellan artikulatorerna och artikulationsstället). En liknande rörelse finns i INTRESSE (figur 43) som dock har växelvisa rörelser vilket gör att tre simultana kirem måste anges:

INTRESSE [] ↗JJ↖ :

(Om det varit så att tecken med kroppsdelsläge alltid hade kontakt i artikulationen hade kontaktsymbolen kunnat utelämnas.) Artikulationskiremen kan också följa på varandra, vilket kommer till uttryck i skriften genom att symbolerna då skrivs vågrätt och i den ordning de förekommer i tecknet:

TROLLA L↑ L↖ v*^

Den typ av artikulation som TROLLA har kallas vanligen i teckenbeskriv-

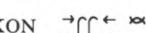
ningar för ”*studs*”. Studsen är dock inte ett eget kirem som kan ha en enda skrivsymbol, ty den kan ha olika riktningar i såväl den första som den avslutande rörelsen och de är inte förutsägbara av tex artikulationsställets läge.

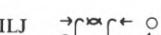
I ett och samma tecken kan förstås också simultana och successiva artikulationskirem utnyttjas:

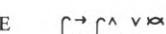
AVGÅ

Den högra nedåtriktade V-handen ’står’ först i den flata vänsterhanden innan den ’avgår’ i både åt höger.

Till sist kan vi titta på tre tecken som till sin form är mycket lika och som belyser flera av de grundläggande skrivkonventioner som har redovisats i det här avsnittet:

SYSKON

FAMILJ

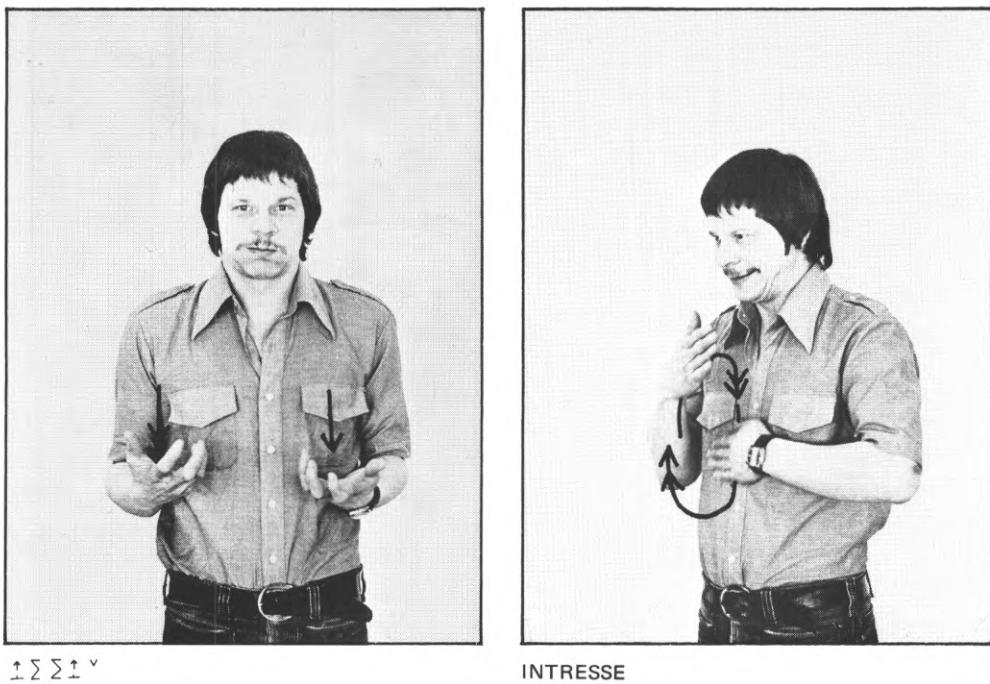
HAKE

SYSKON har dubbel artikulator där artikulationen utgörs av att de båda krokfingrarna hakar i varandra. FAMILJ har också dubbel, men sammansatt, artikulator och har alltså bibecklen hakning medan den horisontala cirkelrörelsen utförs. HAKE ändemot har enkel artikulator med vänstra handen som artikulationsställe. Båda händerna har samma handform men endast den högra agerar och utför ensam den hakande rörelsen.

Teckenskriftens användningsområde

Den viktigaste orsaken till att skriftsystemet konstruerades var att det behövdes för själva projektarbetet. Det visade sig också vara till god hjälp för arbetet i allmänhet och i det närmaste oumbärligt vid studiet av teckenbildning, teckenböjning och vid jämförelser med svenska språket (se s 122–156).

Ett naturligt användningsområde för teckenskriften måste också vara teckenböcker. Det vanligaste sättet att disponera teckenmaterialet i ett teckenlexikon är enligt ords alfabetiska ordning, och man väljer (ett av de) ord som har samma betydelse som tecknet och använder det som uppslagsord. Men med ett skriftsystem som är konstruerat med utgångspunkt i kiremanalysen är det möjligt att ordna tecknen efter deras egen struktur. Tecken kan då få sin egen ’alfabetiska’ ordning, där tex tecken med läget hjässan inleder, följt av pannan osv. Inom ett visst läge, tex bröstet, ordnas tecknen i sin tur efter handformskiremen flat hand, spretad hand osv, innan de slutligen sorteras efter artikulationen. Det skulle medföra att tecken som har likartad form placeras nära varandra, tex:

tecken[] $J\leftarrow \cdot$ [] $J\leftarrow \downarrow$ [] $J\leftarrow *$ **svenska**

min

skön

gott

Även om man inte använder skrivsymbolerna kan detta sätt att ordna tecknen på ligga till grund för hur de redovisas om fotografier eller teckningar av tecknen ordnas enligt kirembeskrivningen.

En teckenbok som är organiserad enligt kirembeskrivningen, oavsett om man använder symbolerna eller bilder, har den fördelen att man kan slå upp ett tecken som man inte känner betydelsen på. Det enda som krävs är att man vet hur tecknet ser ut. Vi tänker oss att vi sett ett tecken som ser ut som figur 43 visar. Vi bläddrar då fram till tecken med det neutrala artikulationsstället och fortsätter inom den gruppen till tecknen med klohanden (dubbel artikulator), går därefter in i artikulationsbeskrivningen och hittar där: $\downarrow \Sigma \Sigma \uparrow \vee$

Tecknet här är hämtat från åtbördsspråket och har ingen direkt motsvarighet i ett enda ord i svenska. Dess betydelse förklaras därför bäst

med ett par fraser som tillsammans kan ge en ungefärlig beskrivning av den: ”*vet inte*”, ”*kan inte*” med en negerande grundbetydelse. I tal-språk säger vi ofta i motsvarande fall: ”*fråga inte mig!*” eller ”*det är mer än jag kan svara på*”.

Det är tecken av den här typen som brukar kallas åtbörder (se diskussionen s 11) men som vi ser av skriftbilden finns det inget i detta teckens form som skiljer det från andra tecken. Så länge man redovisar tecken i teckenböcker enligt svenska ords bokstavsordning kommer dessa s k åtbörder att vara uteslutna eftersom de inte låter sig beskrivas i böcker som förutsätter tecken med ett-ords-översättningar!

Det finns en komplikation vid framställning av lexikon för språk som tidigare inte haft någon skrift. Det har ännu inte uppstått några stavningskonventioner. Det betyder att språkets första lexikon får en viss normerande effekt, även om det inte är syftet. Det blir normerande inte vad det gäller ordens eller tecknens utförande i första hand, utan vad det gäller deras stavning. Det är nämligen inte alldeles självklart hur varje tecken skall skrivas, även om det finns en analys att utgå från. Det finns alltid variationer av tecknen, dialektala eller individuella. Om samma betydelse uttrycks av två tecken som är helt olika till sin form är det inget problem — då redovisas båda i lexikonet — men om det ser ut att vara samma tecken kan valet bli svårare. Det finns mängder med exempel till det här problemet också i svenska språket, som visar de konflikter som kan uppstå mellan ett normerande riksskriftspråk och talspråkets varianter. Den som i sitt talspråk alltid säger ”*lesa*” och ”*lekare*” måste ändå enligt konventionen ’stava rätt’, dvs skriva ”*läsa*” och ”*läkare*”. Det är alltså på det sättet som teckenboken skulle komma att bli normerande; dess sätt att skriva tecknen skulle betraktas som det rätta sättet.

Man måste emellertid också tänka sig ett mer privat eller personligt sätt att använda teckenskriften på. Det finns nämligen ett klart uttalat behov av någon form av teckenskrift vilket alla vet som gått på teckenspråksundervisning. Såväl vid grundkurser som inom tolkutbildningen har man erfarit hur svårt det är att föra anteckningar över nya tecken som dyker upp. Man försöker ändå skriva ner dem på något sätt och vanligt är att man relaterar teckenbeskrivningen till tecken man kan sen tidigare och som har likartad form. Några smakprov: ”*som i RUM, fast med lillfingret*” (=INSTITUTION); ”*som halvt ÄNDRA men större rörelse och slutar inte i kontakt*” (=RADIKAL); och REAKTIONÄR beskrivs sedan ”*som RADIKAL fast tvärtom!*” Anteckningar av den här typen är obegripliga redan samma dag även för den som själv gjort dem och kan inte hjälpa en att minnas teckenformen. Även om man tycker att skriftsystemet som här föreslagits verkar alltför komplicerat att använda kan principen för dess utformning kanske ändå ge tips om hur tecken kan skrivas. En verbal, kireminriktad beskrivning (jfr s 83) där de tre aspekterna återges i tur och ordning skulle kanske ge tillräcklig systematik i privata minnesanteckningar.

Skriftsystemet har redovisats på kurser och vid föreläsningar under projektiden. En vanlig reaktion är att det är för svårt att lära, samtidigt

artikulationsställe	artikulator	artikulation
LÄGE	HANDFORM	RÖRELSERIKTNING
ansiktet	Ø	flata handen J
övre ansiktet	Ù	S-handen S
nedre ansiktet	Ü	spretade handen Y
hässan	~	klohanden Σ
pannan	~	vinklade handen Λ
örat	}	slutna handen A
kinden	)	O-handen Ø
näsan	°	knutna handen G
munnen	ɔ	pekfingret L
hakan	υ	N-handen N
halsen	¤	V-handen V
vänster axel	Γ	krokfingret Γ
höger axel	γ	dubbelkroken Π
bröstet	[]	tummen B
vänster sida	[	lillfingret I
höger sida	]	flyghanden I
armen	<	M-handen M
magen	└	T-handen T
		tupphanden √
		måtthanden O
		nyphanden Δ
		stora nyphanden H
		ATTITYDRIKTNING
	vänster ←	växelvis ≈
	höger →	konvergerande >
	fram ↑	divergerande <
	in ↓	hakning ☒
	upp ^	mottagning €
	ner v	kors x
		inkel L
		kontakt •
		upprepad kontakt *
		ATTITYDVRIDNING
ÖVRIGA SYMBOLER	vänster)	vänster)
	höger (	höger (
	fram ~	fram ~
	upprepad rörelse :	in ^
	signemgräns /	upp +
	upprepatsignem /	ner -

som man ansett att det är en tillgång för kommande teckenböcker. Det verkar alltså som om man tvivlar på förmågan att själv lära sig att skriva tecknen, men inte på möjligheterna att tyda teckenskriften. De som har försökt att lära sig skriva tecken har i regel bara haft två övningstimmar till sitt förfogande och det vore ett orimligt krav att man skulle lära ett nytt skriftsystem på så kort tid. Det finns inget som tyder på att skrift för ett tecknat språk skulle vara lättare att lära än skrift för ett oralt språk.

Det amerikanska skriftsystemet

Redan en hastig blick på teckenskriften i utdraget från "*A Dictionary of American Sign Language on Linguistic Principles*" (se figur 44, s 91) (Stokoe, Casterline, Croneberg, 1965) visar att det svenska skriftsystemet har stora likheter med det amerikanska. Eftersom de båda systemen påminner så starkt om varandra kan det ifrågasättas om det inte hade varit bäst att det amerikanska systemet övertagits för skrivning också av svenska tecken. I och med att de amerikanska symbolerna också återger kirem (cheremes) och eftersom dessa har analyserats fram med samma metoder skulle ju symbolerna komma att stå för samma enheter.

Det finns flera anledningar till att det amerikanska systemet inte övertagits eller kanske riktigare uttryckt: inte kunnat övertas. Att de båda språken inte har samma tecken är i och för sig inget hinder, då skriften grundar sig på de distinktiva elementen. Dessa skulle kunna vara desamma för de båda språken, bara med den skillnaden att de kombineras till tecken på olika sätt. Men kiremuppsättningarna är inte gemensamma för språken. För det första skiljer de sig till antalet. Tecknad svenska har flera kirem, störst är skillnaden i aspekten artikulationsstället där tecknad svenska har 18 lägeskirem (vänster hand och dess olika former ej inräknat) mot 12 i det amerikanska språket. Dessutom utnyttjas olika handformer och de fördelas på kirem och deras varianter (enl Stokoe 'allochers') på olika sätt. I det amerikanska teckenspråket finns tex en handform där lång fingret ligger i kors över pekfingret. Den handformen är jämförelsevis frekvent, om man ser till hur 'onaturlig' den känns för den som är van vid de svenska handformerna. Den utnyttjas i det amerikanska teckenspråket för bokstaven "R" och förekommer i många initialtecken. I det svenska teckenspråket finns inte den handformen, inte ens som variant — men den används i handalfabetet som "X" och är alltså mycket ovanlig.

I svenska teckensystemet fungerar tumhanden som eget kirem (symboliserat av B) men den är inte upptagen som kirem i det amerikanska systemet, endast som variant. Språken har alltså inte riktigt samma teckenstruktur, kiremen är inte desamma, och därför bör inte samma symboler användas eftersom de inte kan symbolisera samma enheter.

I en del fall är kiremen identiska och det hade varit möjligt att återge dem med samma symboler. Beträffande handformssymbolerna är det

$\cup 5_T \overset{\#}{v} [O]$

(imit.: patriarchal beard; often seen with double dez) N Hebrew,
Jew; x Jewish, Hebrew. See also $\cup C_T \overset{\#}{v}$

$\cup 5_T \overset{\#}{v} [O]$

v shut up!

$\cup 5_T \overset{\#}{v} [O]$

(sig slower and less intense than in 'shut up'; lips closed
 tightly) x air-tight, shut in, unventilated, stale [air].

$\cup 5_L \overset{\#}{v} [O]$

v inhale fresh air.

$\cup 5_T \overset{x}{v}$

N color.

$\cup 5_D \overset{x}{v}$

(back of dez against lower edge of chin) x dirty. A variation,
 usually emphatic is $\cup A_D \square$ (dez opens to spread 5).

See also $\cup B_{D<} \overset{y}{v}$.

$\cup 5_T \overset{x}{v} \parallel \emptyset 5_a 5_a \overset{\#}{v}$

(dez in first element may be double, or may be W, initial dez;
 fingertips touch mouth) See $\emptyset 5_a 5_a \overset{y}{v} \cdot \cdot$ wet.

$\cup C_a \overset{v}{v} \cup 5_a \overset{\#}{v} [O]$

(imit.) N beard. For 'sideburns' -- $\exists X_X$

$\cup C_T \overset{\#}{v} [A] \cup E_T \overset{v}{x} \cdot \cdot$

N Jew. A less formal variant of sign for 'Hebrew' above. Also
 seen in transitive verbal use: 'jew my shoes' as equivalent of
 'saving shoe leather' as an excuse for not dancing. See article
 on 'save' $A_g V_T \overset{x}{v}$.

$\cup C_D \overset{y}{x} \cdot \cdot$

(imit.; dez in claw-like allocher passes under tab, back of hand
 grazing chin) x unkempt, unshaven, stubbly. This allocher of
 dez is used in many signs in which 'roughness' is part of the
 meaning.

emellertid inte lämpligt eftersom de amerikanska symbolerna är bokstäver och Sverige och USA har olika handalfabeten. Det som vi symbolisera med B är för oss en tumhand, men för amerikanen betyder B flat hand, som i sin tur symboliseras av J i det svenska systemet. Associationer till det svenska handalfabetet skulle göra användningen av den amerikanska symboluppsättningen besvärlig och skriften onödigt krånglig.

Eftersom det inte gick att överta symbolerna för handformskiremen övertogs inte heller de andra symbolerna. Även i de andra kiremtyperna är inte kiremen alltid desamma och därfor hade ändå många symboler behövt omdefinieras eller bytas ut.

Med undantag av symbolernas utseende är emellertid systemen mycket likartade. En förklaring är naturligtvis att det amerikanska systemet redan tagits i bruk när det svenska skulle konstrueras och därmed påverkat utformningen av det svenska. Men det är inte hela förklaringen ty valmöjligheterna vid skriftsystemets konstruktion är inte stora i och med att man begränsar sig till vad som kan skrivas på maskin, både vad det gäller symbolernas utseende och sättet att kombinera dem på. Det framgår av den amerikanska skriften att man arbetat inom samma snäva ram som här vid symbolvalet.

Beskrivningen av attityden skiljer emellertid systemen åt. Det svenska systemet är där betydligt mer utförligt och skiljer hela tiden på riktning och vridning, något som är mer sammansmält i det amerikanska systemet, där endast en attitydsymbol förekommer per tecken. Men skillnaden i attitydbeskrivningen är förstås inte en teknisk fråga som har att göra med skriftsystemet som sådant, utan härrör från analysen av teckenstrukturen.

Teckentypologi

Den beskrivning av tecknets uppbyggnad som finns i Tecknets uppbyggnad intresserar sig bara för hur tecknets form kan analyseras i minsta betydelseskiljande enheter och betonar därmed hur tecken och ord har en likartad struktur. Men en beskrivning av det slaget förmår inte visa på det som är många teckens mest i ögonenfallande egenskap, nämligen att de har påtagliga likheter med de företeelser för vilka de är symboler. Av en teckenbeskrivning som utgår från kiremanalysen och som beskriver tecknet ÄGG (se figur 14) som

A-hand (fram, upp)
N-hand (vänster, ner)
upprepad kontakt

framgår inte att tecknets form imiterar hur man med kniv eller sked (artikulatorn) knackar (artikulationen) på ägget (vänstra handen som artikulationsställe). Om tecknen i den meningen hade varit arbiträra (se vidare s 95) att de till sin form inte varit präglade av det som de refererar till hade en kirembeskrivning varit tillräcklig. Det är emellertid omöjligt att förbigå det faktum att så stor del av tecknen är motiverade av det som betecknas av dem. En beskrivning av dessa teckens form bör komplettera kirembeskrivningen som så att säga bara ger halva sanningen om tecknens form.

Ett oralt språks symboler är normalt inte präglade av det som de refererar till — de är arbiträra. Med arbiträr menar man i första hand att det inte finns något naturgivet samband mellan det betecknade och den **form** ordet har. *"Stolen"* har ingen egenskap som motiverar att den kommit att betecknas av ljudsekvensen (stu:1). Därför är tex engelska *"chair"* eller franska *"chaise"* lika väl fungerande beteckningar för de fyrbenta föremål vi sitter på.

De enda tänkbara undantagen från regeln om ordens arbiträritet utgörs av de onomatopoetiska (ljudhärmande) orden. Exempel från svenska språket är ord som *"kuckeliku"*, *"bingbång"*, *"vovvov"* och *"krasch"*. (Jfr det först nämnda med de engelska och franska motsvarigheterna *"cock-a-doodle-doo"* och *"kikeriki"!*) Dessa ords form förklaras av att man i ett oralt språk kan utgå från hörselintryck och forma orden så att de liknar de ljud som de betecknar eller de företeelser som utmärks av dessa ljud. Att det inte är fråga om ren imitation framgår bl a av att ett språks fonemstruktur påverkar valet av ljud och avgör vilka ljudsekvenser som är tillåtna.

Teckenspråket har självfallet inga ljudhärmande språkliga symboler, men väl en parallell till dem. Teckenspråk kan ta fasta på synintryck och utifrån dessa skapa tecken där händerna och deras rörelser avbildar eller imiterar former och rörelser som ögat uppfattat. Sådana tecken som i något avseende liknar det betecknade kommer att kallas **ikoniska** (avbildande).

Till skillnad från de orala språkens lilla ordförråd av onomatopoetiska ord har teckenspråket en mycket stor uppsättning ikoniska tecken. De ikoniska tecknen är i själva verket ett av teckenspråkets särmärken och de har bidragit till att det ofta benämns ett naturligt språk, efter den här typen av s k naturliga tecken. Att fler tecken än ord är präglade av det betecknade är inte något märkligt, om man accepterar antagandet att de företeelser som vi uppfattar med synen (och som kan avbildas eller imiteras av händerna och deras rörelser) utgör en mycket större mängd än de som uppfattas av hörseln (och som därmed kan imiteras av talorganen). Att synintryck är mycket väsentliga för oss kan vi utläsa i skillnaderna mellan hur dövhets och blindhet påverkar den drabbade.

Det här kapitlet har rubriken **teckentypologi**. Teckentypologin avser att beskriva sambandet mellan tecknets form och det som tecknet refererar till; hur tecknens former är motiverade (eller inte motiverade) av den utomspråkliga verkligheten. På basis av den beskrivningen får man fram ett antal olika teckentyper och en mer systematiserad beskrivning av dem, än vad den traditionella indelningen i naturliga och konventionella tecken resulterat i. — Termerna naturlig och konventionell förekommer flitigt i den sparsamma litteraturen om teckenspråk som finns på svenska. De används i skiftande betydelse och lämnar i regel läsaren frågande inför vilka egenskaper hos tecknen som indelningen grundar sig på. Termerna kommer inte att användas i den här beskrivningen.

Tecken – form – referent

En språksymbol (det må vara ett ord eller ett manuellt teckenspråks-tecken) är en kombination av en form och en betydelse. (Även vid beskrivningar av ordens form och betydelse används i litteraturen ofta uttrycket ”*det språkliga tecknet*” men för att undvika missförstånd i detta speciella sammanhang används ”*språksymbol*” fortsättningsvis.) Enligt denna definition är t ex ”*splink*” och ”*furte*” inte svenska ord — de är endast acceptabla **ordformer**, till vilka inga betydeler är knutna. Det finns inte någon överenskommelse mellan språkanvändarna om att dessa ordformer är bärare av vissa betydeler: de är inte **konventionalisrade**.

Varken formen eller betydelsen är identisk med det som ordet som helhet refererar till (betecknar, denoterar). På uppmaningen ”*hämta en stol!*” kan jag reagera genom att ta fram ett av de föremål till vilket ordet refererar och på så sätt visa att jag kan ordet, dvs känner till for-

men och betydelsen. Föremålet stolen är då ordets **referent** (det betecknade, det denoterade).

Referenten är något utomspråkligt. I exemplet med stol t o m ett konkret föremål. I det fallet är det lätt att inse att referenten inte kan vara detsamma som betydelsen. Stolar är direkt observerbara för våra sinnen, de har form och färg, de är hårda eller mjuka, de har lukt och säkert också smak — alla dessa är egenskaper som **betydelser** inte har.

Referenterna till orden (eller tecknen) "gå", "röd", "på", som denotrar aktivitet, egenskap respektive relation, är också direkt observerbara för våra sinnen även om de inte är föremål. Ord som demokrati, elakhet, arg och kär refererar till olika tillstånd och egenskaper som emellertid inte är observerbara för våra sinnen. Det skall inte förväxlas med att man kan se vissa yttertecken på att någon är kär eller arg.

I figur 45 (s 97) illustreras hur dessa centrala termers inbördes relation brukar åskådliggöras med hjälp av en triangel. Den streckade linjen i triangelns bas anger att relationen mellan form och referent är indirekt. Formen är inte motiverad av referentens egenskaper men är relaterad till referenten via den förmedlande betydelsen, begreppet.

Man kan med **arbiträr** avse ett par olika företeelser men här används arbiträr bara om relationen mellan formen och referenten. Formen är arbiträr när den inte företer någon likhet med det betecknade och inte kan förklaras med hänvisning till någon egenskap hos referenten. Det motsatta förhållandet kallas **motiverat**.

Med avseende på relationen mellan form och referent kan vi urskilja två olika typer av språksymboler. Triangeln i figur 45 beskriver endast den arbiträra språksymbolen, medan den motiverade kan illustreras med en heldragen baslinje (se figur 46, s 97). Den heldragna baslinjen anger det direkta samband som finns i den språksymbol där likhet (eller annat motiverat samband) finns mellan formen och referenten. De onomatopoetiska orden kan alltså ses som ett slags motiverade ordformer, de ikoniska tecknen som motiverade teckenformer.

Arten av samband mellan form och referent i motiverade tecken kan vara annat än likhet. Om referenten till tecknet alltid kan tänkas vara närvarande i kommunikationssituationen (t ex näsa, jag) är det helt naturligt att referera till den genom en pekning. Dessa **deiktiska** (utpekande) tecken utgör den andra typen av motiverade teckenformer. En pekning på näsan eller en avbildning av dess form resulterar båda i av referenten motiverade tecken, men de är motiverade på olika sätt.

Motiverade teckentyper

Direkt och indirekt motiverade tecken

De motiverade tecknen har inte alltid det direkta samband mellan form och referent som illustrationen (figur 46) leder oss att tro. Ett ikoniskt tecken som **BOLL** är direkt motiverat av referenten. Det är **bolleform** som avbildas. Ett annat ikoniskt tecken är **ELEFANT** men där

beskriver inte tecknet elefantens form utan **snabelns**. Både **BOLL** och **ELEFANT** är uppenbarligen motiverade av sina referenter men det råder olika relation mellan respektive teckens form och referent. Olikheten i relationerna kan beskrivas om distinktionen direkt och indirekt motiverade former införs. **BOLL** är då ett direkt motiverat (ikoniskt) tecken och **ELEFANT** ett indirekt motiverat (ikoniskt) tecken. En elefants form låter sig inte återges i teckenform lika lätt som bollens och man har i **ELEFANT** valt att återge endast en karaktäristisk del hos referenten. **ELEFANT** är ett tecken bildat med hjälp av en **bas**.¹ I det här exemplet är alltså snabeln tecknets bas, den företeelse som är utgångspunkten för teckenformens prägling.

Illustrationen av den motiverade symbolens förhållande mellan form och referent gäller endast den direkt motiverade formen. Den indirekt motiverade formen, där bas utnyttjats, återfinns i figur 47, s 97). Den heldragna linjen i triangelbasen visar det direkta sambandet mellan form och bas. Relationen mellan bas och referent (streckad linje) kan vara av flera slag, dock inte arbiträr. **ELEFANT** kan knappast ha en skrivande rörelse som teckenform, eftersom formen (alt basen) då inte kan relateras till referenten. Relationen mellan bas och referent i **ELEFANT** är del av helhet, ett mycket vanligt förhållande. Genom det icke-arbiträra sambandet mellan basen och referenten är tecknets form motiverad av referenten, nämligen indirekt via basen.

I stället för att beskriva **BOLL** som ett direkt motiverat (ikoniskt) tecken som ovan, kan det nu formuleras kortare: **BOLL** är ett **referent-ikoniskt** tecken. **ELEFANT** blir då ett **basikoniskt** tecken eftersom teckenformen är ikonisk i förhållande till basen.

Exemplet här är för enkelhetens skull ikoniska tecken. Den andra, utpekande, motiverade typen av tecken kan förstås också ha ett direkt eller indirekt samband och kallas då **referent-** eller **basdeiktiska**.

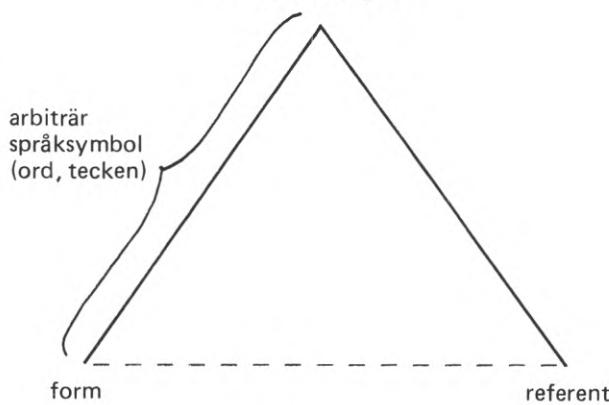
Ikoniska tecken

Som framgår av det föregående avsnittet kan ikoniska tecken vara ikoniska i förhållande till antingen referenten eller basen. Oavsett om det är fråga om referent- eller basikonicitet går det att särskilja några olika typer av ikonicitet om man ser till **hur tecknets aspekt artikulationen är präglad av basen/referenten**. Om artikulationen i ett tecken är ikonisk i förhållande till en form kallas tecknet **formåtergivande**. Om den däremot imiterar en rörelse kallas den **rörelseåtergivande**. En tredje typ utgörs av de tecken vars artikulation är **relationsåtergivande** (se figur 48, s 99).

¹ Begreppet bas har introducerats av I M Schlesinger. Han diskuterar det bla i "Introduction to the Israel Sign Language Handbook" (Smaablaade for surdofrenologer, utg. av Nordisk selskab for forskning af døves mentale helse; årtal saknas men troligen omkring 1970).

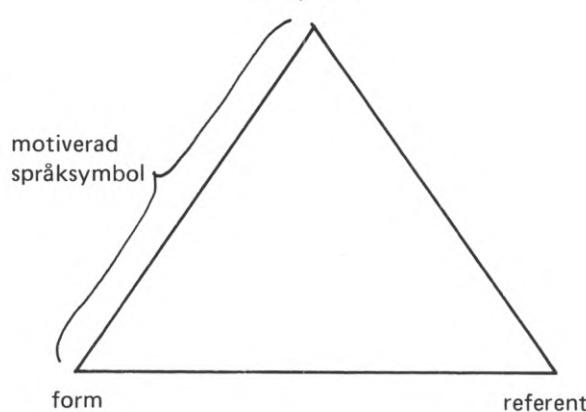
betydelse (begrepp)

Figur 45

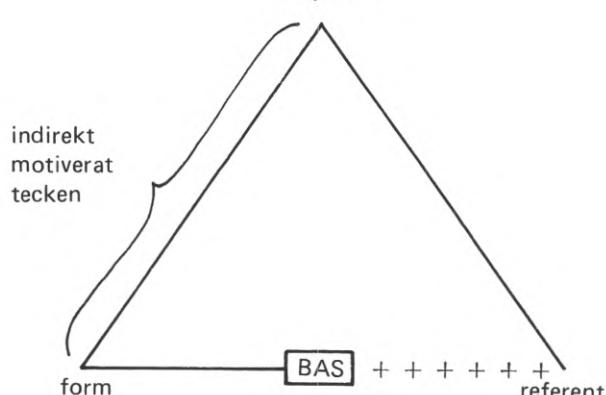
betydelse

Figur 46

betydelse

Figur 47

relationen form – BAS är ikonisk eller deiktisk

basen är motiverad av referenten, formen indirekt motiverad

Formåtergivande tecken

När artikulationen i tecknet beskriver en form kallas det formåtergivande. Österberg (1916) observerar den här typen och skriver: ”*Det mest utmärkande och karaktäristiska vid teckning av formerna är att händerna föras såsom om de med hela sin insida berörde det föremål varom skall sägas.*” Teckentypen finns förstads fortfarande vilket tecken som HUS, JORD och TJOCK visar. Artikulatorns form är inte godtyckligt vald — den påverkas av formen eller storleken hos det avbildade. I de ovan anförda exemplen är händerna flata eller lätt böjda eftersom de tänks förla efter stora, släta ytor. När föremålet är runt och har liten omkrets är S-handen den vanliga: BURK, FLASKA, ÅRA. Snarlik är måtthanden, som återfinns i TÄRTA, KASSA och RAM.

Samtliga ovan uppräknade tecken är exempel på hur händerna följer en yta hos föremålet eller förs utefter dess sidor. De tecknen kan kallas tredimensionella eftersom inte bara höjd och bredd utan också djupdimensionen hos referenten finns återgiven i tecknets form. Ett annat sätt att återge former på är att rita upp deras kontur så som görs i FÖNSTER, BLANKETT m fl. Här blir då oftast artikulatorns form pekfingertippen och tecknen ’platta skisser’ av referenten (tvådimensionella).

De hitintills nämnda tecknen är referentikoniska. Ett tecken som KVINNA är dock basikoniskt, ty tecknets form återger bröstets form, inte kvinnans. Ett enkelt test med hjälp av frågan ”*vad avbildas i tecknet?*” avslöjar om det är bas- eller referentikoniskt:

tecken	vad avbildas?	ikonicitet
HUS	husets form	referentikoniskt
KVINNA	bröstets form	basikoniskt
ELEFANT	snabelns form	basikoniskt
BOLL	bollens form	referentikoniskt
GIRAFF	halsens form	basikoniskt
KYRKA	tornets form	basikoniskt

I tecknad svenska har det ingen nämnvärd språklig betydelse om ett formåtergivande tecken är bas- eller referentikoniskt. I åtbördsspråket påverkar emellertid arten av ikonicitet möjligheterna att modifiera teckenformen, dvs om bestämningar till referenten kan byggas in i tecknet eller om ett fritt tecken måste användas. Om tecknet BOLL i det aktuella fallet refererar till en ovanligt stor boll kan tecknet utföras med markerrat större rörelse än normalt. Det gäller dock bara de referentikoniska tecknen. Om KVINNA utförs med en större rörelse än normalt uppfattas det snarare som en kommentar om bystens storlek än som en bestämning till tecknets referent, kvinnan.

Liksom artikulatorns form påverkas av det som tecknet beskriver kan också valet av artikulationsställe påverkas. Vanligen utförs de referentikoniska tecknen i det neutrala artikulationsstället medan de basikoniska utförs vid någon kroppsdel. Artikulationsstället väljs då efter vilken delform (bas) av referenten som avbildas och tecknet utförs vid den kroppsdel som motsvarar basens läge i verkligheten. Det är inte så komplicerat

---

Figur 48

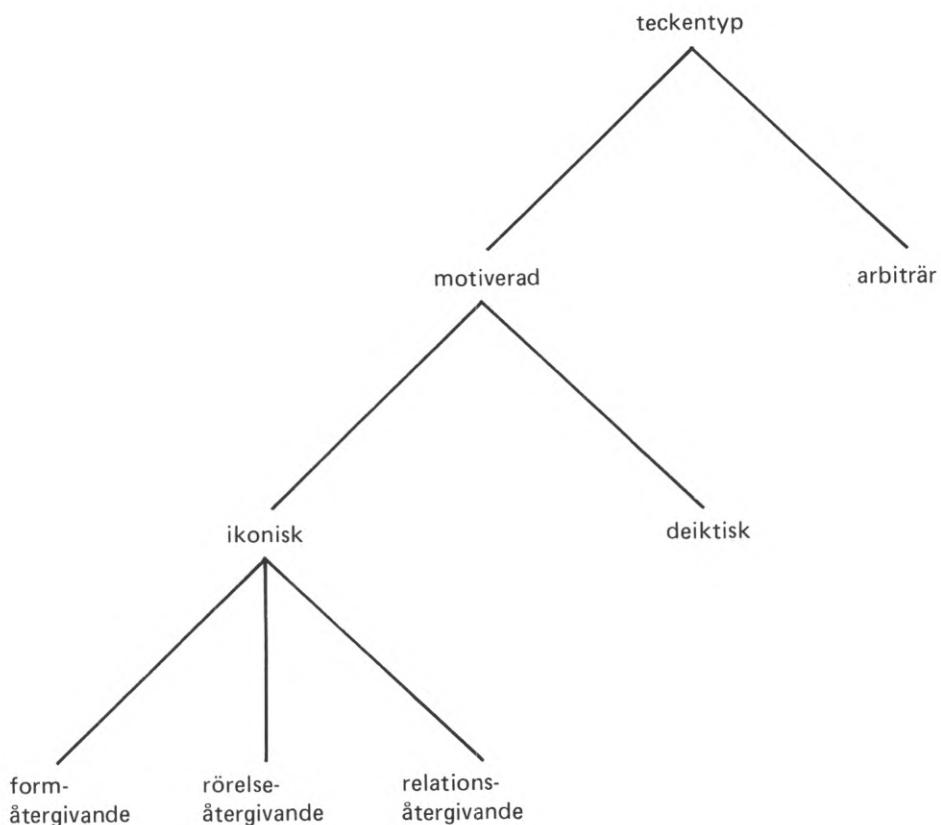

Diagram över teckentyperna

---

som det ser ut av formuleringen — det innebär helt enkelt att ELEFANT (bas snabeln) tecknas vid ansiktets nedre halva, KVINNA (bas bröstet) vid bröstets högra sida och GIRAFF (bas halsen) med utgångspunkt vid halsen.

De formåtergivande tecknen, oavsett om de är bas- eller referent-ikoniska, denoteras föremål och egenskaper. Det har inte varit möjligt att hitta något belägg för att de skulle kunna referera till handlingar.

Rörelseåtergivande tecken

De rörelseåtergivande tecknen utgör den största gruppen av de ikoniska teckentyperna. Också inom den här gruppen kan bas- och referent-ikoniska tecken iakttas. HUND är ett basikoniskt rörelseåtergivande tecken (höger hand klappar mot benet) medan GÅ är exempel på ett referent-ikoniskt tecken (två fingrar 'går' i vänsterhanden). Oberoende av om

tecknen är direkt eller indirekt motiverade kan de rörelseåtergivande tecknen delas in i mindre grupper efter vilken roll artikulatorn har. HUND och GÅ kommer då att hamna i skilda grupper eftersom artikulatorn i GÅ spelar benens roll, men i HUND spelar handens roll (handen återger sig själv där). Åtminstone fem olika grupper av rörelseåtergivande tecken kan urskiljas om man ser till vilken roll artikulatorn har (vad dess form präglats av).

I. Artikulationen imiterar en gest, artikulatorn spelar allså handens roll.

Den här typen av tecken kännetecknas av att tecknens form direkt återger en mänsklig gest. Tecknet kan därför också referera till en gest, som i APPLÄDERA eller VINKA, vilka tecken är direkta imitationer av de företeelser som de refererar till. Det stora flertalet tecken av den här typen är inte referentikoniska emellertid utan basikoniska. Bland de senare märks STOPP, AVSKY, MÄTT, FRYSA, HOTA, BLYG, HUND, LUKTA ILLA.

Gesterna som valts till bas är antingen konventionaliseringade (och används av hörande) eller av ett mer omedvetet, kanske biologiskt eller fysiologiskt, motiverat slag. Men det är troligen meningslöst att försöka dra exakta gränser här. Inför en obehaglig lukt kan man reagera genom att täppa till näsborrarna, i den situationen en fullständigt naturlig och motiverad handling som inte har något kommunikativt syfte. Men denna naturliga åtbörd kan också spontant användas (av hörande) för att meddela det faktum att det luktar illa.

De geståtergivande tecknen utmärks till sin aspektstruktur av att de aldrig har den vänstra handen som artikulationsställe. I de tecken där den vänstra handen deltar i tecknets utförande är det i egenskap av artikulator — tecken med dubbel artikulator som FRYSA, AVSKY. Som vi skall se hos andra rörelseåtergivande teckentyper fungerar den vänstra handen (som artikulationsställe) ofta som ersättare för eller markör av något föremål eller har en vag lägesangivande funktion. En gests utförande kräver ingen annan rekvista än den som vår egen kropp består oss med: det kan vara benet som i HUND eller näsan som i LUKTA ILLA, och däri kan förklaringen ligga till att den vänstra handen inte är artikulationsställe i de geståtergivande tecknen.

II. Artikulationen imiterar våra egna rörelser när vi handskas med ett föremål, artikulatorn spelar handens roll.

I den här teckentypen utmärks artikulatororns form av att handen tänks hålla i ett föremål. Artikulationen är en direkt imitation av rörelser som utförs med de föremålen, medan artikulatororns form är påverkad av hur man håller i föremålet i fråga när det begagnas. BORSTA, LÅSA, HYVLA har alla olika artikulatorsformer beroende på att en borste, en nyckel och en hyvel kräver olika handgrepp. Teckenformen antyder således det föremål — instrument — som fordras när den denoterade handlingen utförs i verkligheten. Det leder till att tecknen helt naturligt också används för att beteckna själva föremålen BORSTE, NYCKEL, HYVEL.

Några exempel på basikoniska tecken är

ORDFÖRANDE ordförandeklubban slås i bordet;

FEBER termometern skakas upp och ner;

RAST (den gammaldags) skolklockan slås fram och tillbaka.

I tecken som har ett annat artikulationsställe än det neutrala kan man se hur också det mot vilket handlingen är riktad (objektet) är representerat i tecknets form. I sy tex 'häller' den vänstra handen (artikulationsstället) i tyget som högerhanden (artikulatorn) — vilken 'häller' i nälen — 'sy' i. I BORSTA är objektet för handlingen representerat av underarmen medan artikulatorn 'häller' i instrumentet borsten.

En lite speciell grupp utgörs av tecken som TA, GRIPA, HÄMTA, HÄLLA, SLÄPPA m fl betydelsesläktade tecken. Föremålen som artikulatorn tänks hålla i är inte preciserade som i de övriga tecknen. Föremålen har snarast objektsfunktion (och det är handen själv som kan tillskrivas instrumentrollen).

Några begränsningar i vilka typer av referenter de här tecknen kan ha har inte iakttagits.

III. Artikulationen imiterar ett föremåls rörelser när vi handskas med det, artikulatorn spelar detta föremåls roll.

I motsats till typ II är inte föremålen antydda genom artikulatorns form utan de är i stället direkt representerade i och med att artikulatorn i de här tecknen är själva föremålet. Hit hör tex KLIPPA, SAX vars artikulation imiterar den 'klippande' rörelsen och artikulatorn (pek- och läng fingret) återger saxens skänklar. Om tecknet hade varit av den förra typen skulle artikulatorns form visat hur handen ser ut när den häller i en sax.

Föremålets form återges alltså på ett ikoniskt sätt i dessa tecken av artikulatorn. Den här typen skall inte förväxlas med de formåtergivande tecknen (se s 98) där det är aspekten artikulation som återger föremålsformen. Skillnaden är inte oväsentlig ty de sant formåtergivande tecknen kan som påpekats inte referera till handlingar. De rörelseåtergivande med föremålsformen i artikulatorn kan däremot med fördel referera till både handlingar och föremål.

När den vänstra handen är artikulationsställe blir dess funktion att markera det objekt mot vilket handlingen är riktad, som i KNIV och SÅGA. Artikulatorns roll är företrädesvis instrumental, men det behöver inte vara det inherenta 'instrumentföremålet' som tecknet, förutom handlingen, refererar till. Det framgår av tecken som FISK och ÄGG, där det denoterade föremålet finns representerat i tecknets form av den vänstra handen i dess egenskap av artikulationsställe. I FISK imiteras hur fjällningsredskapet (artikulatorn) arbetar mot fisken (artikulationsstället) och i ÄGG är artikulatorn kniven eller skeden och artikulationsstället är ägget. Åtminstone i det sista exemplet används inte samma teckenform för att beteckna också det instrument som artikulatorn framställer. Det finns inte något konventionaliseringat tecken för fiskfjällningsverktyget i tecknad svenska men i åtbördsspråket finns genom fiskecknets form en möjlighet att referera till det föremålet. Om man antar att tecknets motivering är uppenbar också för den man tecknar till kan man näm-

ligen först göra tecknet för fisk och därefter peka med vänster hand som artikulator på den högra handen som behållit formen från fiskecknet. Därmed kan man visa att det är artikulatorn från FISK man refererar till och att det inte är fisk utan ett verktyg som förekommer i samband med fisk som man vill tala om. — Detta exempel belyser hur känslan för ett teckens motivering, och tolkningen av de olika aspekternas rollfunktioner i det aktuella tecknet, kan utnyttjas av den som behärskar teckenspråket.

Tecknen inom de rörelseåtergivande typerna I—III utmärks samtliga av att den rörelse som imiteras är direkt kopplad till människans rörelser, dvs våra händers rörelser. Den fjärde typen är kvar inom området mänskliga rörelser, men andra än de vi utför med händerna.

IV. Artikulationen imiterar en kroppsdelars (ej handens) rörelser, artikulatorn spelar denna kroppsdelars roll.

Det självklara sättet att beteckna 'gåendet' vore naturligtvis att gå. I tecknad svenska används inte pantomim som en del av språket, man refererar till det man kommunickerar om genom att använda händerna och deras rörelser. I tecken som refererar till kroppsdelars rörelser ersätter händerna de berörda kroppsdelarna. Det gäller t ex GÅ, STÅ, NIGA, KRYPA, SNUBBLA där fingrarna i V-handen spelar benens roll och 'går', 'står' etc i den vänstra handflatan. Här får då den vänstra handen som artikulationsställe en annan roll än i den föregående gruppen där den ofta var objektet för handlingen. I de här uppräknade tecknen är den i stället ett slags lägesangivelse eller underlagsmarkering (locusfunktion).

I jämförelse med de övriga rörelseåtergivande teckentyperna är dessa tecken starkt begränsade i sin denoteringsförmåga. Trots att handens form tydligt avbildar en kroppsdel kan inte denna kroppsdel denoteras av tecknet. Inte heller kan det som vänstra handen anger vara tecknets referent. Tecknen är strikt handlingsdenoterande. Kroppsdelar betecknas alltid med deiktiska tecken. Typerna rörelseåtergivande tecken, som denoteras kroppsdelars rörelser, och deiktiska tecken, som refererar till kroppsdelarna, är i detta avseende komplementära.

Det är inte bara benen som återges av artikulatorn. I BITA imiteras munnens rörelse och handen återger käkarna. I sådana tecken väljs alltid som artikulationsställe den ersatta kroppsdelens varför BITA, PRATA m fl tecknas vid munnen. På liknande sätt får då VAKNA och SOMNA ögat till artikulationsställe när tummen och pekfingret öppnas och sluts som ögonen.

V. Artikulationen imiterar ett föremåls egna rörelser, artikulatorn återger detta föremål.

När vi tecknar sax är det genom imitation av de klippande rörelserna. Saxens rörelser är direkt beroende av hur den rörs när vi handskas med den. I den här gruppen av tecken imiteras rörelser som föremål kan sägas utföra oberoende av vårt omedelbara agerande med föremålet i fråga. I tecknet FLYGA, FLYGPLAN återger artikulationen planets färd ge-

nom luften och artikulatorns form antyder planets kropp och vingarna (flyghanden). Plan flyger visserligen normalt inte utan vår medverkan men tecknet återger inte pilotens rörelser vid spakarna utan planets egna rörelser.

Några besläktade tecken visar hur artikulatorn verkligen tolkas som en manifestation av flygplanet: i LANDA förs artikulatorn ned på den vänstra handen, i STARTA börjar rörelsen i stället på vänstra handen. De olika flygsättet som looping, roll osv tecknas lätt genom att rörelserna imiteras. För ”*luftgrop*” finns inte något konventionaliserat tecken. I tecknad svenska är det inte otänkbart att det spontant skulle tecknas genom en sammansättning av LUFT och GROP. I åtbördsspråket är det självklart att man utgår från grundtecknet FLYGA och låter handens rörelse mot vänster avbrytas av en nedåtgående rörelse för att sedan låta den studsa upp igen. Det här sättet att bilda nya tecken, genom att variera en aspekt i grundtecknet, kan ses som en parallell till orala språks ordbildning genom (inre) avledning. Det belyser återigen hur den tecknande som upplever motivering i teckenformen kan utnyttja det på ett produktivt och ekonomisande sätt.

Andra tecken av den här typen, där det kanske framgår tydligare att det är ett föremåls egna rörelser som imiteras är:

tecken	vad imiteras i tecknet?
VÄDERKVARN	vingarnas rörelser
KLOCKA	pendelns rörelser
KOMPASS	kompassnålens rörelser
TERMOMETER	kvicksilvrets rörelser upp och ner

Till den här gruppen hör också helt naturligt en del djurbeteckningar. I motsats till grupp IV där endast handlingar var tecknens referenter, betecknar imitationer av djurens kroppsdelars rörelser ofta själva djuret, inte dess rörelser eller den kroppsdel som är tecknets bas. ORM tecknas med den kluvna tungan som bas och munnen som artikulationsställe. APA tecknas genom imitation av de kliande rörelserna, medan det överordnade begreppet DJUR återges av de fyra benens rörelser (två nedåtriktade V-händer).

Relationsåtergivande tecken

Av de tre ikoniska teckentyperna har de formåtergivande och de rörelseåtergivande redovisats och den sista typen återstår: relationsåtergivande tecken. Alla ikoniska teckentyperna definieras med aspekten artikulation som kriterium. I de relationsåtergivande tecknen återger således artikulationen en relation. Några exempel:

Skavlan (1875) har i sin typbeskrivning en grupp ”*relative Tegn*” som är en direkt motsvarighet till de relationsåtergivande.

”*Disse Tegn kræver i Almindelighed Udførelse med begge Hænder samtidigt. Hændernes stilling til hverandre betegner nemlig de Forhold, hvori Gjenstandene staa til hverandre i Rummet eller efter Betydningen.*”

PÅ	artikulatorn	på	artikulationsstället
NEDANFÖR	artikulatorn	cirklar nedanför	artikulationsstället
ÖVER	artikulatorn	förs över	artikulationsstället
OVANFÖR	artikulatorn	cirklar ovanför	artikulationsstället
FRAMFÖR	artikulatorn	flyttas fram från	artikulationsstället
BAKOM	artikulatorn	flyttas bak från	artikulationsstället

Artikulationen i tecknet är en direkt demonstration av de relationer som tecknet refererar till. De är referentikoniska på ett sätt som för tankarna till de geståtergivande tecknen (APPLÅDERA, VINKA) där själva teckenformen kan ses som en av tecknets referenter. Detta kan uttryckas enklare. Om vi jämför med tecknet BORSTA så kan man inte hävda att artikulatorn i det fallet verkligen **borstar** vänstra armen som är dess artikulationsställe, men i tecknet PÅ är artikulatorn **på** vänsterhanden.

Händerna kan inte tillskrivas några speciella rollfunktioner i de relationsåtergivande tecknen och handformen är inte präglad av referenten. Det förklrar kanske varför formen hos artikulatorn så gott som undantagslöst är den flata handen, som ju är den vanligaste och mest omarkeerde handformen i teckenspråket.

Deiktiska tecken

Ett allmänt förekommande sätt att referera till föremål är att peka på dem. Det gäller inte bara inom teckenspråket utan utnyttjas flitigt av hörande som ett komplement till den rent orala kommunikationen. Såväl hörande som döva barn använder pekningen mycket tidigt och det är sannolikt en universellt fungerande gest.

Bland de deiktiska tecknen märks de persondenoterande, teckenspråkets motsvarigheter till de personliga pronomina. JAG anges genom att den tecknande pekar på sig själv och på samma sätt anges den tilltalade med en pekning. Tredje person i tecknad svenska, motsvarande han, hon, den, det, skall vara en pekning åt sidan (se dock s 140). I pluralformerna har en förflyttningsrörelse i sidled fogats till singularformerna och visar på så sätt flertalet.

Kroppsdelar anges av deiktiska tecken, ofta genom att artikulatorn etablerar kontakt med kroppsdelen, som då blir tecknets artikulationsställe.

Artikulatorns form i deiktiska tecken är vanligtvis pekfingerhanden men behöver inte vara det. Den flata handen kan även förekomma vilket framgår av tecken som HUVUD, HAND, MAGE.

Tecknen som nämnts ovan är referentdeiktiska. De typiska referenterna för sådana är kroppsdelar och personer. De kan också vara riktungsangivelser som UPP, NER, HIT, DIT, väderstrecken, HÖGER, VÄNSTER.

Med basdeiktiska tecken kan bl a aktivitet och egenskaper denoteras. RÖD tecknas med en pekning på munnen (tecknets bas) och TÄNKA genom en pekning på pannan, bakom vilken tankeverksamheten tänks försiggå.

Val av teckenform

Teckentypologin tar som sin utgångspunkt teckenformen och försöker relatera den till tecknets referent, antingen direkt eller med hjälp av ett basbegrepp. Det är också möjligt att se på sambandet i motsatt riktning, dvs utgå från referenten och se hur en form kan skapas. Det är i den riktningen man arbetar vid nykonstruktion av tecken. Referenten är naturligtvis bara referent i sin relation till ett tecken, men vi kan ändå tänka oss de utomspråkliga företeelser, eller begrepp, om vilka vi vill meddela oss som möjliga referenter. — När man inom SDR:s teckenspråkskommitté skapat de tecken som skall användas simultant med talad svenska, har man utgått från svenska ord. I det läget har det alltså redan funnits en ordform, en betydelse och en referent — det som saknats har varit den manuella teckenformen.

Man kan ställa frågan: *"givet en referent — hur väljs teckenformen?"*. Finns det några generella principer som styr det spontana teckenskapandet? Ett rimligt antagande borde vara, för att ta några enkla kategorier, att föremål denoteras av formåtergivande tecken och att aktivitet, handlingar betecknas av rörelseåtergivande teckenformer. Men som framgått vid genomgången av de rörelseåtergivande teckentyperna är det lika vanligt att de betecknar föremål som att de betecknar handlingar. Det förekommer inte ett ett-till-ett-förhållande mellan formtypen och (kategoritillhörigheten hos) referenten. Det kan tyckas att avsaknaden av en direkt korrespondens är en svaghets hos teckenspråket, men vid närmare eftertanke förefaller det snarare vara en styrka hos språket då en och samma form genom det får ökade referensmöjligheter.

Alltså kvarstår frågan om det vid val av teckenform finns någon generell princip. Vi kan börja med att konstatera att teckenspråket är manuellt producerat språk. Det medför att teckenformen väljs så att den skall vara lätt och snabbt utförd för händerna och deras rörelser. Det låter trivialt, men det har vissa intressanta konsekvenser för valet av bas och teckenform. Det finns nämligen en tendens till att som teckenform välja en rörelse som vi är vana att utföra redan i icke-språkliga sammanhang. De rörelserna är sedan tidigt intränade, rörelsесchemat är vant. Det kan också ha den fördelen att de associeras till en viss företeelse som tecknet lätt refererar till, genom att vi från det utomspråkliga sammanhanget är vana att sätta rörelsen som imiteras i samband med referenten.

De rörelser som är enklast att återge i tecknens artikulation är givetvis sådana som **händer** normalt utför. Det leder till att det finns en starkt **människocentrerad urvalsprincip** vid präglandet av teckenformerna. Tecknet HUND får illustrera hur den här principen påverkar bas- och formvalet. Referenten till HUND är både konkret och animatum, dvs en levande varelse. Ett referentikoniskt tecken kan då avbilda hundens form, men ett sådant tecken blir omständligt och tidsödande. Hundens egna rörelser kan imiteras, något som inte alls är lika komplicerat om man tex visar hur tassarna hålls när hunden 'sitter vackert'. Men det i Sverige och många andra länder använda tecknet är inte referent-

ikoniskt utan basikoniskt. Den bas man valt är hur vi människor kan ses agera inför referenten i fråga: handen klappar mot benet som när vi kallar till oss en hund. — Detta är bara ett av många exempel på hur basikoniska tecken tycks föredras om man därigenom kan få en människoanknuten bas med möjlighet till en rörelseåtergivande teckenform. Relationen mellan basen och referenten kan i sådana tecken beskrivas med hävvisning till människans agerande, hur vi använder referenten, hur vi tillverkar den osv.

En annan vanlig relation mellan bas och referent är **del av helhet** som särskilt kännetecknar de föremålsdenoterande tecknen. Där återfinns bl a KO (hornen), KANIN (öronen), INDIAN (fjäderbusken) och TJUR (nosenringen). Del av helhet kan också sägas vara den relation som råder mellan bas och referent i en del tecken som denoterar aktivitet. I SNICKRA imiteras hyllandet som ju bara är en av många aktiviteter innehållade i begreppet snickra. LAGA MAT imiterar rörandet i kastrullen, även den bara en delaktivitet i matlagningen.

Föremål betecknas ibland genom att ange en utmärkande **egenskap**: TIGER har till bas ränderna. Vanligare är emellertid att tecken som refererar till egenskaper har teckenformer som pekar ut något av de många föremål som utmärks av den egenskapen: BLÅ (en pekning på ögat — andra teckenspråk har en gest uppåt himlen) och BLEK (ett basdeiktiskt tecken med kinden som artikulationsställe).

En annan typ av relation mellan bas och referent ser man i tecknet MÖRK, MÖRKER. Trots att det refererar till en direkt observerbar företeelse kan denna inte avbildas eller imiteras och inte anges genom pekning. Ändå finns det ett motiverat tecken som skulle kunna beskrivas som en **konkretisering omskrivning**. Mörker uppfattas av synsinnet; det är som om ögonen vore skymda och det är den basidé som återges av tecknets form där de flata uppåtriktade händerna gör en korsande rörelse nedåt i ögonhöjd. Samma basidé kunde ha resulterat i att en hand lades över ögonen.

När referenten inte är direkt observerbar för våra sinnen kommer den s k konkretisande omskrivningen väl till pass. Tecknet ANSTÄLLA kan tas som exempel: höger hand 'griper om en person' och placerar denna i vänster handflata. Det är ett rörelseåtergivande tecken, men rörelsen i tecknet är inte en imitation av vårt agerande när vi anställer eller blir anställda. Det är en 'skapad' rörelse med vars hjälp vi försöker åskådliggöra något av innebördens i tecknet. När man tecknar AVSKEDA tänks den anställda 'stå kvar' i den vänstra handen och slås då bort av den högra med en svepande rörelse.

Arten av samband mellan bas och referent i tecken av typ MÖRKER, ANSTÄLLA och AVSKEDA är inte lättåtkomlig. Beskrivningen av samband som 'konkretisande omskrivning' är inte tillfredsställande. Möjliggen kan en semantisk analys komma att bidra till att problemet får en mer klargörande beskrivning.

Ett lika angeläget problem som måste beaktas vid ett semantiskt studium är de motiverade tecknens form och dess eventuella inverkan på tecknens betydelse. Är det möjligt så att den motiverade teckenformen

kan vara ett hinder för betydelseförändring, i all synnerhet betydelseutvidgning? Blir betydelsen begränsad genom att det finns ett direkt samband mellan formen och referenten? Finns det i det avseendet någon skillnad mellan tecken med och utan bas? En konsekvens av de här frågorna tycks vara att en typologisk beskrivning bör knytas till en semantisk analys, inte minst angeläget vid beskrivning av åtbördsspråket.

För tecknad svenska finns också ett annat problem vad det gäller de motiverade tecknen. Det uppstår många gånger konflikt mellan det svenska ordet och teckenformen. Ordet ”*gå*” t ex har ett stort antal betydelser och kan ses i satser som ”*tåget går*”, ”*klockan går*”, ”*det går bra*”. Tecknet **GÅ** är motiverat av benens rörelser och det gör att många teckenspråksanvändare motsätter sig normeringsförslaget som innebär att tecknet **GÅ** skall användas till ordet ”*gå*”, oavsett betydelsen. Exemplet är enkelt, men belyser en typ av problem som uppstår när tecken skall användas simultant med talat språk, i all synnerhet om principen ett ord : ett tecken tillämpas. Detta har också mycket riktigt orsakat teckenspråkskommittén en hel del besvärs. I inledningen till Teckenordbok nämns några olika typer av tecken bland vilka märks ”*naturliga gester, som används för ord som det är omöjligt att fastställa tecken för — t ex falla, ett ord som täcker många olika situationer*”. Här har man alltså gett avkall på principen om ett ord : ett tecken och överläter åt den tecknande att själv skapa teckenformer anpassade till de olika sammanhangen som ordet falla används i. I åtbördsspråket finns ett flertal tecken som aila kan översättas med svenska falla men inget av dessa redovisas.

Arbiträra tecken

Med arbiträra tecken (se figur 45) avses de tecken vars form inte kan förklaras med hänvisning till referenten, varken direkt eller indirekt. Exempel på arbiträra tecken är **HÄNDA**, **REDAN**, **MYCKET**, **FINNAS**, **TYCKA** och **SVARTSJUK**.

Arbiträra tecken är baslösa. Om det går att fastställa ett motiverat samband mellan en form och någon utomspråklig företeelse som kan ses naturligt relaterad till referenten, innebär det att vi har identifierat en bas och tecknet är då motiverat och inte arbiträrt. Historiskt sett kan de arbiträra teckenformerna ha haft en bas, eller till och med varit direkt motiverade av referenten, men det är etymologins uppgift att utreda.

En del arbiträra tecken har en artikulation som påminner om rörelser som kan tänkas utförda i något naturligt, icke-språkligt sammanhang. Formen hos tecknet **ENGLAND** kan föra tankarna till de rörelser som händerna utför när man klättrar upp för ett rep (växelvisa, gripande rörelser). En av de (folk-)etymologiska förklaringarna av tecknets form hävdar att England såsom stor sjönation har kommit att betecknas med de rörelser som sjömännen utförde på segelfartygens tid. **DOKTOR**

tecknas med en honnörsliknande gest. Den teckenformen har bl a förklarats med att den förste läkaren på Manillaskolan också var militär och därfor hälsade medelst honnör. Det skulle eleverna vid skolan ha tagit fasta på när de skapade tecknet för den personen och det skulle sen ha fått en vidare användning som tecken för alla läkare. Andra menar att tecknet i stället kommer av att läkarens pannspiegel anges.

Tendensen att vilja kunna hitta förklaringar till teckenformerna är intressant. När ett teckens form påminner om en rörelse eller ett föremåls form, men inte förefaller vara motiverad av referenten, drar man sig inte för att skapa ett basbegrepp som 'förklarar' tecknet även om det är långsökt. Arbiträra tecken bör således inte likna någon känd företeelse, teckenformen bör vara fri från associationer.

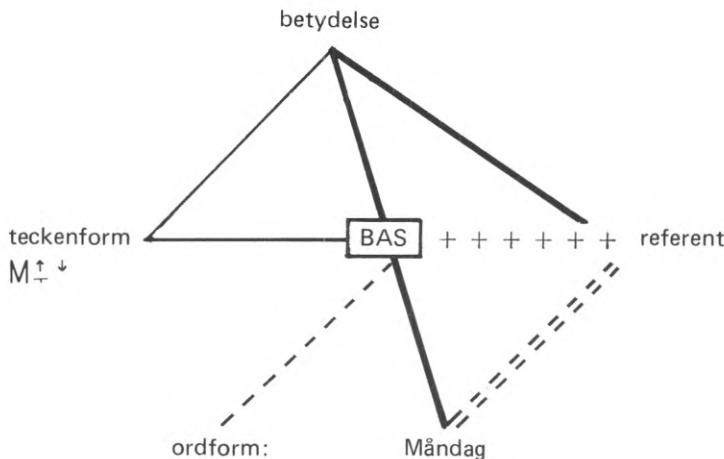
Hos en del arbiträra tecken förekommer några artikulationsställen och handformer som har ett drag av motivering över sig. Så har t ex många tecken som refererar till känslor bröstet som artikulationsställe (ett slags deiktisk komponent). Vad beträffar artikulatorns form finns t ex klohanden som används i tecken som GRÄLA, SKÄLLA och BRÅKA. Den handformen har där en viss semantisk laddning av aggressivitet som gärna utnyttjas vid nyskapande av tecken med likartade betydelser. Det förtjänar att påpekas att artikulationsstället bröstet eller artikulatorformen klohanden inte alltid har dessa betydelseläggningar och att de självfallet utnyttjas i andra tecken där de här betydelserna inte tolkas in i dem (se t ex KONSULENT och MINISTER, figur 29—30).

Initialtecken

Initialtecken skapas genom påverkan från svenska språket. Svenskans inflytande på tecknad svenska sträcker sig över många nivåer i språket, alltförifrån betydelsen till tecknets form. Initialtecken visar tydligt hur formen kan påverkas. Artikulatorns form är i dessa tecken en bokstav från handalfabetet, nämligen den som motsvarar första bokstaven i det skrivna svenska ordet. Bland dessa återfinns POÄNG, PROCENT, NÄR, SOM, SÖNDAG, HUR, HUNDRA, TACK, TRO.

Initialtecknen skulle möjligen kunna beskrivas som arbiträra tecken **med bas**. Visserligen argumenterades i föregående avsnitt för att arbiträra tecken inte kan ha bas, men basbegreppet kan ändå vara användbart vid beskrivningen av initialtecknen (se figur 49, s 109). I illustrationen av sambandet mellan form och referent i initialtecknen har två trianglar lagts på varandra: feta linjer för ordets triangel och tunna för tecknets. Referenten är alltså gemensam för ordet och tecknet. I teckenformen återges initialbokstaven i det svenska ordet. På ett mycket avlägset sätt är formen hos tecknet alltså indirekt motiverad av referenten. Men vi kommer inte att kalla initialtecknen för motiverade tecken, eftersom de inte är motiverade av referenten som sådan, endast av att referenten i ett annat språk har en annan typ av form som i sin tur påverkat tecknets form.

Hos en del initialtecken är artikulationen motiverad av referenten.

Sambandet mellan form och referent i initialtecknen

Formåtergivande teckentyper förekommer men det är vanligare att de är rörelseåtergivande. Det gäller tex ett av tecknen för tunnelbana, där T-handen förs in under den flata vänsterhanden. Artikulationen är motiverad av tägts rörelse in i tunneln. Detta tecken är fölkt tecknen IN och UNDER som har samma artikulationsbeskrivning och samma artikulationsställe, endast handformen skiljer dem åt.

Vid beskrivningen av de ikoniska teckentyperna utgjorde artikulationen utgångskriteriet för indelningen i deras undergrupper. Initialtecknen skiljer sig inte åt från dessa genom sin artikulation, utan endast genom valet av handform. Därför borde rätteligen några av dem redovisas tillsammans med de ikoniska tecknen. Men många har också helt godtycklig artikulation och är arbiträra, så när som på att handformen alltså hämtats från svenska ordet. I en utförligare beskrivning av teckentyperna måste initialtecknen behandlas annorlunda än vad som har gjorts här.

Initialtecknen blir nu allt vanligare men är inte någon ny företeelse. Enligt Stokoe (1960) finns belägg för denna typ från 1770-talet. En annan typ av initialtecknen förespråkades av amerikanen I L Peet redan 1868 ("American Annals of the Deaf", 1955). Peet föreslog att man före det s k grundtecknet skulle visa initialbokstaven i ordet som man samtidigt uttalade för att ange vilken av flera synonymer man avsåg. Ett

tecken som EMOTIONELL skulle enligt den principen inledas av bokstaven **E**, varpå grundtecknet KÄNSLA skulle följa. Den här typen av tecken förekommer inte i Sverige, varken i åtbördsspråket eller tecknad svenska. Genom att bokstaven i stället assimileras i tecknet (som i det initialtecken vi har nu) underlättas tecknets utförande, eftersom man har ett enkelt tecken och inte ett sammansatt.

Teckenfamiljer

Familjetillhörighet innebär gemensamma ytter och inre egenskaper. Teckenfamiljens medlemmar har en gemensam betydelsekomponent men de kan också vara betydelsebesläktade på ett vagare eller mer intuitivt uppfattat sätt. Dessutom fordras likhet i formen och två av tecknets tre aspekter bör då ha samma kirembeskrivning medan den tredje skiljer dem åt. Teckenfamiljerna kommer därför oftast att bestå av betydelsebesläktade minimalt kontrasterande tecken. Eftersom betydelsen är ett av kriterierna skall i det här sammanhanget bara antydas hur en teckenfamilj ser ut, eftersom ett semantiskt studium bör föregå teckenfamiljbeskrivningen.

Tecknen GÅ, STÄ, KRYPA, NIGA, HOPPA och SNUBBLA ingår alla i samma familj, GÅ-familjen. De är alla av den rörelseåtergivande typen och artikulatorn gestaltar benen med hjälp av en nedåtriktad V-hand. En annan familj med samma handform är den som lämpligen kan kallas SE-familjen, där modertecknet SE har övre ansiktet som artikulationsställe. Samma handform som i SE utnyttjas i många besläktade tecken som dock utförs i det neutrala läget. Det uttrycker olika sätt att se och har sina ungefärliga översättningar i ord som *"syna"*, *"stirra"*, *"granska"*, *"titta bort"* m fl. De återfinns i första hand i åtbördsspråket.

Det intressanta med teckenfamiljerna är, att om man kan modertecknet och har insett sambandet mellan form och referent i det, så kan man vanligen sluta sig till de andra tecknens betydelse genom att endast se deras form. Det gäller tex för ÅKA-familjen där modertecknet är korslagda N-händer som förs framåt. Om de i stället förs i horisontal cirkel blir det formen för KARUSELL ('åka runt'), om de förs uppåt HISS. Här finns det en möjlighet till produktivt teckenskapande av den tecknande själv som spontant kan ses bygga vidare på modertecknet och finna fram till en form för tex GUNGA.

Teckenbildning

Tecken – signem

I de föregående avsnitten i resultatredovisningen från undersökningen av tecknad svenska har tecknets struktur beskrivits och vidare har relationen mellan form och referent studerats. Här fortsätter nu beskrivningen med **teckenbildning**, dvs hur tecken kombineras med varandra till nya tecken. Det skall inte förväxlas med **teckenböjning** (se nästa kapitel) som innebär att böjningstecken fogas till tecknen för att återge svenska ords böjnigsändelser.

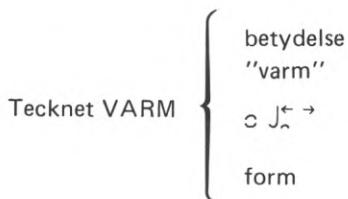
Teckenbildning är en term i analogi med **ordbildning**. Inom ordbildningsstudiet skiljer man på hur ord i svenska är bildade antingen genom sammansättning eller genom avledning. Ordbildning genom **sammansättning** ser vi exempel på i vänstra spalten medan den högra visar på ord som är bildade med **avledningsändelse**:

solbada	solig
skrivmaskin	skrivning
skönsång	skönhet
sångfågel	sångare

Huvudskillnaden är som synes att sammansättningarna är bildade genom sammansättning av ord, medan avledningarna inte består av kombinationer av ord, utan av ord+en särskild ordbildande ändelse som ger ordet en ny betydelse och i regel en ny ordklasstillhörighet.

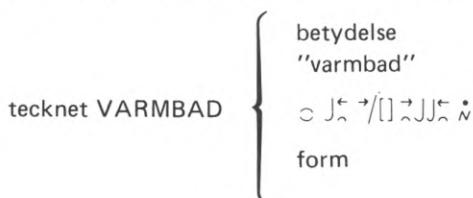
Böjnigsändelser ändrar dock inte ordets ordklassstillhörighet utan är (obligatoriska) förändringar av ett ords form i det sammanhang det står. Vi måste t ex säga ”*stort*” om vi vill använda ”*stor*” om ett hus. Men böjnigsändelsen kan också modifiera ordens betydelse: stol-en, stol-ar, stol-ar-na-s. Såväl sammansatta som avledda och böjda ord ger oss exempel på att ordet inte är språkets minsta betydelsebärande enhet. Om vi till ”*stol*” fogar ”-ar” säger oss den nya ordformen ”*stolar*” att det är fråga om flera stolar och ”-ar” kan tillskrivas betydelsen ”*många, flera*”. Det finns alltså en nivå under ordet som också utgörs av betydelsebärande enheter — dessa kallas **morfem**. Ett ord som ”*sol*” är ett enmorfemigt ord, medan det sammansatta ”*solsken*” är tvåmorfemigt vilket också ”*solig*” är. Skillnaden mellan -sken och -ig ligger bl a i att ”*sken*” kan förekomma som **fritt morfem**, dvs ensamt utgöra ett ord, vilket ”-ig” inte kan. Det senare är ett exempel på ett **bundet morfem**.

Hittills har ”*tecken*” använts i två olika bemärkelser. Det leder normalt inte till oklarhet eller missförstånd men inför redovisningen av teckenbildningen (och teckenbøjningen) finns det anledning att skilja betydelserna åt. I inledningen till Tecknets uppbyggnad beskrivs tecknet som den simultana förekomsten av de tre aspekterna artikulator, artikulationsställe och artikulation som beskrivs av kiremen. Teckentypologin däremot beskriver tecknet som en kombination av en form och en betydelse. Dessa två beskrivningar motsäger emellertid inte varandra — den senare gäller tecknet som **språklig symbol**, den förra beskriver strukturen hos denna symbols **form**. Ett exempel:

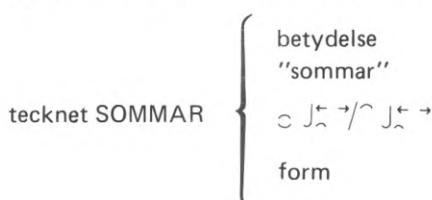
Tecknets form representeras här av teckenskriften som återger kiremsstrukturen hos tecknet: artikulationsstället (munnen), artikulatorns form (flata handen, som är vänsterriktad och inåtvänd), artikulation (rörelsen åt höger).

Vi kan också tänka oss ett sammansatt tecken:

Detta tecken är sammansatt av två tecken som när de förekommer ensamma som enkla tecken betyder ”varm” och ”bad, bada”.

VARM ingår också som förled i det sammansatta tecknet SOMMAR:

SOMMAR är alltså sammansatt av $\circ \text{J}^{\leftarrow} \rightarrow$ och $\wedge \text{J}^{\leftarrow} \rightarrow$. Dessa båda ingående led har samma formella struktur, de kännetecknas båda av de tre aspekterna. De är t o m ett minimalt kontrasterande par där enda skillnaden finns i artikulationsstället som är munnen respektive pannan. Men vad det gäller deras distribution är de olika. Tecknar vi $\circ \text{J}^{\leftarrow} \rightarrow$ får vi tecknet VARM men tecknar vi däremot $\wedge \text{J}^{\leftarrow} \rightarrow$ så blir det inget riktigt tecken. Det kan med andra ord uttryckas som att $\circ \text{J}^{\leftarrow} \rightarrow$ är en fri form medan $\wedge \text{J}^{\leftarrow} \rightarrow$ är en bunden form. Att $\wedge \text{J}^{\leftarrow} \rightarrow$ inte är en fri form, betyder förstås inte att den saknar betydelse, men det gör betydelsen svår

att beskriva. Liknande exempel finns i svenska språket. Hur beskriver man betydelsen ”körs-” i körsbär? Om $\hat{J}\overset{z}{\sim}$ eller ”körs-” helt saknade betydelse skulle det inte göra någon skillnad om man bara tecknade $\hat{J}\overset{z}{\sim}$ när man menade SOMMAR, eller om man bara sade ”bär” när man avsåg körsbär!

Om $\hat{J}\overset{z}{\sim}$ inte är ett tecken, vad är det då? Av de två definitionerna av tecknet, dels som språklig symbol, dels som denna symbols form, är det bara den senare som helt stämmer på slutledet $\hat{J}\overset{z}{\sim}$ i tecknet SOMMAR. Av dess struktur att döma är det ett tecken och det kan rent tekniskt-manuellt utföras isolerat från förledet. Det har också en viss betydelse när det kombineras med VARM-förleden men om det står ensamt (vilket det alltså normalt inte gör) överför det inte något innehåll. Vi har här en parallell till distinktionen ord — morfem. Det finns alltså en nivå i tecknad svenska där enheterna inte är tecken, de är endast till sin form tecken. Vi inför distinktionen tecken — signem. **Signem** definieras då på samma sätt som det orala språkets morfem: den minsta betydelsebärande enheten i språket. Eftersom morfem och signem definieras lika kan man fråga sig om det inte vore bra att kalla också teckenspråkets enheter för morfem. Men i ett sånt här sammanhang där jämförelser ofta görs mellan svenska och teckenspråk måste man ha möjlighet att skilja språkens enheter åt och då skulle ändå termer som manuella morfem eller teckenmorfem framtingas. På sikt verkar det därför smidigare att använda signem för teckenspråkets minsta betydelsebärare.

Med signemet som utgångspunkt blir det lättare att beskriva skillnaderna mellan tecknen VARM, VARMBAD och SOMMAR. VARM kan beskrivas som ett ensignemigt tecken. VARMBAD är ett tvåsignemigt tecken, där båda leden förekommer som fria signem. Att de är fria signem betyder att de kan förekomma som egna, enkla (dvs icke-sammansatta) tecken. SOMMAR är också ett tvåsignemigt tecken, men där är endast förleden ett fritt signem, medan slutledet är ett bundet signem. Ett bundet signem kan således inte förekomma som enkelt tecken.

Vi bör nu justera den tidigare definitionen enligt vilken **tecknets** grundstruktur utgörs av de tre aspekterna genom att ersätta ’tecken’ med **signem**. Tecknen kan ju till sin form vara sammansatta och då är inte den definition giltig som hävdar att tecknet är en simultan realisering av de tre aspekterna. I sammansatta tecken realiseras de två eller flera gånger beroende på antalet signem i tecknet.

Det är de bundna signemen som är den viktigaste orsaken till att vi behöver båda begreppen tecken och signem. Men det är i praktiken ytterst sällan man behöver upprätthålla skillnaden mellan tecken och signem eftersom det typiska är att tecknen är enkla, dvs ensignemiga. Om de är sammansatta är de båda ingående leden normalt fria signem (sammansättningar av enkla tecken således) och endast undantagsvis ingår bundna signem. Två- eller flersignemiga tecken bestående av enbart bundna signem har inte kunnat beläggas.

Med utgångspunkt i den ovan föreslagna terminologin kan detta och följande kapitels innehåll beskrivas som studiet av flersignemiga tecken.

Teckenbildningen behandlar sammansatta tecken, teckenbøjningen behandlar hur tecken (enkla eller sammansatta) förses med böjningstecken (som i regel är bundna signem) enligt svenska ords böjningsmönster.

Sammansatta tecken

Inom ordbildningsstudiet skiljer man alltså på sammansättning och avledning. Tecknad svenska har bara sammansättning. Produktiva sammansättningsregler är sällsynta. Det enda verkligt produktiva sättet att bilda nya sammansättningar på, är att man kan återge sammansatta ord i tecknad form. Sammansättningen *"skrivbord"* tex åtföljs av de två tecken som har samma betydelse som sammansättningsleden i ordet och man tecknar SKRIVA/BORD. Sådana sammansatta tecken där det finns ett ett-till-ett-förhållande mellan ordets och tecknets sammansättningsled redovisas inte i Teckenordbok, vilket tyder på att det är ett produktivt teckenbildningsförfarande.

Med utgångspunkt i det teckenförråd som finns i Teckenordbok kan således ett stort antal nya tecken bildas enligt svenska ordens bildningssätt. Som exempel på hur detta utvidgar teckenförrådet i tecknad svenska kan sammansättningar med *"språk"* som förled ges. Sammansättningsleden ingår samtliga i det normerade teckenförrådet: språklärare, -undervisning, -träning, -anlag, -fel, -problem, -utveckling, -område, -inlärning, -centrum, -bruk, -gemeinskap, -historia, -vetenskap, -ljud, -beskrivning osv, osv. Man får inte ledas att tro att tecknad svenska i dag bara har de 1 250 tecken som Teckenordbok tar upp. Med hjälp av den produktiva (och omedvetet tillämpade) teckenbildningen enligt svenska ordens sammansättningsled blir teckenförrådet många gånger större.

På ett undantag när är detta den enda produktiva teckenbildningsregeln (se s 119 om personecknet). Det är emellertid inte den enda typen av sammansatta tecken, ty sammansättningar har bildats av teckenspråkskommittén. Man frågar sig då efter vilka principer dessa sammansättningar skapas. Hur går det till rent konkret när de bildas?

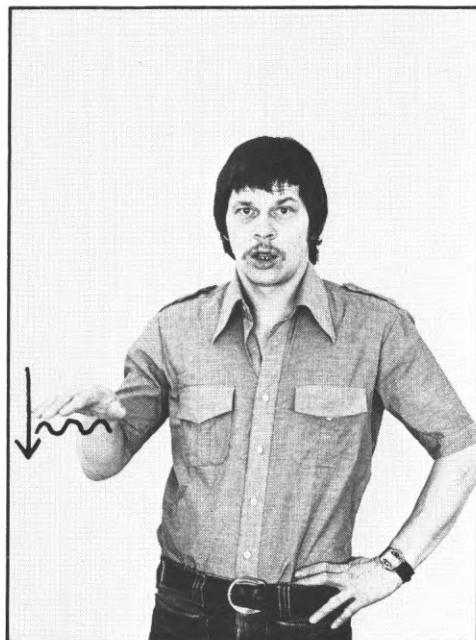
Teckenspråkskommittén utgår i sitt arbete från svenska ord och försöker få fram teckenmotsvarigheter till dem. Om åtbördsspråket har ett tecken med samma betydelse som ordet, väljer man normalt det tecknet för tecknad svenska, men som vi skall se följs inte den principen alltid. Saknar åtbördsspråket tecken står två tillvägagångssätt till buds: Antingen skapar man en ny form som kan kombineras med betydelsen hos ordet, eller så bildas ett tecken genom sammansättning av redan existerande tecken. Det senare förfarandet är det mest utnyttjade. Man analyserar då betydelsen hos ordet man utgår från och försöker omskriva det med två andra ord. Teckenmotsvarigheterna till dessa två omskrivande ord sätts sedan ihop och ett nytt tecken har bildats.

Sammansatta tecken som bildas på det sättet är **lexikaliserade**, vilket innebär att trots att man känner betydelsen hos de båda ingående leden kan man inte härleda betydelsen hos det sammansatta tecknet. För den

Figur 50

(Vit)

SNÖ

(Snö)

typen av sammansättningar kan då inte några tolkningsregler skrivas. Att SE/VERKLIG är den sammansatta formen för tecknet med betydelsen 'konkret' eller att TALA/GE betyder "erkänna" kan man således inte sluta sig till och därfor måste de beskrivas i lexikon.

”Onödiga sammansättningar”

De lexikaliserade sammansättningarna kan som i exemplen ovan vara sammansatta av fria signem. Det förekommer även att ett av leden är ett bundet signem och märkligt nog kan man under vissa förhållanden sluta sig till betydelsen hos dessa, trots att de egentligen är lexikaliserade. Det finns nämligen en grupp av tecken i tecknad svenska som av teckenspråksanvändare kommit att kallas "*onödiga sammansättningar*" eller ibland "*dubbeltecken*". Dessa tecken har bl a den egenskapen att deras betydelse är härleddbar för den som behärskar dövas teckenspråk. Exempel på ett sådant tecken är snö (se figur 50, ovan).

I SNÖ är första ledet ett fritt signem med betydelsen "vit" och det andra är bundet. $\Upsilon \overset{\wedge}{\tau} \text{ förekommer dessutom inte i något annat tecken. Tecknets form antyder dess innehåll, ty de spelande fingrarna i den spretade handen som förs nedåt för tankarna till fallande snö-}$

flingor. Signemet $\text{Y} \uparrow \text{M}$ är också mycket riktigt det ensignemiga tecknet SNÖ i åtbördsspråket. För den som kan åtbördsspråket blir förleden i $\text{L} \leftarrow \ddot{\text{o}} / \text{Y} \uparrow \text{M}$, innehållslös och betydelsen uppbärs av slutledet ensamt.

Men även den som inte behärskar åtbördsspråket kan sluta sig till att SNÖ är en onödig sammansättning. Det beror på att $\text{Y} \uparrow \text{M}$ är bundet, och att det inte ingår i någon annan sammansättning. Dess motiverade form gör också att man inser att tecknet VIT som förled kan undvaras. — Det är svårt att förstå orsaken till att man beslutat att i tecknad svenska före SNÖ teckna VIT? Den sammansatta formen närmar inte tecknet i något avseende till svenska språket. Det enda det tillför tecknet är att det tar längre tid att utföra. Det går inte att hitta något språkligt relevant argument för en sådan sammansättningstyp.

Som ett kuriosum kan också nämnas tecknet BRANDKÅR. Det är ett av de ytterst sällsynta lexikaliserade tresignemiga tecknen. BRANDKÅR tecknas i åtbördsspråket med det ensignemiga $\text{O} \ddot{\text{o}} \uparrow$ där tecknets form är motiverad av formen på brandmännens hjälm. I tecknad svenska föregås detta signem av ett tvåsignemigt tecken som betyder "brand, brinna". Dessa två signem är i åtbördsspråket de enkla tecknen RÖD och BRINNA (eller BRAND), dvs det senare $\text{x} \text{Y} \text{Y} \text{x} \text{M}$ är där ensamt bärare av betydelsen "brand, brinna". I figur 51 (s 117) återges i tur och ordning de tre signemen som i tecknad svenska tillsammans bildar BRANDKÅR. Sett ur åtbördsspråkets synvinkel är det sammansatt av RÖD/BRAND/BRANDKÅR! — Om detta verkar förvirrande på läsaren, är det inte nödvändigtvis framställningen som skall lastas, ty de förhållanden som beskrivs är i sig förvirrade.

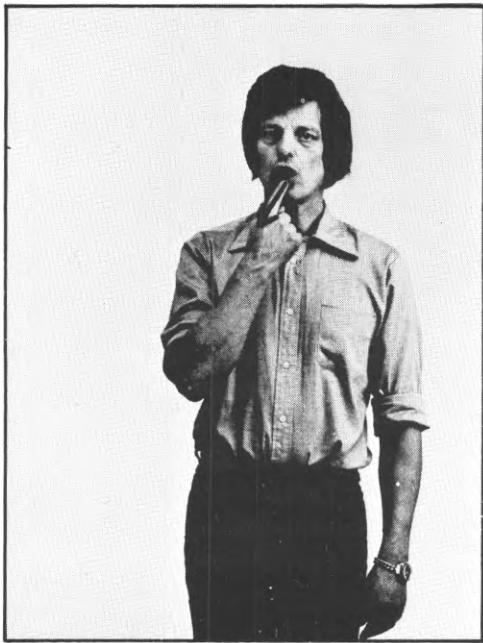
Enligt en strikt analys är slutsignemen i tex SNÖ och BRANDKÅR (och BRAND) bundna signem, som dessutom ingår endast i de sammansättningarna. Sådana signem är potentiellt fria då de också genom sin motiverade form kan anses som de egentliga betydelsebärarna i dessa fler-signemiga tecken. Det är tänkbart att teckenspråksvärdenas språkkänsla kommer att leda till att onödiga sammansättningar försvinner och att dessa nu bundna signem görs fria.

En annan typ av onödiga sammansättningar är intressant av den anledningen att den illustrerar hur teckenskapandet går till i SDR:s teckenkommitté. Det finns hos kommittén ett mer eller mindre uttalat motstånd till homonymer (dvs tecken med samma form men olika betydelse). Det har antagligen att göra med tecknad svenska huvudprincip: ett tecken till varje ord. Om man nu utgår från åtbördsspråket ser man hur tex tecknet $\text{J} \ddot{\text{e}} \text{O} \ddot{\text{o}} \cdot \rightarrow$ (se figur 52, s 120) när det översätts till svenska har sina motsvarigheter i "orsak", "förlara", och "rävför". Det betyder dock inte att de tecknas på samma sätt i tecknad svenska eftersom man där strävar att ha ett tecken till varje ord. Det har lett till att endast "orsak" åtföljs av det enkla tecknet. "Förlara" åtföljs av en sammansättning med TALA som förled och $\text{J} \ddot{\text{e}} \text{O} \ddot{\text{o}} \cdot \rightarrow$ som efterled. "rävför" har $\text{J} \ddot{\text{e}} \text{O} \ddot{\text{o}} \cdot \rightarrow$ som förled och tecknet $\text{L} \dot{\text{a}} \ddot{\text{u}}$ som efterled (FÖR).

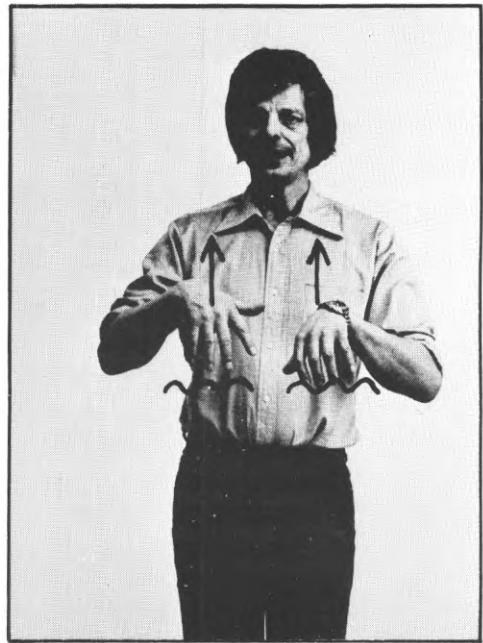
Den här typen av sammansättningar där något av leden i åtbördsspråket ensamt bär betydelserna (eller har alla syntaktiska funktionerna) visar tydligt hur man i kommittéarbetet faktiskt är beroende av hur

---

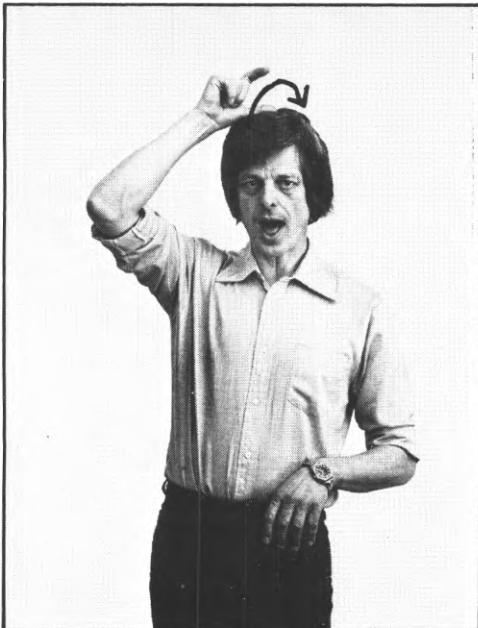
Figur 51

(Röd)

(Brinna)

(Brandkår)

BRANDKÅR

tecknen används i åtbördsspråket. Man har ju tex inte föreslagit att man skall teckna DÄR/FÖR till ordet ”*därför*”.

Tecknad svenska sammansatta tecken DÄRFÖR och FÖRKLARA har alltså i åtbördsspråket samma ensignemiga form. Men på vilket sätt skulle detta ensignemiga tecknen vara olämpligt för tecknad svenska? Eller omvänt, vad är det som gör att de sammansatta formerna är lämpligare att åtfölja orden? Tecknen har genom sammansättningen inte blivit mer lika orden och man kan heller inte hävda att deras betydelse har blivit mer preciserad eller anpassad till ordens betydelse. Skillnaden mellan dessa sammansatta tecken och de av typen SNÖ är, att här är inte signemet bundet. De är alltså inte lika uppenbart onödiga som den förra typen, men ser man till hur de fungerar i åtbördsspråket kan de undervas.

Man kan misströstande fråga sig om det är möjligt att göra en beskrivning av de sammansatta tecknen, annan än att man beskriver dem ett och ett. Om man ser till sammansatta ord är det vanliga att efterleden är huvudord och förleden bestämning till detta. ”*Brödkniv*” är således kniv och inte bröd. Det är då helt naturligt att efterleden avgör hela sammansättningens ordklasstillhörighet. Någon liknande regelbunden relation mellan signemen i ett sammansatt tecken går inte att finna.

Det finns emellertid en företeelse bland sammansatta tecken som kan vara värd en närmare granskning och det är de återkommande sammansättningsleden i lexikaliserade tecken (inte de som följer de svenska sammansättningarna). Vissa signem utnyttjas nämligen oftare än andra som förled eller efterled och frågan är om de har en likartad funktion i de sammansättningar där de förekommer.

Återkommande förledssignem

I det teckenmaterial som teckenboken erbjuder kan man iaktta flera återkommande förledssignem. Bland dessa finns TALA, SE, HÖRA, TÄNKA, färgecken, VATTEN, MAN och KVINNA. Mest utnyttjat är TALA som vi nu skall titta lite närmare på.

I Teckenordbok hittar vi följande tecken med TALA som förled: BERÄTTA, DISKUTERA, ERKÄNNA, FÖRKLARA, INFORMERA, KALLAS, MUMLA, PROTESTERA, SVARA, TJATA, ÖVERTALA. Dessa tecken är skapade av teckenkommittén. Om man ser till hur de utförs i åtbördsspråket visar det sig för åtta av dessa elva sammansättningar gäller att efterleden ensam utgör hela tecknet med samma betydelse. Här har vi alltså åter exempel på onödiga sammansättningar. Det är svårt att hitta någon rimlig förklaring till att dessa sammansättningar skapas. Varför skall man teckna tex ”*diskutera*” genom att sätta samman TALA med DISKUTERA? TALA har ingen syntaktisk funktion, så att det tex skiljer verb från substantiv. DISKUSSION tecknas på samma sätt som DISKUTERA. I den mån TALA-förleden har någon funktion alls är den snarare semantisk, så till vida att den placeras tecknen i en grupp som alla har med ’talhandlingar’ eller ’muntlig aktivitet’ att göra. Om detta är orsaken till att dessa samman-

sättningar skapats visar det på en språkuppfattning som inte har någon grund i verkligheten. Som språksymbol betraktad är åtbördsspråkets ensignemiga diskutera-tecken fullgott. Genom att TALA-förleden läggs till har inte detta tecken förbättrats eller närmats svenska i något enda avseende. Inte heller har tecknet gjorts lättare att lära in eller att förstå genom detta tillägg.

På detta sätt kan man granska grupp för grupp med tecken som har gemensam förled och konstatera att dessa förleder i det närmaste är innehållslösa, och att även denna typ av sammansättningar måste klassificeras som onödiga sammansättningar.

Tecken med MAN och KVINNA som förled utgör delvis ett undantag. Dessa tecken skiljer manliga och kvinnliga individer åt och fungerar som angivare av naturligt genus (biologiskt kön) hos människor. Dessa tecken har gemensam efterled och skiljs åt av förleden: GUBBE-GUMMA, SON-DOTTER, PRINS-PRINSESSA.

Efterlederna i dessa tecken är bundna i tecknad svenska och förekommer inte i några andra sammansättningar. Om man ser till deras förekomst i åtbördsspråket visar det sig att de är fria där och utgör då ensamma beteckningen för den maskulina individen, som alltså är det omarkerade fallet. När man avser den feminina motsvarigheten är det brukligt att man tecknar KVINNA före detta tecken. I tecknad svenska har alltså skapats sammansättningar även för de maskulina beteckningarna.

Persontecknet

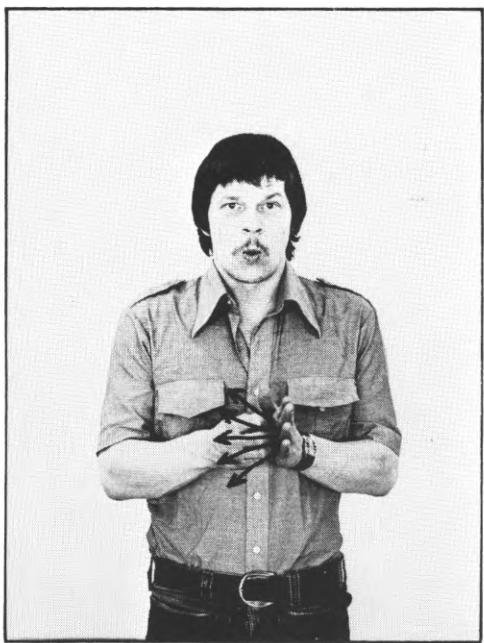
Det ensignemiga tecknet som betyder "*person*", ♂^v (se figur 53, s 120), är det utan jämförelse mest utnyttjade efterledet i tecknad svenska. Det ingår i lexikaliserade sammanställningar som Teckenordbok redovisar, men dessutom kan en tendens till produktiv teckenbildning med persontecknet iakttas. Det betyder alltså att de tecknande nu spontant själva börjar bilda nya tecken där persontecknet är efterleden. För detta har man ett visst stöd i inledningen till Teckenordbok, där man under rubriken "*Substantiv*" hittar följande:

"Yrkesbenämningar bör avslutas med tecknet för person."

Det är emellertid oklart vad som avses med denna formulering. Den skulle kunna tolkas som ett försök till generalisering om hur persontecknet faktiskt används men en sådan tolkning motsägs av de i boken redovisade sammansättningarna med persontecknet, då tecken som TJUV, KUND, ORDFÖRANDE, KATOLIK knappast kan betraktas som yrkesbenämningar. Det bokens beskrivning syftar på är snarare **personbenämningar** än **yrkesbenämningar**. Men även den tolkningen leder läsaren fel, ty alla personbetecknande tecken är inte bildade på detta sätt. Den ovan citerade meningen har också mycket riktigt orsakat osäkerhet hos användarna av tecknad svenska om hur detta tecken skall användas. Det har hos många tecknande lett till en överdriven försiktighet vilken re-

---

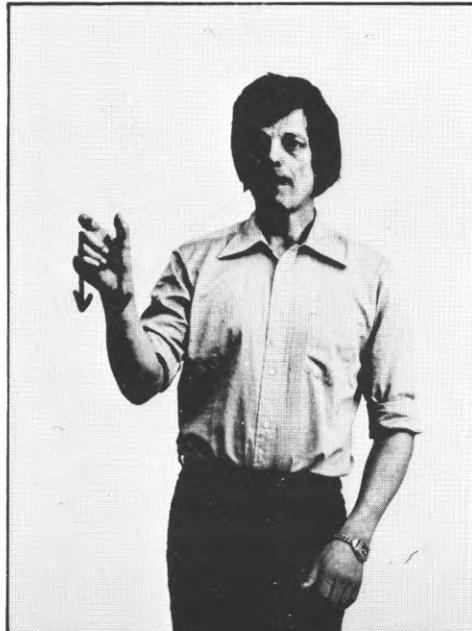
Figur 52—53

ORSAK

DOKTOR

PERSON

sulterat i att tecken som betecknar person för säkerhets skull avslutas med personecke. Ett sådant ofta observerat tecken är DOKTOR (se figur 53), som trots att det enligt det normerande förslaget skall vara ensignemigt, tecknas DOKTOR/PERSON.

DOKTOR är alltså ett mindre lyckat exempel på hur personecke kan användas. Däremot finns det en grupp av tecken där tillägg av personecke har en försvarbar funktion. Det gäller den grupp av tecken som är rörelseåtergivande och som också används som verb. Genom sin motiverade form kan dessa också ofta fungera som substantivtecken. Tecknet KÖRA (som imiterar rattvridningen) är också symbol för BIL. Genom att till detta tecken lägga personecke bildar man ett nytt tecken som lämpligen översätts till svenska ”chaufför”. Om det finns risk för missförstånd kan således chauffören (personen) skiljas från bilen (föremålet) med hjälp av personecke.

Som exemplet med CHAUFFÖR visar är man för bildandet av dessa tecken med personecke inte beroende av hur motsvarande ord ser ut. Det krävs alltså inte att orden skall ha samma stam eller vara bildat med avledningsändelse, även om detta är det typiska fallet. Ord som är bildade med svenska avledningsändelser (som -are, -(at)ör, -ent, -ant) åtföljs i regel av tecken med personecke som slutled. Bildningar som ARBETA/PERSON och LÄRA/PERSON blir då ett fungerande avläsestöd till de motsvarande orden ”*arbetare*” och ”*lärare*”.

Nu förekommer också som nämntes ovan personecke i lexikaliserade sammansättningar som teckenkommittén ansvarar för. Vi har t ex tecknen PRÄST och KONSULENT med förled som är bundna signem som inte ingår i andra sammansättningar. Dessa bundna signem i tecknad svenska är fria i åtbördsspråket och är där enkla tecken med betydelserna ’präst’ och ’konsulent’. Dessa är f ö inte rörelseåtergivande (som KÖRA, BIL) utan formåtergivande och kan inte användas som verb. De kan inte uppfattas som annat än de personbetecknande substantiv de redan är (i åtbördsspråket). Det finns ingen anledning i tecknad svenska att särskilt påpeka att tecknen KONSULENT och PRÄST betecknar personer!

Det finns ett intressant samband mellan tecknen MAN och KVINNA som förled och PERSON som efterled. MAN och KVINNA ingår alltid som förled till tecken som redan i sig är personbeteckningar. MAN och KVINNA är förled i de sammansatta tecknen som betyder ”*pojke*” och ”*flicka*” där det gemensamma slutsignemet som enkelt tecken är BARN. Tar man däremot LÄRA och före det placerar MAN eller KVINNA har man inte bildat tecken som anger manlig respektive kvinnlig lärare. Det beror på att LÄRA inte i sig är en personbeteckning. LÄRA måste kompletteras med PERSON för att kunna motsvara svenska ”*lärare*”. Vill man särskilt ange att läraren är kvinna kan man av tecknet LÄRA/PERSON därefter bilda det tresignemiga tecknet KVINNA/LÄRA/PERSON som kan översättas med ”*lärarinna*”. Signemordningen LÄRA/PERSON/KVINNA som skulle vara en parallell till morfemen **lär ar inna** förekommer inte.

Teckenböjning

Teckenböjning sker i tecknad svenska antingen genom en förändring i någon av tecknets aspekter eller genom att ett (bundet) signem fogas till grundtecknet. Teckenböjningen utgår från svenska språket och de regler som föreskrivs för böjningstecknets användning är bestämda av ordböjningsreglerna. Beskrivningen av ords böjningsändelser och böjningsmönster sker vanligtvis ordklassvis.

Tecknens ordklasstillhörighet

Ett av språkbeskrivningens klassiska problem är definitionen av ordklasserna. Man har i regel använt sig av tre olika typer av indelningsgrunder, nämligen semantiska (betydelse-), morfologiska (form- eller böjnings-) och syntaktiska (funktions-) kriterier. Dessa ligger till grund för den traditionella beskrivningen av svenskans nio ordklasser: substantiv, adjektiv, adverb, verb, pronomen, räkneord, prepositioner, konjunktioner och interjektioner.

Frågan är nu om den svenska ordklassindelningen kan tas som utgångspunkt för beskrivningen av tecknad svenska och dess teckenböjning. Är inte det ett godtyckligt förfarande — att utgå från att ett språks beskrivning också gäller för ett annat språk? På vilka grunder kan ett sådant förfarande försvaras?

Om det gällde åtbördsspråket skulle ett sådant arbetssätt vara orimligt men när det gäller tecknad svenska är situationen en annan. Tecknad svenska är ju till stor del ett konstruerat språk. Vid skapandet av det har man strävat att anpassa detta nya sätt att teckna till svenskans. Vi-are används tecknen tillsammans med svenska ord och lyder därigenom under de svenska satsbildningsreglerna.

Det finns tecken för ord ur svenskans alla ordklasser. (Det är inte det samma som att påstå att det finns tecken till alla svenska ord.) Och omvänt kan konstateras att det inte finns några tecken i tecknad svenska till vilka det saknas ordmotsvarigheter. Tecknad svenska kan således inte ha flera klasser än de traditionella nio svenska klasserna. I det följande kommer beskrivningen av teckenböjningen att utgå från de svenska ordklasserna.

För ett stort antal tecken gäller att de kan användas tillsammans med ord från olika ordklasser. Dessa tecken kan inte tillskrivas någon ord-

klassstillhörighet när de är isolerade, men när de står i en sats uppstår ingen tvekan om hur de skall klassificeras. — Detta är inte något unikt för tecknad svenska, i tex engelskan skiljer sig många verb och substantiv inte åt till formen (*to play, a play*). — I Teckenordbok beskrivs 1 250 tecken, vilket inte skall tolkas som att tecknen motsvarar det antalet ord. Tecknet som avbildas i figur 54 (s 126) översätts i boken med verbet ”*skrika*”, men ingen tecknande tvekar att använda samma teckenform också som substantiv ”*skrik*” eller som adjektiv ”*skrikig*”. Det här är endast ett av många exempel på hur ett tecken kan åtfölja olika ord och på så sätt få flera ordklassstillhörigheter. I det här fallet har orden samma stam (*skrik*) och det är också möjligt att beskriva det som att teckenformen motsvarar denna stam. Men tecknets form ändras inte beroende på vilket ord det ackompanjerar — avledningsändelser saknas i tecknad svenska (möjligen med undantag av -PERSON).

Normativa böjningsregler

När man skall beskriva böjningstecknens form och reglerna för deras användning i tecknad svenska dyker ett för språkbeskrivaren ovanligt problem upp. I och med att språket är konstruerat (och ungt) finns det två typer av regler att studera. Dels finns de regler som är skapade för att normera eller föreskriva hur teckenböjningen skall se ut. Dels finns de regler som verkligen används och som inte med nödvändighet är desamma som de normativa. Tillsammans med Teckenordbok utgör dessa normativa regler stommen inom all teckenspråksundervisning.

Orsaken till att teckenspråksundervisningen nämns här är att de allra flesta som lärt sig tecknad svenska har gjort det genom undervisning och i vuxen ålder. Ett undantag är den grupp döva barn (med hörande föräldrar) för vilken tecknad svenska är modersmålet i den meningen att de redan tidigt konfronteras med tecknad svenska. Men de föräldrar och andra som utgör dessa barns språkmiljö har alltså själva lärt sig språket genom undervisning. Tyvärr är undervisningsmetoden till övervägande del en översättningsmetod, där man utgår från svenska — ofta skrivna — meningar som skall återges i teckenform. Undervisning i tecknad svenska i form av direkt kommunikation och verlig användning av språket är mindre vanlig.

Det sätt att teckna som man avser att lära ut genom kurserna och som används i undervisningssituationen är något annat än det som språkanvändarna sedan kommer att teckna i naturliga kommunikationssituationer där innehållet och inte formen blir det viktiga. Det finns anledning att anta att man då tillämpar andra regler än de normativa; regler som är spontant och omedvetet använda. Det är dessa intuitivt fungerande regler som språkforskaren normalt är intresserad av, dvs hur man faktiskt talar, skriver eller tecknar. När det gäller teckenböjningens regler i tecknad svenska måste man dock med hänsyn till språkets uppkomst och syfte lägga huvudvikten vid de normativa reglerna, som om de används korrekt antas kunna återge delar av den svenska ordböj-

ningen och därigenom förbereda det döva barnet för svenskinlärningen.

I inledningen till Teckenordbok hittar man under rubriken ”*Tecken-språkets grammatik*” den enda tryckta beskrivning som finns över teckenböjningen:

”SUBSTANTIV

plurals uttrycks i regel genom upprepning av tecknet;

genitiv uttrycks med hjälp av possessivt pronomen, ex.: *gossens mössa*=
gosse + hans + mössa;

bestämd form kan markeras genom att tecknet avslutas med en liten
peknings (bok-en, böckerna);

fristående artikel den, det etc kan likaledes markeras med en pekning;

Yrkesbenämningar bör avslutas med tecknet för person;

VERBTEMPUS

imperfekt markeras med att handens fingrar böjs uppåt direkt efter verbtecknet så att de tillsammans bildar ett tecken;

supinum (perfekt) markeras med att handens fingrar böjs nedåt efter
verbtecknet. Även här i direkt anslutning till verbtecknet;

Enbart böjning av handens fingrar nedåt=haft;

Hjälpverbet ha: se under H (samma tecken som för huvudverbet ha);

vissa konditionalisformer markeras med att verbtecknet upprepas, t ex
borde (måste-tecknet), hade, kunde, skulle ville, vore, funnes.

ADJEKTIVENS KOMPAREERING

markeras med tillägg till tecknet av resp mer, mest. Ex: *vacker + mer*=
vackrare, vacker + mest = vackrast.

PRONOMEN

personliga, possessiva och objektformer: se särskilt uppslag;

demonstrativa (utpekande): den, den här, det, det här, denna, detta etc
markeras med bestämda pekningar.”

Som vi skall se i det följande är vissa av dessa regler oklart formulerade,
några t o m felaktiga. (Jfr de tidigare diskuterade yrkesbenämningarna.)

Substantiv

Plural

I tecknad svenska finns två numerus: singular och plural. Tecknets grundform används i singular. Enligt teckenbokens försiktiga formulering sker pluralbildning ”i regel genom upprepning av tecknet”. En granskning av pluralen hos substantiven visar dock att det finns tre pluralformer i tecknad svenska:

- a) tecknet oförändrat
- b) tecknets artikulation utökas med en horisontal förflyttningsrörelse
- c) tecknet upprepas

Tecknet oförändrat

Att tecknet är oförändrat till sin form i plural är inte något ovanligt, det gäller t ex för mer än en tredjedel av substantiven som ingår i Teckenordbok. Figur 55 och 56 (s 126) visar två av dessa tecken. Förklaringen till att de inte bildar plural genom upprepning finns att söka i deras kiremstruktur. Gemensamt för dem är att de har iterativ artikulation och då finns redan i grundformen en upprepning inbyggd. En upprepning av tecknet SIFFRA för att ange plural skulle fordra att man först gör som illustrationen visar, därefter gör ett kort uppehåll och sedan utför tecknet en gång till. Även den icke teckenspråkunnige inser lätt att det blir alltför tidskrävande och att det stoppar upp det snabba teckenflödet på ett onaturligt sätt.

Horisontell förflyttning

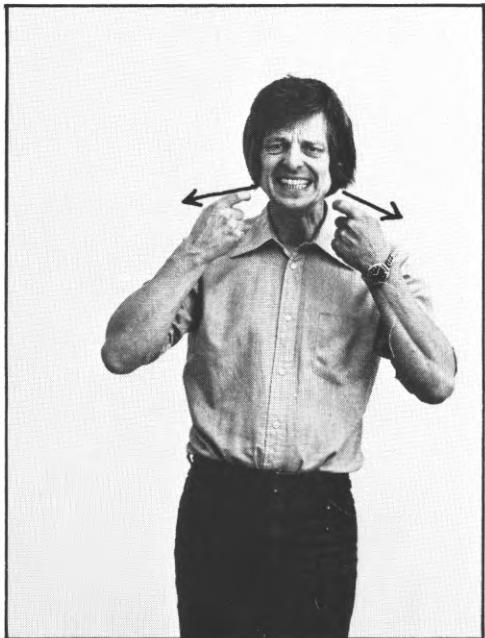
Betydligt färre är de tecken som bildar plural genom att till grundtecknets artikulation lägga en horisontell förflyttningsrörelse. För dessa tecken har det inte varit möjligt att göra någon generalisering som i det föregående fallet. Gemensamt för tecknen som får den horisontella förflyttningsrörelsen i plural är visserligen att de antingen har (vänstra) handen som artikulationsställe eller dubbel artikulator i det neutrala artikulationsstället. Men det finns många tecken som har den aspektstrukturen utan att ta den här pluralformen.

Figur 57, s 126) visar hur pluralbildning med horisontal rörelse kan se ut. Det här exemplet finns också avbildat i Teckenordbok vilket tyder på att den uppfattas som ett undantag, medan man i övriga fall förlitar sig till (intuitivt använda) regler för pluralbildningen.

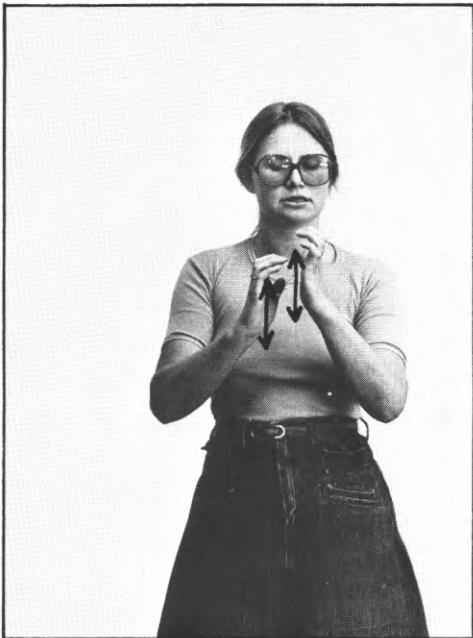
Tecknet upprepas

Pluralbildning genom upprepning, reduplikation, kan något förenklat sägas ske i övriga fall. Figurerna 58 och 59 (s 127) ger prov på tecken som tar den pluralen. Upprepning av grundtecknet kan ibland ske något vid sidan om den första realiseringen. Denna variant iakttas företrädesvis hos tecken av samma typ som HUS (se figur 60, s 127). Utmärkande för den teckentypen är att tecknen utförs i neutrala artikulationsstället och att de är formåtergivande (referentikoniska) tecken. Bruket vacklar emellertid och vilken reduplikationsvariant som används förefaller ofta vara mer eller mindre godtyckligt. — Det framgår av det videoinspelade teckenspråksmaterialet (se vidare s 146) att de tre pluralformernas distribution uppvisar stor variation. Det är anledningen till att dessa formers användning endast skisserats här.

Figur 54—57

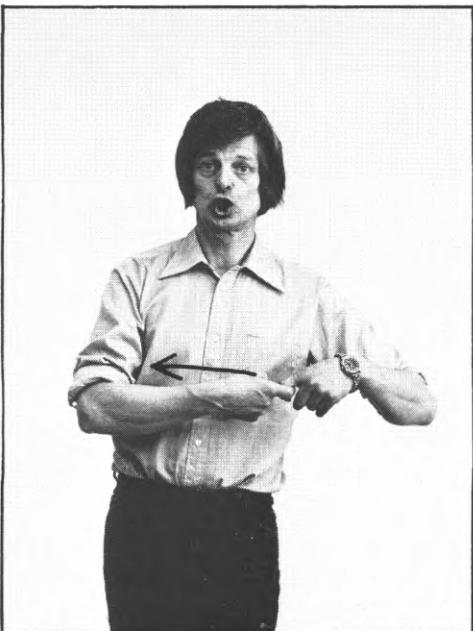
SKRIKA

SIFFRA

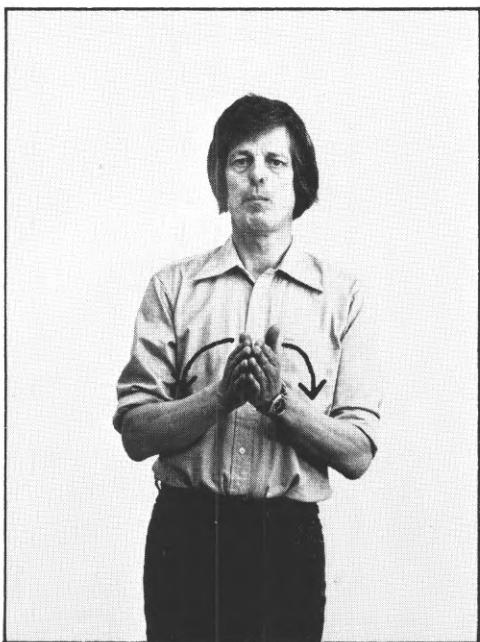

HUVUD

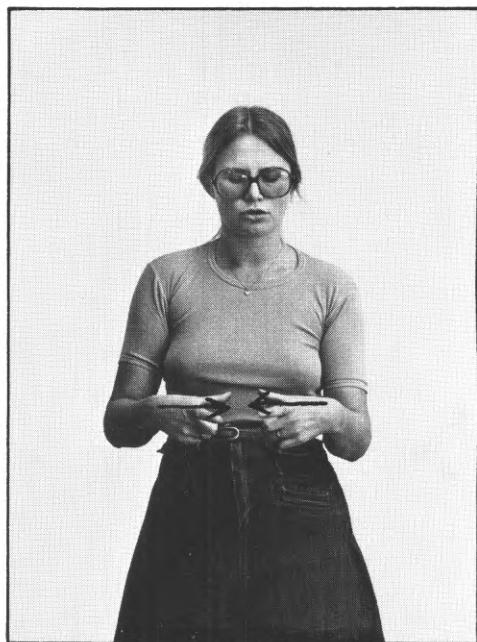

SYSKON plural

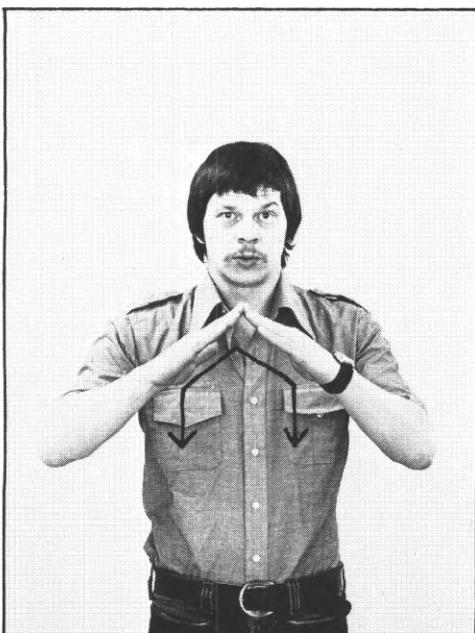
Figur 58—61

BOK

MÖTE

HUS

Genitiv-tecken

Genitiv

Genitiv är det enda kasus som finns (kvar) i svenska substantivböjning (vid sidan av den oböjda 'nominativen'). I tecknad svenska kan genitiven anges genom tillägg av ett ändelsestecken. Vi återvänder till Teckenordboks formulering:

"genitiv uttryckes med hjälp av possessivt pronomen, ex: gossens mössa=gosse + hans + mössa".

Denna beskrivning av genitiven är olyckligt formulerad. För det första är termen 'possessivt pronomen' inte entydig. Slår man upp Teckenordboks förteckning över pronomen ser man att possessiva pronomen har olika form alltefter person och numerus. För det andra är "*"hans"*" ett sammansatt tecken där MAN ingår som förled. Om man verkligen menar — vilket inte är troligt — att genitiv skall anges med detta sammansatta tecknen, kan det konstateras att denna regel aldrig kommit i bruk. Vad som dock ändå används och det som man förmodligen avser att uttrycka är att tecknet $J\hat{ }^+$ fogas till substantivet. Detta tecken är till sin form identiskt med det sista ledet i det sammansatta possessiva pronominet '*'hans'*'. $J\hat{ }^+$ kallas lämpligen genitivtecknen, vilket också är den beteckning som Österberg använder i sin konkisa formulering:

"Det genom tecken uttryckta substantivet blir genitivt genom tillägg av genitivtecknen."

(Österberg, s 19)

Som variant till genitivtecknet förekommer efter bokstaverade ord, företrädesvis egennamn, handalfabetets '*s*'. Även genitivtecknet kan användas och det förefaller vara lika naturligt att bokstavera hela ordet '*erik s*' som att teckna *erik/ J $\hat{ }^+$* . Det är endast när genitiven uttrycker ägandeförhållande som genitivtecknet skall användas. I andra fall där det så kallade genitiv-s'et förekommer i det talade språket undviker man normalt $J\hat{ }^+$.

Bestämd slutartikel

Hos svenska ord har den bestämda slutartikeln olika form beroende av såväl genus som numerus. Med hjälp av en liten pekning åt sidan efter substantivtecknet kan bestämdhet anges i tecknad svenska. Detta sätt att ange bestämdhet används ytterst sparsamt.

Den framförställda bestämda artikeln anges dock alltid i tecken-språket. Den här skillnaden i användning har sin naturliga förklaring i att den bestämda slutartikeln är ett bundet morfem, medan den framförställda är fristående och utgör ett eget ord (den, det, de). I och med att tecknad svenska är konstruerad enligt principen ett ord : ett tecken, så råkar den framförställda bestämda artikeln få ett tecken medan den efterställda så gott som undantagslöst utelämnas.

Substantivens ändelser i ord och tecken

Plural, genitiv och bestämdhet kan markeras hos substantivtecknen antingen genom tillägg av ett tecken eller genom förändring i grundtecknets form. Hos orden sker det huvudsakligen genom tillägg av ändelser. Men som det framgår av beskrivningen av teckenformerna råder inte något enkelt ett-till-ett-förhållande mellan dessa och ordens ändelser. Vilket är då förhållandet mellan ordens och tecknens böjda former?

För enkelhetens skull begränsar vi jämförelsen till pluralbildningen. För att göra det ännu lite enklare bortser vi från oregelbundenheter i ordens pluralbildning, såsom t ex omljud, och utgår från att plural kan uttryckas på något av följande fem sätt: -or, -ar, -er, -n, -ø (dvs ingen ändelse alls). Hos tecknen kan tre pluralformer iakttas. De beskrivs på s 125 och kommer här att förkortas på följande sätt: T/ T→ T
Men pluralformerna hos tecknen kan inte relateras till ordens pluralbildning utan bestäms av tecknens egna lagar, liksom orden följer sina. Det finns ingen systematisk korrespondens; kombinationen ändelse : teckenplural kan därför inte beskrivas med regler utan måste angas för varje enskilt fall.

Det förekommer också exempel på att ett och samma tecken kombineras med flera olika pluraländelser hos orden:

tecken	ord
J↑ v/	barn-ø
KVINNA/ J↑ v/	flick-or
MAN/ J↑ v/	pojk-ar

Här ser vi hur pluralformen J↑ v/ av tecknet J↑ v inte bara används tillsammans med pluralen "*barn*", som saknar ändelse, utan även tillsammans med ändelserna "-or" och "-ar". Att det är möjligt beror på att sammansatta tecken bildar plural enbart i sista ledet. Det sammansatta tecknet FLICKA upprepar således inte både sammansättningsleden (dvs hela tecknet) utan endast sista signemet. BARN har som ensignemigt tecken pluralen T/ och det blir även det sammansatta tecknets plural.

Tecknens plural återger således inte ordens ändelser. Det enda man i teckenspråklig form uttrycker är "*plural*". Vilken pluralform ordet har förmår inte tecknets form visa. Endast i den knappa visuella representationen av ett uttalat ord som munavläsebilden ger finns ordet och dess ändelse med i tecknad svenska.

Adjektiv

Komparation

Adjektiv i svenska språket har två böjningstyper: kongruensböjning och komparation. I tecknad svenska kan adjektiven kompareras men inte kongruensböjas. Komparation sker genom att ett tecken läggs till grund-

tecknet, som alltså kan sägas vara positivformen. De två komparations-tecken man valt är åtbördsspråkets motsvarigheter till ”*mer*” och ”*mest*” (figur 62 och 63, s 132).

Tecknet MÄTT (figur 64) får illustrera en helt regelbunden komparation i tecknad svenska:

positiv	komparativ	superlativ
└ J [↑] • (mätt)	└ J [↑] * / A [^] ^ (mättare)	└ J [↑] * / B [↑] ^ (mättast)

Av Teckenordboks beskrivning att döma (se citat s 124) är detta den enda regelbundna komparationsmöjligheten i tecknad svenska. Men när particip kompareras med (orden) ”*mer*” och ”*mest*” följer tecknen talspråket och A[^] ^ och B[↑] ^ placeras då före adjektivtecknet.

Tecknad svenska uppvisar också ett flertal oregelbundna komparationer.

[L [↑] • (mycken)	A [^] ^ (mer, mera)	B [↑] ^ (mest)
--------------------------------	---------------------------------	----------------------------

Exemplet är kanske något ansträngt — formen ”*mycken*” är betydligt ovanligare än den kongruensböjda formen ”*mycket*”. Oregelbundenheten i teckenkomparationen ligger emellertid i att grundtecknet inte ingår i komparativ och superlativ (jfr MÄTT ovan).

Ett tydligare exempel på oregelbunden komparation erbjuder tecknet DÅLIG:

↑ JJ [↑] * (dålig)	↑ JJ [↑] * / A [^] v (sämre eller dåligare)	↑ JJ [↑] * / B [↑] v (sämst eller dåligast)
--------------------------------	---	---

Som skriftbilden visar har komparationstecknen här en annan form: den uppåtgående rörelsen i A[^] ^ och B[↑] ^ har ersatts av en nedåtgående. Här har det förmodligen uppstått en kollision mellan adjektivets ’negativa’ betydelse och den ’positiva’ betydelseladdning som kan tillskrivas den uppåtgående rörelsen i komparationstecknen. — Det här exemplet belyser arten av problem som teckenspråkommittén haft att arbeta med i strävandena att anpassa teckenspråket till svenska.

Formen A[^] v kan även förekomma som enkelt tecken och har då betydelsen ”*mindre*”. I åtbördsspråket betyder det också ”*sämre*”, vilket kan ha bidragit till att det har valts som komparativtecknen till DÅLIG. Enda skillnaden mellan tecknen MINDRE och MINST är enligt Teckenordbok (s 61) att MINST tecknas ”*kraftigare nedåt*”. Den skillnaden mellan tecknen är enligt kiremanalysen inte kirematisk i tecknad svenska, dvs den är inte tillräckligt stor för att kunna skilja tecken åt.¹ Lägg märke till att man alltså inte har valt B[↑] v (superlativtecknet i SÄMST) som tecken för MINST. Det förklaras troligen av att den formen i åtbörd-

¹ I det videofilmade teckenspråksmaterialet illustreras detta med all önskvärd tydlighet där två döva makar som använder tecknad svenska missförstår varandra och måste fråga om för att få förtydligat om det är MINDRE eller MINST som avses.

språket motsvarar det slangbetonade adjektivet *"botten"*. — Här får vi åter en inblick i vilka problem svenskanpassningen inneburit. De flesta tecken man använder i tecknad svenska kommer från åtbördsspråket och det innebär att kombinationen form : innehåll har vuxit fram och konventionaliseras inom det språket. Denna språkliga överenskommelse har kommit att utgöra en naturlig spärr mot att endast formen överförs till tecknad svenska för att där ges en helt ny eller delvis förändrad betydelse. I en del fall har denna spärr trotsats vid skapandet av tecknad svenska, vilket för den åtbördsspråkunnige måste verka förvirrande i och med att konventionen då bryts.

Tecknad svenska har tre tecken som kan användas tillsammans med ordet *"liten"* (se figur 64) och dessa kompareras på olika sätt.

LITEN₁ har betydelsen *"liten och söt"*, *"näpen"* och används med förkärlek om barn. Detta LITEN har inte de former i komparativ och superlativ som diskuterades i fråga om mindre/sämre—minst/sämst på föregående sida (och som är de enda Teckenordbok tar upp) utan har en fullständigt regelbunden komparation:

$\circ \text{L} \hat{\wedge} \ddot{\vee}$ (liten)	$\circ \text{L} \hat{\wedge} \ddot{\vee} / \wedge \hat{\wedge} ^\wedge$ (mindre)	$\circ \text{L} \hat{\wedge} \ddot{\vee} / \text{B} \leftarrow \wedge$ (minst)
--	---	---

De båda andra tecknen ovan kompletterar varandra så tillvida att LITEN₂ används om föremål med horisontell utsträckning och LITEN₃ tar hand om dem som har vertikal utsträckning. När det gäller LITEN₂ är osäkerheten mycket stor om hur det lämpligen bör kompareras och följande två varianter har iakttagits:

$\ddot{\text{J}} \text{J} \ddot{\text{J}} \succ$ (liten)	$\ddot{\text{J}} \text{J} \ddot{\text{J}} \succ / \wedge \hat{\wedge} ^\wedge$ (mindre)	$\ddot{\text{J}} \text{J} \ddot{\text{J}} \succ / \text{B} \leftarrow \wedge$ (minst)
---	--	--

Den övre varianten skulle då vara den regelbundna, men den undviks av många som reagerar mot den stegring eller ökning som ändelsecknets form antyder och som alltså strider mot den avsedda betydelsen hos tecknet. I ett försök att komma ifrån det kan man då använda tecknet MINDRE och detta får då funktionen komparationstecken som läggs till grundtecknet. Andra förlitar sig i stället helt på munavläsningen och använder endast $\ddot{\text{J}} \text{J} \ddot{\text{J}} \succ$ i alla tre graderna.

LITEN₃ slutligen är det tecken man haft i åtanke när komparativen $\wedge \hat{\wedge} ^\vee$ och superlativen $\cdot \wedge \hat{\wedge} ^\vee$ fastställdes. LITEN₃ kan ju rimligtvis inte ta den regelbundna komparationen då formen i åtminstone komparativtecknet så uppenbart motsäger grundtecknets form. Om man nämligen först tecknar LITEN₃ med dess nedåtriktade rörelse $\text{J} \uparrow ^\vee$ och sedan höjer handen $\wedge \hat{\wedge} ^\wedge$ så har man med komparativtecknet faktiskt angett något som är större än det som grundtecknets form visat. Ett sådant tecken kan inte accepteras som symbol för betydelsen *"mindre"*.

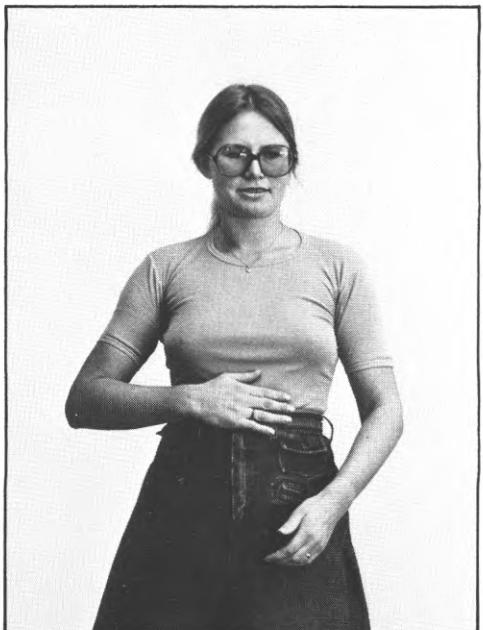
Figur 62—65

MER

MEST

MÄTT

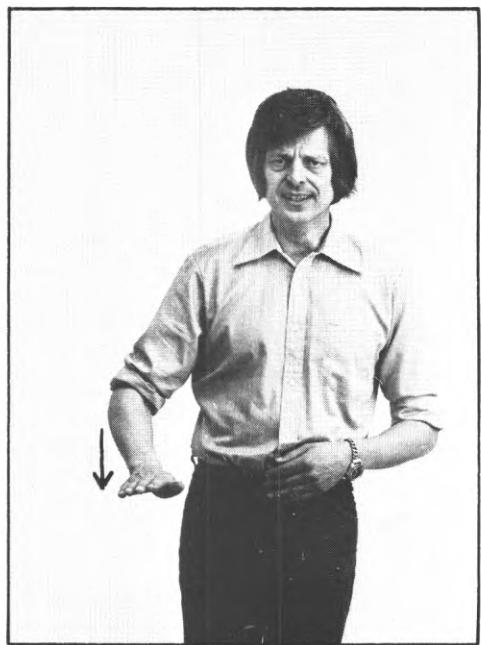

LITEN₁

Figur 66—69

LITEN₂

LITEN₃

LITET

GÄRNA

De olika tecknen med betydelsen ”*liten*” får här representera en hel grupp av tecken som alla på olika sätt genom sin form och betydelse är hindrade att ta den regelbundna komparationen. Att de ägnats en förhållandevis detaljerad beskrivning har också en annan förklaring. Vid genomgången av substantiven gjordes en jämförelse mellan pluralen i ord och tecken. Den får tjäna som exempel på den bristande korrespondens mellan tecken, ord och respektive böjningsformer, som är utmärkande för alla ordklasserna i tecknad svenska. För adjektivens del gavs en annan inriktning åt jämförelsen som i stället tog fasta på hur motiverade teckens form kan motverka att en fullständig överensstämmelse uppnås mellan orden och tecknen. Det tyder på att tecken inte alltid låter sig göras till symboler för svenska ord. Detta illustreras även på ett annat sätt av tecknen med betydelsen ”*liten*”. Det som uttrycks med **en** språksymbol i talspråket (’*liten*’) motsvaras av **tre** symboler i teckenspråket $\text{ɔ} \downarrow \hat{\text{ɔ}}^*$, $\text{ɛ} \text{J} \text{J}^*$ och $\text{J} \uparrow \text{v}$. Vilket av tecknen som skall användas till talets ’*liten*’ avgörs av tecknets egen form och betydelse.

Adverb

Förutom de oböjliga adverbien med sina svenska motsvarigheter i ”*hit*”, ”*här*”, ”*nu*”, ”*varför*” osv har tecknad svenska även adverb som kompareras. Komparation sker på samma sätt som hos adjektiven, alltså med **MER** och **MEST** som läggs till grundformen. Det är kanske förklaringen till att Teckenordbok inte ens nämner adverbien och deras komparation. Även adverbien kan ha oregelbunden komparation:

$\text{ɔ} \uparrow \Rightarrow$	$\text{ʌ} \hat{\text{ɔ}}^* \text{ v}$	$\text{ʌ} \hat{\text{ɔ}}^* \text{ v}$
(litet)	(mindre)	(minst)

Som skriften visar är komparativ- och superlativformerna identiska med dem som adjektivet LITEN₃ har. Positivformerna skiljer sig dock åt. Adverbet avbildas i figur 68.

Oregelbundenhet av ett annat slag uppvisar tecknet GÄRNA:

$\text{[] \text{ɛ} \text{J} \text{J}^* \text{ ɔ} \approx}$	$\text{[] \text{J} \uparrow * / \text{ʌ} \hat{\text{ɔ}}^* \text{ ^}$	$\text{[] \text{J} \uparrow * / \text{B} \text{ʌ}^* \text{ ^}$
(gärna)	(hellre)	(helst)

Komparationstecknen är fullständigt regelbundna men tecknet som används i positiven (se figur 69) har i de böjda formerna ersatts av $\text{[] \text{J} \uparrow *}$, som när det står ensamt betyder ”*vilja*”. Vi får här en parallell till svenskans suppletiva (ersättnings-)former.

Formellt sett finns ingen skillnad mellan de tecken som åtföljer de av adjektiv avledda adverbien och de tecken som används till dessa adjektiv. Det betyder i klartext att tecknad svenska saknar motsvarigheter till avledningsändselserna -t, -en, -vis m fl. Samma teckenform kommer således att användas till både adjektivet ”*skön*” och adverbet ”*skönt*”: $\text{[] \text{J} \uparrow \text{v}}$ (handen stryker nedför bröstet). — Vi lämnar därmed adverbien då deras böjning överensstämmer med adjektivens, som redovisats mer ingående i föregående avsnittet, och övergår till de betydligt intressantare verben.

Verb

Verbens böjningstecken

Efter svenskt mönster har för tecknad svenska skapats två verbböjningstecken som läggs till grundtecknet för att uttrycka **imperfekt** respektive **supinum** (se figur 68, 69).

De tecken som valts kan härledas till åtbördsspråket. Imperfekttecknet är en försvagad form av det tecken i åtbördsspråket som brukar översättas med ”*förut*” och som tecknas genom att handen slås bakåt över axeln. Att översätta det med svenska ”*förut*” är något missvisande; egentligen är tecknet en tempusangivare som placerar en handling i förflytten tid och som saknar direkt motsvarighet i svenska. Exakt hur det används i åtbördsspråket är inte beskrivet, men det behöver inte stå i omedelbar anknytning till ett verbtecken och det tycks dessutom kunna bestämma verben i flera på varandra följande satser. Detta tecken har i tecknad svenska gjorts om till ett ändelsestecken som utförs i det neutrala artikulationsstället och som läggs till grundtecknet för att ge det imperfektform.

Det andra tecknet är inte en tempusböjning utan motsvarar svenskans infinita supinum. Även det tecknet har sitt ursprung i åtbördsspråket där det dock har dubbel artikulator. I åtbördsspråket förefaller dess funktion närmast vara att ange perfektiv aspekt, vilket stämmer ganska väl överens med hur vi använder ordens supinumform i perfekt och pluskvamperfekt.

Ett helt regelbundet verbtema i tecknad svenska har tre former:

$\sqcup B_{\leftarrow}^{\leftarrow} \star$	$\sqcup B_{\leftarrow}^{\leftarrow} \cdot J_{\uparrow} \Rightarrow \wedge$	$\sqcup B_{\leftarrow}^{\leftarrow} \cdot J_{\uparrow} \Rightarrow \wedge$
grundform	imperfekt	supinum

I figur 72 ser vi tecknet SKRATTA som ovan böjts i imperfekt och supinum med respektive böjningstecken.

De två verbböjningstecknen har orsakat mycken diskussion bl a därför att det har visat sig svårt för många att använda dem i enlighet med kommitténs intentioner. De kallas vanligen för **viftningarna** och har kommit att symbolisera alla teckenböjningar som finns i tecknad svenska. Det saknas ännu tecken för ”*grammatik*” men när man med ordet avser grammatik i tecknad svenska, åtföljs ofta det talade ordet ”*grammatik*” av de båda viftningarna. Man har alltså skapat ett sammansatt tecken för GRAMMATIK av imperfekttecknet och supinumtecknet. När dessa används som enkla, fria tecken och inte som verbböjningstecken har de betydelsen ”*imperfekt*” och ”*supinum*”, dvs de är grammatiska beteckningar (se figur 70 respektive 71, s 137).

Några få verbtecken har oregelbunden imperfektbildning. Teckenboken har helt missvisande samlat dem under beteckningen ”*vissa konditionalisformer*” (se citat s 124). De tecken det gäller är SKULLE, VILLE, HADE, FANNS, KUNDE, BORDE och MÅSTE. De bildar imperfekt genom att upprepa grundformen. Tecknet HA får illustrera en sådan bildning — då det dessutom är det enda tecknet med oregelbunden supinum (se figur 73, s 137).

Oregelbundenheten i supinumformen ligger alltså i att grundtecknet [J₇^t * inte ingår i den, utan enbart J₇^t ⇒ A åtföljer ordet "haft".

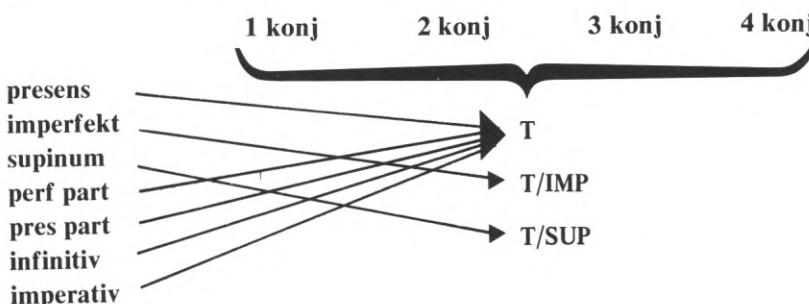
Verbböjningen i ord och tecken

Svenskans huvudverb kan med en viss förenkling sägas ha sju olika former om man bortser från eventuella konjunktivformer och passiven: **presens** och **imperfekt** (finita former), **supinum**, **perfekt particip**, **presens particip**, **infinitiv** (infinita former) och slutligen **imperativ**. Alla verb har inte samma ändelser för att bilda dessa former; beroende på vilka ändelser verben tar delas de in i fyra grupper (konjugationer):

	1 konj	2 konj	3 konj	4 konj
presens	kallar	böjer	tror	binder
imperfekt	kallade	böjde	trodde	band
supinum	kallat	böjt	trott	bundit
perf part	kallad	böjd	trodd	bunden
pres part	kallande	böjande	troende	bindande
infinitiv	kalla	böja	tro	binda
imperativ	kalla	böj	tro	bind

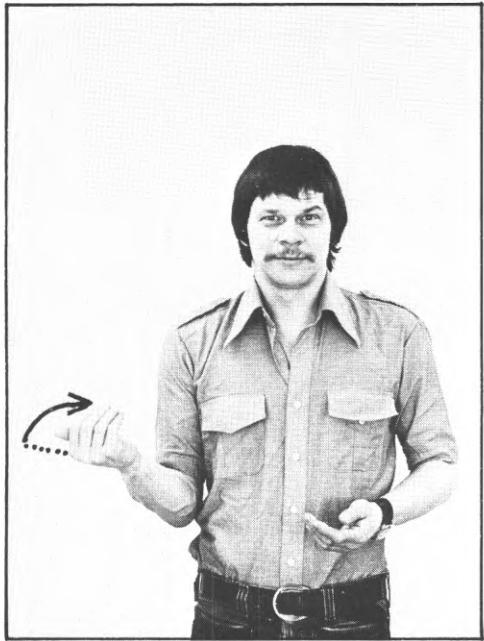
Verben i 4:e konjugationen bildar flera former genom avljud och bland dessa (starka verb) finns flera avljudsklasser. Förutom de fyra konjugationernas regelbundna böjning finns också ett antal oregelbundna verb.

Hur förhåller sig nu tecknad svenska verbböjning till ordens olika böjningsformer? De fyra konjugationerna (med alla sina oregelbundna former) har, med undantag av tecknad svenska sju verb som bildar imperfekt genom upprepning av grundtecknet, smälts samman till en "konjugation". Denna enda teckenkonjugation har dessutom bara tre former för att återge ordens sju böjningsmöjligheter. Uppställningen ovan kan för tecknad svenska del reduceras till:

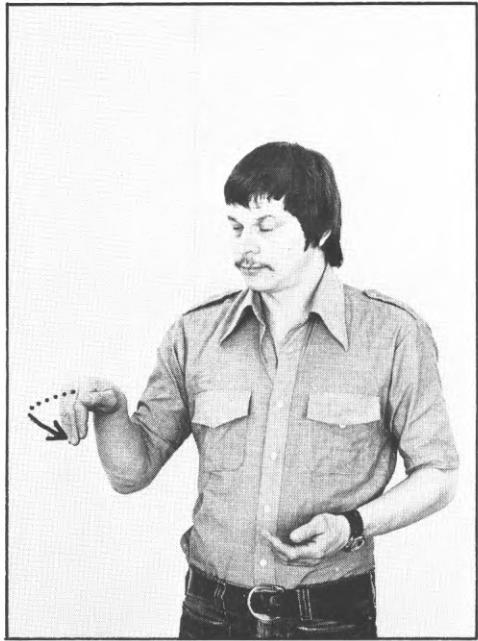

Uppställningen visar hur ytterst lite information om den svenska verbböjningen som tecknen förmår att ge. Grundformen T är den mest belastade eftersom den tar hand om fem olika böjningsformer. Men inte ens T/IMP- och T/SUP-böjningarna kan ge särskilt mycket information om orden. Om man efter ett tecken utför imperfekttecknet så innebär inte det att man anger **hur** ordets form ser ut, bara **att** ordet är böjt i imperfekt. Här följer några konkreta exempel:

Figur 70—73

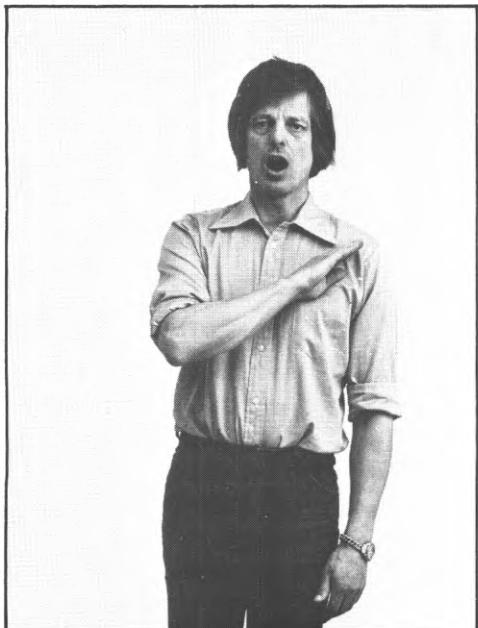
Imperfekt-tecken

Supinum-tecken

SKRATTA

HA

ÄR TECKNET + TECKNET	=	ORDET?
└ B _↑ * / J _↑ ⇒ A	(SKRATTA+IMP)	skrattade (1 konj)
J _↑ A _↑ * / J _↑ ⇒ A	(KÖPA+IMP)	köpte (2 konj)
^ T _↓ ↑ / J _↑ ⇒ A	(TRO+IMP)	trodde (3 konj)
ɔ Σɔ ↑ / J _↑ ⇒ A	(BITA+IMP)	bet (4 konj)
] A _↑ v / J _↑ ⇒ A	(DÖ+IMP)	dog (oregelbundet)
^ J _↓ * / J _↑ ⇒ A	(VETA+IMP)	visste (oregelbundet)

Hur skall **teckenformen** (det som står till vänster om likhetstecknet) kunna upplysa om **ordets form?** Hur skulle ett tecken plus imperfekttecknet kunna leda till kunskap om hur ordet ser ut? Den som inte redan behärskar svenska språket kan rimligtvis inte få uträkningen ovan att gå ihop.

En invändning mot detta påstående är att munavläsebilden ingår i tecknad svenska och det innebär att ordet finns representerat samtidigt som tecknet. Mot detta kan i sin tur invändas att talspråkets ljud inte är synliga i tillräckligt hög grad på läpparna för att helt kunna tydas. Det går inte att lära sig svenska språket genom enbart avläsning, den måste alltid kompletteras med t ex skrivna eller handalfabetade bokstäver. Att munrörelserna är en alltför otillräcklig form av talat språk är ett förhållande som inte ändras av att man till talet använder tecken. **De svenska orden** kan inte återges av tecknen eller deras böjningstecken; tecknens form förklarar inget av svenskans symboler. När man till ett tecken fogar t ex imperfekttecknet säger det något i stil med: *"Obs! det nu uttalade ordet är böjt i imperfekt"*, men mer än så ryms inte i ändelse-tecknet om man ser det i relation till svenska språket.

Pronomen

I samlingstermen pronomen ingår flera typer av pronomen i svenska språket: personliga, possessiva, reflexiva, reciproka, demonstrativa, determinativa, relativa, interrogativa och indefinita. I tecknad svenska finns tecken till alla typer av pronomen men endast till de svenska personliga och possessiva pronomen finns tecken med systematiska skillnader i tecknens kiremstruktur. Genomgången av ordklassen pronomen ägnas därför uteslutande åt dessa två typer av pronomen.

Personliga pronomen

Bland pronomen i tecknad svenska finns ingen anledning att skilja på personliga och possessiva pronomen. De tecken som följer talspråkets possessiva pronomen beskrivs bättre som genitivformer av personliga pronomen. Tecknad svenska har ingen kongruensböjning vilken skulle

motivera att possessiva pronomen i tecknad svenska behandlades som en egen grupp.

Personliga pronomen har i sin kiremuppbyggnad en systematisk variation som kan relateras till de grammatiska kategorierna som talspråkets pronomer uttrycker: kasus, numerus, person och genus. En fullständig förteckning över personliga pronomer i tecknad svenska finns i figur 74, s 138 och figur 75, s 139.

Kasus

Pronomen har tre kasus: nominativ (grundform), objektsform och genitiv. Som både skriftbilden och fotografierna av tecknen tydligt visar uttrycks kasusskillnaderna i tecknens aspekt artikulator, dvs av olika handformer:

nominativ:	pekfingerhanden	L
objektsform:	måtthanden	O
genitiv:	den flata handen	J

I objektsformen 3:e person singular hittar vi enda undantaget: tecknet L som åtföljer ”*den, det*” har pekfingerhanden i stället för måtthanden. Det har sin naturliga förklaring i att svenska inte heller har någon särskild form där, dvs ”*den, det*” används både i nominativ och som objektsform. Det vore ett orimligt krav på den tecknande att försöka skilja på dessa ordas två olika funktioner, det skulle ju i praktiken fordra en kontinuerlig satsdelsanalys för att rätt teckenform skulle användas.

Numerus

Precis som hos substantiven skiljer man även hos pronomina på singular och plural. Det är i tecknets aspekt artikulation som numerusskillnaden kommer till uttryck. I singular (oberoende av person eller kasus) har tecknen en pekande eller vertikal artikulation medan pluralen utmärks av horisontell förflyttningsrörelse, som ju också förekommer vid substantivens pluralbildning. Den tillagda rörelsen i plural är helt naturlig om man ser till dessa teckens utpekande karaktär; tecknar man tex NI förs handen med en svepande pekning mot de åsyftade (tänkta eller närvarande) personerna.

Person

Person har inte samma entydiga koppling till någon av tecknets aspekter. Den som ligger närmast till är artikulationsstället som när det gäller första person är gemensamt för alla tecken oberoende av kasus eller numerus. Skillnaden mellan andra och tredje finns i artikulatorns attityd medan de ändemot har samma artikulationsställe. Teckenordbok beskriver det på det här sättet: ”*Samiliga pronomen i 3:e person görs åt sidan*” (vilket inte framgår av fotografierna i boken).

Genus

Genus slutligen, finns egentligen bara tre i tecknad svenska då distink-

Figur 74

numerus	person	genus	NOMINATIV	OBJEKTFSFORM	GENITIV (poss pron)	
sing	1		jag [] L ^t *	mig [] C ^t v	min [] J ^t *	
	2		du L ^z w	dig C ^z v	din J ^z t	
	3	mask	han ^ J ^z t / L ^z w	honom ^ J ^z t / C ^z v	hans ^ J ^z t / J ^c t	
		fem	hon] J ^t *v* / L ^z w	henne] J ^t *v* / C ^z v	hennes] J ^t *v* / J ^c t	
	reale neutr	den det }	L ^z w	den det }		dess J ^c t
plur	1		vi [] L ^t *z*	oss [] C ^t *z*	vår [] J ^t *z*	
	2		ni L ^z z	er C ^z z	er J ^z z	
	3		de L ^z +	dem C ^c +	deras J ^c +	

Förteckning över personliga pronomen i tecknad svenska

tionen den : det inte finns återgiven i teckenform. Man har endast L^z w som används även tillsammans med svenska han och hon. De sammansatta tecken som motsvaras av han, hon i uppställningen används bara om människor. Det gör alltså att tecknad svenska till skillnad från orden har ett enda tecken för levande (+animatum) såväl som ickelevande (—animatum) men att draget mänsklig (+human) kräver de sammansatta tecknen och skiljer då på maskulinum och femininum. När det gäller genusangivningen finns den inte inbyggd i tecknets kirem, den kan inte knytas till någon av tecknets aspekter utan anges i stället genom sammansättning. Detta är konstruerat vid skapandet av tecknad svenska och har ingen motsvarighet i åtbördsspråket vilket dock flera av de ovan redovisade distinktionerna har.

Figur 75

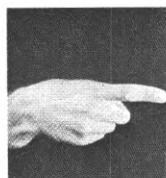
PRONOMEN

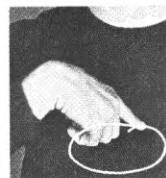
Jag

du

han, hon, den, det

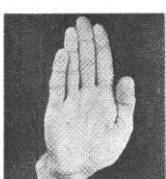
vi

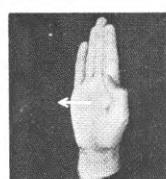
ni, de

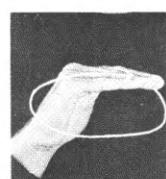
min, mitt

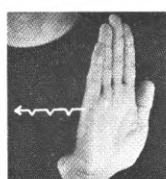
din, ditt

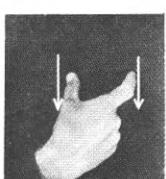
hans,, hennes, dess,
sin, sitt

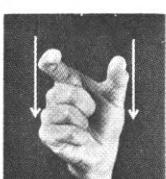
våra

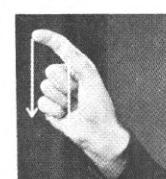
era, deras

mig

dig, sig (sig tecknas
sidan av bröstet)

honom, henne

oss

er, dem

- första raden:
personliga pronomen
- andra raden:
possesiva pronomen
- tredje raden:
objektformer
- Obs! Före han, hon
hans, hennes, honom,
henne tecknas resp.
"man" eller "kvinna".
- Samtliga pronomen i
3:e person görs åt si-
dan.

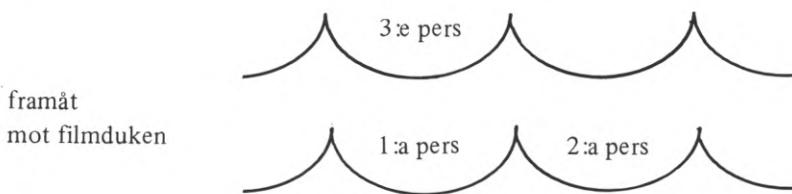
Sammanfattande om pronomentecknens sätt att ange de kategorier som svenska pronomen uttrycker kan alltså följande konstateras: kasus — artikulatorns form, numerus — artikulationen, person — artikulationsstället/attityden, genus — sammansättning.

Som framgick av beskrivningen av pronomen utgör de en imponerande välstrukturerad samling tecken. Ser man till tecknets aspekter och de kirem de realiseras av, tycks de vara väl lämpade att symbolisera svenska pronomen i och med att svenska grammatiska kategorier kan knytas till tecknens form. Men en annan sida av tecknen som kirem-beskrivningen inte förmår att visa på, är att dessa tecken är konventionaliseringade pekningar. Om vi ser till hur dessa tecken används i åtbördsspråket är kirembeskrivningen inte tillfredsställande. Följande enkla beskrivning säger mer om deras form (och funktion) där:

1:a person	JAG	pekar på den talande själv
2:a person	DU	pekar på den tilltalade
	HAN	
3:e person	HON	pekar på den, det omtalade
	DEN	
	DET	

osv

För att se hur detta fungerar i en konkret samtalssituation kan vi tänka oss två personer (jag-1:a pers och du-2:a pers) i sällskap på bio, samtalande om en person (han-3:e pers) som sitter framför dem — vilket inte finns något hinder för då han inte uppfattar vad som tecknas bakom honom.

I åtbördsspråklig kommunikation uppstår inga problem när den talande skall referera till 2:a och 3:e person, men vad händer för den som använder tecknad svenska pronomen enligt de normerande beskrivningarna? Den tecknande kommer i konflikt (får man förmoda) ty den faktiska placeringen av de tre inblandade personerna och formen hos tecknen som skall användas går inte att förena. DU skall tecknas framåt. Tredje person skall enligt Teckenordbok tecknas åt sidan. Exemplet här talar för sig självt!

Vi ser här att pronomina i tecknad svenska getts alltför fasta former. Det går inte att bortse från dessa teckens motiverade form, deras inherenta riktningar. Det borde naturligtvis vara så att även i tecknad svenska kontexten och samtalssituationen skall påverka pronomentecknens form. — Man kan fråga sig hur det är möjligt att tecknen låsts i dessa former. Det förklaras antagligen med hänvisning till teckenkom-

mitténs arbetssätt. Man arbetar där med isolerade tecken och ord och uppmärksammar därför inte alltid de absurdas konsekvenser som uppstår när språket används.

Räkneord

Grundtal

I tecknad svenska finns elva ensignemiga tecken som symbolisera talen **0—10**. De är samtliga avbildade i figur 76, s 144.

Med hjälp av dessa elva tecken bildas talen 11—99. De utgör två grupper med avseende på deras olika bildningssätt.

11—19 tecknas enligt principen TIO/ETT, TIO/TVÅ osv. Här används uppenbarligen inte tecknen som manuella symboler för siffrorna, ty då skulle vi i stället tecknet ETT/ETT, ETT/TVÅ. Bildningsprincipen här är väl närmast en addition — man utgår från att $10 + 1 = 11$ och tecknar således TIO/ETT för att beteckna talet 11.

20—99 tecknas däremot med tecknen använda som symboler för **sifferorna**: TVÅ/NOLL, TVÅ/ETT osv till NIO/NIO. Detta orsakar problem för användarna av tecknad svenska som kan ses använda dessa tecken som symboler för orden som uttalas samtidigt som tecknen. 20, 30 osv tecknas alltså med TVÅ/NOLL, TRE/NOLL och många har uppfattat dessa tecken som symboler för orden ”*tjugo*” och ”*trettio*”. När man sedan skall teckna tex tjugoett, följer man talet, vilket resulterar i det felaktiga TVÅ/NOLL/ETT. Här måste den tecknande frigöra sig från talspråket och försöka se tecknen som siffersymboler, inte som symboler för de svenska orden.

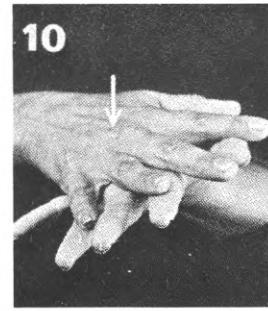
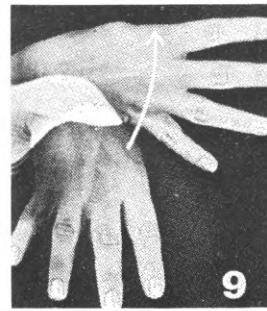
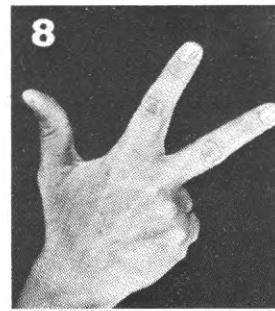
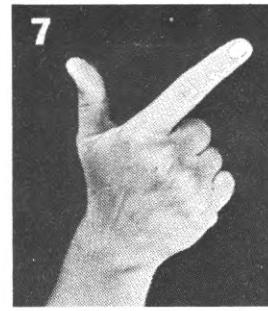
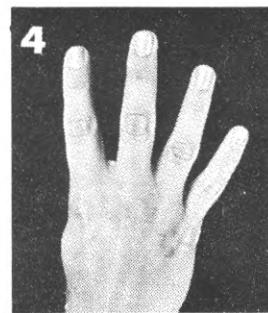
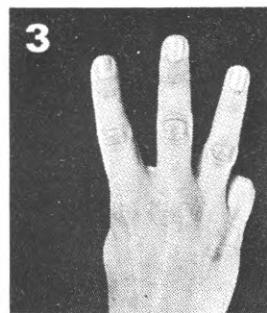
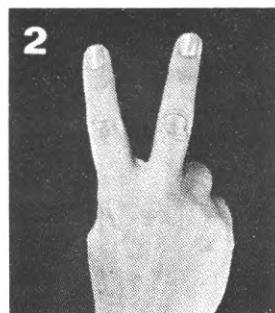
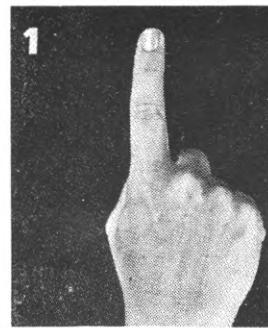
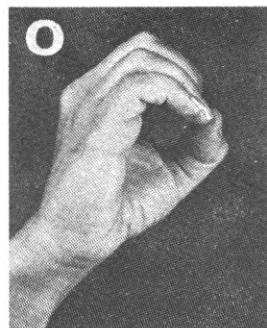
Slutligen har orden hundra, tusen och miljon sina teckenmotsvarigheter. Dessa används som talspråkets ord, dvs 100 utläses ”*ethundra*” och tecknas då ETT/HUNDRA. Man kan givetvis också teckna ETT/NOLL/NOLL, men det uppfattas då snarare som en sifferkombination ”*etta, nolla, nolla*” än som talet 100. Här följer några exempel som belyser de olika bildningssätten för grundtalen:

100	ETT/HUNDRA L [^] ↑/H [^] ↑
108	ETT/HUNDRA/ÅTTA L [^] ↑/H [^] ↑/V [^] ↑
118	ETT/HUNDRA/TIO/ÅTTA L [^] ↑/H [^] ↑/Y [^] ↑ Y [^] ↑ * /V [^] ↑
128	ETT/HUNDRA/TVÅ/ÅTTA L [^] ↑/H [^] ↑/V [^] ↑/V [^] ↑

Figur 76

GRUNDTAL

Handflatan
vänd mot
kroppen

Ordningstal

Ordningstalen 1:a—8:e tecknas genom en förändring i teckenformen för grundtalet. Om vi återvänder till figur 73 kan vi där se hur handens attityd med avseende på vridningen är vänd med handflatan inåt mot den tecknande (som i ETT,). Ordningstalens tecken behåller samma handform men ändrar attityden så att handflatan i stället är framåtvänd (). Dessutom ändras artikulationen till en nedåtgående rörelse (v).

För grundtalen 1—8 finns i tecknens kiremstruktur inget hinder för denna ombildning till ordningstal. Tecknen NIO och TIO låter sig där emot inte omformas på detta sätt. Talen 9:e och 10:e tecknas med sammansatta tecken som bildas genom att handalfabetets bokstav e läggs till grundtecknet: NIO/e, TIO/e.

Fortsätter vi räkna, kommer vi till 11:e, 12:e osv. De har helt regelbundna former om man utgår från hur de korresponderande grundtals-tecknen är bildade. Man tecknar ju 11 genom en sammansättning av TIO/ETT, av vilket lätt bildas 11:e, TIO/FÖRSTA. 19:e tecknas förstås TIO/NIO/e.

NOLL är ett tecken vars kiremstruktur tillåter samma förändring i grundtalets tecken som tecknen ETT till ÅTTA gör. Detta skulle ha kunnat utnyttjas vid bildandet av ordningstalen för de jämma tiotalen: 20:e, 30:e osv. Enligt beskrivningen ovan bildas talen 20—99 enligt principen en siffra : ett tecken. ”*Tjugonde*” hade kunnat tecknas TVÅ/NOLLTE i analogi med TVÅ/FÖRSTA men så är alltså inte fallet. Man tecknar TVÅ/NOLL/e.

Det finns alltså två olika sätt att bilda ordningstalen i tecknad svenska och de beskrivs lättast med hänvisning till siffror:

- ordningstal som slutar på siffrorna 1—8 bildas genom att attityden och artikulationen i grundtalets tecken förändras;
- ordningstal som slutar på siffrorna 9 och 0 bildas genom tillägg av handalfabetets e till grundtalets tecken.

Sammanfattning

Ordklass för ordklass har nu tecknad svenska möjligheter till teckenböjning behandlats. I var och en av de fyra öppna ordklasserna (subst, adj, adv, verb) finns i tecknad svenska någon parallell till svenska böjningsändelser. Teckenböjningen realiseras antingen genom en förändring i grundtecknets kiremstruktur (inre böjning) eller, vilket är det mest utnyttjade, genom tillägg av ett böjningstecken.

För pronomina och räkneord finns inga böjningstecken, men man kan iakta en viss systematisk variation mellan tecknens form inom dessa klasser.

Prepositioner, konjunktioner och interjektioner slutligen har oböjliga

tecken, men i övrigt uppvisar dessa tecken inga gemensamma formella egenskaper.

En starkt koncentrerad redovisning av tecknad svenska regelbundna teckenböjning ges nedan.

Böjningstecken i tecknad svenska

substantivens böjning	T/, T→, T	(pluralformer)
	T/GENITIV	
	T/BESTÄMDHET	
verbens tema	T	
	T/IMPERFEKT	
	T/SUPINUM	
adjektivens och adverbens komparation	T	
	T/KOMPARATIV	
	T/SUPERLATIV	

Tecknad svenska i praktiken

De böjningstecken som redovisats i det föregående avsnittet är de som lärs ut och används inom teckenspråksundervisningen. Som tidigare nämnts har de flesta som lärt sig tecknad svenska, lärt sig det genom undervisning, även de som nu själva undervisar i tecknad svenska. I undervisningen finns det en strävan att tillämpa alla böjningsmöjligheterna och efter varierande mängd träning lyckas de flesta lära sig den avsedda användningen av de grammatiska tecknen.

Tecknad svenska sådan den ser ut under teckenspråkslektionerna ger emellertid en felaktig uppfattning om vad tecknad svenska är — hur den ser ut när den används i kommunikativt syfte i naturliga samtalssituationer. I undervisningen arbetar man med tryckt material, vilket innebär att det är skrivna svenska satser som är utgångspunkten. Läraren demonstrerar hur den skrivna meningen skall tecknas och deltagarna upprepar den i 'kör' (det gäller framför allt nybörjarundervisningen). Här finns en uppenbar risk för att den språkliga formen blir det väsentliga, eftersom deltagarna inte själva producerar egna satser för att förmedla ett innehåll som de vill uttrycka. Att språket inte används tillräckligt mycket i kommunikationssyfte hänger delvis ihop med att läraren liksom deltagarna är hörande människor som för sin inbördes kommunikation inte är beroende av teckenspråk.

Genom att det tryckta materialet har en så central roll i teckenspråksundervisningen får man lätt en felaktig uppfattning av hur böjningstecknen används. Det beror på att den svenska skriftbilden man har framför sig, gör det förhållandevis enkelt att använda böjningstecken, då ändelser och tex pronominas former där är tydligt markerade. Den som i sitt talade språk har imperfektformen 'bada' får stöd av skriftbilden **bada** och leds på så sätt att teckna korrekt.

Tecknad svenska innebär att man talar samtidigt som man tecknar. Konsekvensen av det blir att talhastigheten dras ned. I många fall betyder det i sin tur (särskilt i undervisningssituationen) att talet närmar sig ett skriftspråksuttal med för talat språk onaturligt tydligt angivna böjningsändelser och grammatiska ord.

Vill man veta hur tecknad svenska verkligen ser ut måste man dock studera den i naturliga situationer. Om en böjningsregel eller ett tecken aldrig används annat än i undervisning av tecknad svenska, kan man inte påstå att det hör till språket. Det är då snarare en förhoppning om hur språket borde se ut. Därför är det också vanskligt att fråga dem som använder tecknad svenska hur de tecknar, ty vad man tror att man tecknar är något annat än vad man faktiskt gör. — Detta är delvis en

parallel till hur man uppfattar sitt talspråk. Vi tänker vanligen inte på att det är något helt annat än skrivet språk. Man tror att man talar som man skriver, man tycker sig höra samma saker som man läser. Den som inte blivit uppmärksammad på de stora olikheterna mellan tal och skrift blir förvånad eller rent av förolämpad när det påpekas att han i sitt talspråk inte skiljer på t ex ”*de*” och ”*dem*”. Det betyder inte att personen talar fel, det betyder bara att talat språk och skrivet inte är samma sak. På samma sätt måste man acceptera att tecknad svenska sådan den ser ut i naturliga samtalssituationer ser annorlunda ut än den som man skapat och som man avser att lära ut inom undervisningen.

Något om inspelning och observation av tecknad svenska

Inom projektet har som förut nämnts videoinspelningar av tecknad svenska gjorts. Orsaken var inte enbart att få fram dokumentation för beskrivningen av teckenbøyningen och se om de tidigare observerade för-enklingstendenserna skulle komma att beläggas i det inspelade materialet. Det är givetvis också så att inspelat material har den fördelen över ’verkliga’ kommunikationssituationer att det kan studeras om och om igen. Man kan studera samma yttrande många gånger och med olika aspekter av språket i fokus.

Det inspelade materialet består av sex samtal där minst en av personerna är döv. Detta för att det skulle vara någorlunda naturligt att använda teckenkommunikation vid inspelningen. Två av informanterna är döva och dessa behärskar förutom tecknad svenska också åtbördsspråket. Av de fyra hörande är det endast en som kan åtbördsspråket (personen har döva föräldrar). För alla gäller förstås att de lärt sig tecknad svenska som vuxna.

Språket hos de sex informanterna har detaljstuderats med avseende på teckenbøyningarna, en böjningstyp i taget. Under alla dessa granskningar av banden gjordes en del andra iakttagelser som kommer att tas upp här.

Vid samtliga inspelningar togs även ljudet upp, dvs den talade svenska. När materialet studerades var ljudet frånkopplat. Orsaken till det är att tecknad svenska måste analyseras **utifrån den döves synvinkel**. Hörande leds lätt att tro att tecknad svenska är en kombination av två språk som används samtidigt, ett slags total kommunikation som det ju kallas. En hörande uppfattar talet auditivt samtidigt som tecknen tas in via ögonen, men tecknad svenska för den döva är bara visuellt uppfattat språk, dvs munrörelser och tecken. Tecknad svenska är således inte på samma sätt en kombination av två språk för den döva personen.

Vid flera tillfällen under granskningen av det inspelade materialet var det svårt att uppfatta vad informanten sade/tecknde. Trots upprepade tillbakaspelningar gick det inte att se vad somavsågs. Ett sådant exem-

pel är frågan ”umgicks ni i hemmen/hemmet?”. Munavläsebilden för n och t är identisk och tecknets form ger inget stöd till hur denna mening skall tolkas. Tecknet har i det här exemplet en upprepad rörelse, men denna kan antingen vara en pluralupprepning eller den ofta förekommande upprepning av ett tecken som orsakas av ordets stavelseantal. — I sådana här fall var det lockande att sätta på ljudet för att få veta vad som avsägs. Men det vore fel eftersom den döve i liknande fall av tveksamhet inte kan göra det! Banden analyserades konsekvent utan hjälp av auditivt uppfattat talspråk.

En intressant iakttagelse vid granskningen av inspelningarna var att det var svårt att koncentrera sig på händerna, dvs på tecknen. Gång på gång fastnade blicken vid den tecknandes ansikte. För mig som hörende var detta en helt ny erfarenhet men det har sin naturliga förklaring. I normala fall när en hörende observerar tecknad svenska uppfattar man talet auditivt och är då för förståelsen inte beroende av att se ansiktet och munnen på den tecknande. Är man särskilt intresserad av hur tecknen ser ut, kan man då koncentrera sig på dem utan att man riskerar att gå miste om något. Om den tecknande ändå inte använder rösten, blir även den hörende beroende av att munavläsa.

Ett problem vid granskningen var också att det kunde vara svårt att avgöra om ett tecken fanns med eller inte. Genom munavläsningen (och kunskaperna i svenska) kunde jag sluta mig till att ordet fanns med i talet, men kunde inte se om tecknet verkligen utfördes. Vid slutskedet av analysen fick jag möjlighet att spela upp videobanden i långsam hastighet (ungefär en tredjedel av den normala) och kunde då konstatera att tecknen fanns. För blotta ögat gick de inte att upptäcka, inte ens sedan den långsamma uppspelningen visat att de faktiskt fanns där.

I samband med att materialet granskades i långsam uppspelningshastighet uppmärksammades flera fall av koartikulation. Med koartikulation menas i det här sammanhanget att i någon av tecknets aspekter blir kiremet detsamma som i det föregående tecknet. Koartikulationen har bara observerats i aspekten artikulator, men kan också finnas i de andra aspekterna. Någon särskild studie av koartikulationen har inte gjorts, men ett par exempel ges ändå här, för att illustrera hur detta hos talat språk så vanliga fenomen har sin parallell i tecknad svenska:

- ... NÄR JAG ... N-handen från NÄR behålls i JAG som normalt har L-handens pekfingret

... VILL DU ... J-handen (flat) från VILL behålls i DU som normalt har L-handens pekfingret

Dessa två exempel visar hur handformen från det föregående tecknet behålls i det därpå följande. En annan typ av koartikulation som också gäller aspekten artikulator, är när ett efterföljande tecken får dubbel artikulator därför att de föregående tecknen har det:

Också är sammansatt av $\overline{SS} \vdash \wedge / V \wedge \vdash$ men efterledet tecknas i stället $\overline{SS} \vdash \wedge / \wedge V \wedge \vdash$.

Det måste kanske påpekas att koartikulationsfenomenet inte är något

som skall rättas till eller ändras. Det är en helt naturlig konsekvens av snabbt tecknande och är för nästan omöjligt att upptäcka för blotta ögat.

Böjningstecken

Böjningstecknen i tecknad svenska med uppgift att återge de svenska ordens böjning är en av skillnaderna mellan tecknad svenska och åtbördsspråket. Böjningstecknen är också, vilket är det viktigaste i det här sammanhanget, en av de egenskaper i tecknad svenska som gör att detta teckenspråk (i motsats till åtbördsspråket) anses anpassat till svenska språket. Vi skall här titta på vad som händer med böjningstecknen när tecknad svenska används i verkligt kommunikationssyfte.

Redovisningen av böjningstecknens användning grundar sig på iakttagelser som gjorts under de snart fyra år som projektet pågått, men också på den detaljerade analysen av videoinspelningarna av tecknad svenska. Endast de tendenser som belagts i det inspelade materialet redovisas här.

Verb

Den genomgående tendensen är en förändring mot allt enklare former. Genom att stryka eller förenkla formen hos böjningstecknen får man ett smidigare och mer ekonomiskt teckenspråk vilket gör att det simultant använda talspråket kan närra sig normal hastighet. Den mest iögonfallande förenklingen kan iakttas hos verben. Många tecknande ses aldrig använda imperfekt- eller supinumtecknen. Det intressanta med dessa ändelseckens utelämnande är att det hos de flesta är resultat av ett medvetet ställningstagande; man bestämmer sig helt enkelt för att inte använda dem. Ett vanligt argument för att 'viftningarna' har utesluts är att (vuxna) döva inte ses använda dem och själva säger att de bara är irriterande avbrott i teckenflödet. För de flesta döva saknar dessa tecken informationsvärde och det blir då naturligt för användaren av tecknad svenska att utesluta dem.

En annan orsak till att man inte använder verbböjningen kan vara att man aldrig lärt sig tecknens korrekta användning och därfor avstår. Att avgöra om något av dessa två böjningstecken skall fogas till ett verbtecken är inte alldeles enkelt och många erkänner att de inte klarar av det. Hellre än att teckna fel avstår man helt från att försöka. Regeln för verbböjningstecknens användning är ju att tecken som åtföljer ett svenskt verb som har imperfekt- eller supinumform skall förses med respektive tecken.

Vi kan se på några exempel för att förstå graden av svårighet som den tecknande ställs inför. Ser man endast till ordets **form** riskerar man nämligen att teckna fel. Verb som slutar på "-de" är inte alltid imperfektförmer, de kan vara kongruensböjda particip som i tex "*sängarna var bättade*" eller "*de var intresserade*". Presens participformen slutar också på -de: "*han kom springande*". Imperfekttecknet har ibland uppfattats

som ett tecken för just ändelsen -de och inte som ett tecken för enbart imperfekt. Det är i och för sig en rimlig strategi då de flesta verben i svenska har imperfektdelen -de, men det leder den tecknande fel i exemplen ovan.

En likartad komplikation finns för användningen av supinumtecknet genom att den kongruensböjda participen i neutrum också har ändelsen -t. Man skall skilja på 'jag hade *dukat* bordet' och 'bordet var *dukat*' och använda supinumtecknet endast i det förra fallet! Man kan alltså inte lita till ordens ytformer. Det krävs i praktiken en kontinuerlig satsdelsanalys av den tecknande för att teckenet skall böjas enligt de normativa reglerna. För många innebär det att man förlorar i hastighet och naturlighet, då en del av uppmärksamheten tas av den fortlöpande analysen av de satser man just producerar.

Man skall dock inte ledas att tro att alla användare av tecknad svenska har slopat verbböjningen. Hos dem som böjer verben iakttas en del 'fel', dvs omedvetet utelämnade böjningstecken. Ofta kan dessa utelämnade böjningstecken förklaras som assimilationer, eller åtminstone med hänvisning till grundtecknets kiremstruktur. Om nämligen tecknet har en förändringsrörelse i sin artikulation (se s 66) som innebär att handen sluts, uteblir i regel böjningen. Om man gör böjningstecknet efter ett sådant grundtecken måste handen åter öppnas, för att sedan 'halvslutas' vilket blir för tidsödande och klumpigt.

Substantiv

Verben är den enda ordklass där man kan se en så här tydlig, medveten avvikelse från den föreslagna normen. Om man frågar tecknande personer om deras eget sätt att använda eller inte använda verbböjnings-tecknen, visar det sig att de i stor utsträckning är medvetna om hur de gör. Frågar man däremot om substantivens pluralböjning kan den tecknande mera sällan redogöra för hur den ser ut i det egna teckenspråket. Det finns emellertid en tydlig förenklingstendens också i pluralböjningen som drabbar upprepningspluralen (T_1) på så sätt att upprepningen uteblir. Den utelämnade upprepningen kan ofta beskrivas med hänvisning till ordens form. Ord av femte deklinationen (utan pluraländelse) åtföljs endast undantagsvis av ett upprepat tecken. Flera faktorer samverkar förmodligen här, dels är många av dessa ord enstaviga, dels kan avsaknaden av ändelse innebära att man inte inser att det är plural. Givetvis spelar också sammanhanget en stor roll. Substantiv (oberoende av vilken pluraltyp de har) som föregås av tal, kongruensböjda adjektiv eller mängdord som många, alla, några m fl visar att det är fråga om flera och gör pluralböjningen överflödig.

Flersignemiga substantivs plural påverkas också av det talade språket. Ordens stavelseantal avgör här om upprepningen av slutsignemet kommer till stånd. En- och tvåstaviga ord som åtföljs av tvåsignemiga tecken leder till utebliven pluralböjning i tecknet. Det tecken som används till sammans med ordet "uttryck" är sammansatt av TALA/GE, men får

ingen upprepning av slutsignemet. I det här exemplet bidrar också avsaknaden av pluraländelse i ordet till att teckenpluralen utelämnas.

Det finns ett undantag från huvudregeln att flersignemiga tecken undandrar sig pluralupprepningen och det är tecken med personecknet som slutsignem. Oavsett om tecknet åtföljs av ordet ”*personer*” eller personbetecknande ord (som avledningar) uprepas personecknet alltid i plural. — Hos en del användare av tecknad svenska kan man se personecknet utnyttjat snarast som en böjningsändelse. Iterativa tecken kan ju inte ta pluralen   och har ingen synlig skillnad mellan singular och plural. Till tecken av den typen kan pluralen av personecknet fogas och man har på så sätt skaffat sig en möjlighet att böja också dessa tecken i plural. I de här fallen har man alltså inte personecknet med i singularformen, vilket stöder påståendet att personecknet här har reducerats till böjningstecken.

Adjektiv, adverb

I komparationen av adjektiv och adverb har förenklingstendensen inte observerats och komparationstecknen används påfallande korrekt. Det kan bero på att skillnaden mellan t ex ”*bäst*” och ”*bättre*” är så viktig för tolkningen av innehållet i en sats, att komparationstecknen inte gärna kan utelämnas. Risken för missförstånd är uppenbar om inte komparationstecknet tas med.

Pronomen

Pronomina slutligen har visserligen inte särskilda böjningstecken som fogas till ett grundtecken, men har i stället olika teckenformer som skall ackompanjera de svenska pronomina. Här förefaller förenklingstenden- sen starkare än i någon annan klass. En typ av förenkling som iakttagits är att förleden **MAN** och **KVINNA** i tredje person singular stryks, framför allt när sammanhanget ändå visar vad som avses.

En helt annan typ av förenkling är en reducering eller försvagning av grundtecknets form. Det innebär konkret att måtthanden (⌚) och i viss mån även den flata handen (𝕃) i objekt- respektive genitivformen ersätts av pekfingerhanden (𝐽). Grundformen och objektsformen tenderar därmed att sammanfalla. Även i aspekten artikulation försvagas tecknen genom att förflyttningsrörelsen i plural utgår och pluralen sammanfaller med singularen. — De nu nämnda reduceringarna har inte observerats i första och andra person singularis. Det kan vara en slump att alla informanterna tecknar **JAG**, **MIG**, **MIN** och **DU**, **DIG** och **DIN** i enlighet med Teckenordboks anvisningar, men det stöds av observationer av tecknad svenska i andra sammanhang.

Talspråkets inverkan på teckenböjningen illustreras på ett tydligt sätt av teckenformerna **DE** och **DEM** (se s 139), som har sammanfallit i tecknad svenska. Det gäller åtminstone för alla dem i vars tal orden samman-

fallit till ”*dom*”, en form som blir allt vanligare även i skriftspråket. Man kan naturligtvis inte fordra att de tecknande som i talspråket bara har en form skall göra en satsdelsanalys parallellt med tecknandet så att grundform och objektsform kan skiljas åt. Det går bra när man i undervisningen av tecknad svenska har en tryckt färdig text framför sig, men är inte realistiskt att vänta sig i ett naturligt samtal.

Den enkla pekningen som åtföljer orden ”*den*” och ”*det*” har föreslagits kunna ersättas av pekningar där handformerna i stället är N och T. Förslaget kommer inte från teckenkommittén och finns inte i den normerande teckenboken. Det har troligen uppstått inom teckenundervisningen i Stockholm och tycks spridas även till andra delar av landet. I praktiken är det snarast N-pekingen som vunnit inträde medan ”*det*” fortfarande har den enkla pekningen med bara pekfingret.

När man påpekar för användarna av tecknad svenska de förenklingar eller avvikeler som utmärker teckenböjningen reagerar många genom att försvara eller ursäkta sig. Det vanligaste påståendet är att ”*vi har ännu inte lärt oss ordentligt*”, ”*vi är fortfarande nybörjare*” osv. Detta kan man höra från dem som använt språket dagligen i många år. Man tar på sig ’skulden’ själv och tror att det är den egna otillräckligheten som orsakat avvikelerna i det egna sättet att teckna. Detta är egentligen inte något förväntade ty i själva teckenundervisningen tyckte man sig behärska teckenböjningen.

När en tecknande persons språk börjar kännetecknas av förenklingar, som ofta är en följd av att talhastigheten närmar sig den normala, betyder inte det att den tecknande gör fel. Det skall snarare tolkas så, att personen i stället börjar kunna använda tecknad svenska på ett naturligt sätt. Detta snabbare, mer ekonomiska tecknande skall inte motarbetas, det bör i stället uppmuntras.

Påverkan från åtbördsspråket

Det finns ett par företeelser som skiljer informanterna teckenspråk åt. Dessa olikheter kan förklaras med hänvisning till deras språkliga bakgrund. Det är inte skillnaden mellan hörande och döv som styr detta, utan om man behärskar åtbördsspråket eller inte. Hos de informanter som också kan åtbördsspråket (och som lärt det redan som barn) kan särskilt två typer av påverkan från åtbördsspråket iakttas: teckenvalet och utnyttjandet av lokalisering.

Teckenvalet

Teckenförrådet är (än så länge) mindre i tecknad svenska än i åtbördsspråket. Den som behärskar det senare ’lånar’ då helt naturligt in tecken från åtbördsspråket i sin tecknade svenska. Hos dem med åtbördsspråklig bakgrund kan man också se avvikeler från tecknad svenska normerande teckenförslag, så tillvida att de kan ses använda helt andra

teckenformer än de som föreslås för tecknad svenska. Även tecken från åtbördsspråket som för sin översättning till svenska kräver flera ord tas ibland in i tecknad svenska. De som är tvåspråkiga i teckenavseende kan på lång sikt genom dessa interferensfenomen komma att bidra till att tecknad svenska närmas åtbördsspråket.

Tecknen i åtbördsspråket kommer alltså in i tecknad svenska via de personer som kan både teckenspråken. I kontakten mellan de (döva) som använder åtbördsspråket och hörande som använder tecknad svenska påverkas framför allt de senares teckenspråk, så att de plockar upp tecken från åtbördsspråket som många gånger får ersätta Teckenordbokens förslag. Ett sådant exempel utgör siffrorna 11–19 och tiotalen 20, 30 osv. Att dessa assimileras så lätt av tecknad svenskas användare beror väl delvis på att de i tecknad svenska är sammansatta tecken men att de i åtbördsspråket är enkla tecken. — Även från mer officiellt håll så att säga har dessa enkla tecken sanktionerats i och med att de valdes som siffertecken i den TV-kurs i tecknad svenska som TRU och SDR i samarbete framställt (och som började sändas hösten 1975).

Lokalisation

Förutom olikheter i teckenvalet är lokalisationen den mest påfallande skillnaden mellan informanter med och utan åtbördsspråkuskaper. Med lokalisation avses att den tecknande utnyttjar tecknens rumsliga eller spatiala dimension, genom att placera dem i olika positioner framför eller vid sidan av sig själv. Ett exempel från det inspelade materialet får illustrera hur detta kan utnyttjas i ett konkret fall. En av informanterna talar om två olika grupper av döva — det gäller en diskussion om språkinlärning och språkundervisning. När den första gruppen nämns, placeras den till vänster om den tecknande genom att tecknet GRUPP utförs där, och sedan placeras den andra gruppen något till höger. Där 'hänger' dessa tecken kvar under den fortsatta diskussionen och den tecknande refererar i fortsättningen till respektive grupp genom att peka i den riktning där de förut placerats.

En annan informant berättar vid ett tillfälle om sig själv och sin syster. Systern placeras till höger om den tecknande och påverkar i fortsättningen formen hos tex tecknet vi, som blir en pekande rörelse på den tecknande själv och 'systern'. Enligt tecknad svenska skulle vi där i stället tecknats med den svepande pekningen i cirkel som börjar och slutar med den tecknande själv.

Lokalisationen sådan den beskrivs i exemplen ovan har inte iakttagits hos dem som enbart behärskar tecknad svenska. De ses i stället använda tecknen endast som symboler för de ord de åtföljer och förmår inte utnyttja tecknens inneboende möjligheter på samma sätt som de som också kan åtbördsspråket. Även när man följer principen ett ord : ett tecken kan lokalisationen med fördel användas. Den gör tecknad svenska uttrycksfullare och mer levande.¹

Munrörelser och tecken

Tecknad svenska är för den som saknar hörsel en visuellt uppfattad kombination av tal och tecken. Den som har hörsel, har många gånger svårt att förstå att den döva människan faktiskt inte kan uppfatta det talade språket annat än genom att se på munnens rörelser. — Ett sätt för en hörande att försätta sig i en situation som liknar den dövas är förstås att stänga av ljudet på teven under en nyhetssuppläsning då den talande i regel förekommer i närbild.

Munavläsning av talat språk har dock två olika funktioner för döva mottagare av tecknad svenska. Den (vuxna) döva som kan svenska, som själv läser, skriver och talar, har naturligtvis (om än begränsade) möjligheter att avläsa talet. Den som redan behärskar språket kan själv fylla i det som inte syns och har också vissa möjligheter att rekonstruera det som tidigare inte uppfattats, men som fortsättningen av yttrandet hjälper till att klargöra. Ju mer svenska man kan desto större blir förmågan att avläsa talat språk på munnen. För den som kan svenska fungerar då tecknen som åtföljer talet som ett avläsestöd.

För den som inte kan svenska, ett dövt barn tex, är situationen annorlunda. Vad barnet uppfattar av tecknad svenska är munrörelser och tecken. Barnet har inga kunskaper om ordens form, vet inte hur de skall uttalas eller skrivas eller handalfabetas och kan därför inte uppfatta munrörelserna som visuella symboler eller visuell representation av (de obekanta) orden. Många av talspråkets ljud syns över huvud taget inte på munnen. Talet är dessutom ett oavbrutet flöde i den meningen att det inte finns pauser mellan orden och det gör att endast den som behärskar språket kan avgöra var ordgränserna går. Vidare kan nämnas att de för förståelsen av talat språk så viktiga prosodiska företeelserna (intonation, tryckstyrka och kvantitet) förutsätter auditivt och inte visuellt uppfattat tal.

Genom att bara munavläsa kan man inte lära sig talspråket. Avläsningen är redan i sig en komplicerad uppgift även för den som behärskar språket, och språkinlärning endast via avläsning är inte möjlig. Om man tecknar till talet ändrar man inte det faktum att munrörelserna är otillräckliga.

Vad det döva barnet uppfattar är alltså **att** munnen rörs samtidigt som tecknen utförs. Tecknen är i motsats till orden språksymboler som är avsedda att uppfattas av ögonen vilket innebär att den sidan av tecknad svenska kan läras, förstås och produceras av barnet. Men som vi har sett tidigare har tecknens form ingen likhet med ordens (att de har samma betydelse är en annan sak), så att även om barnet självt börjar kommunicera med tecken betyder inte det att barnet kan svenska språket.

¹ Vid ett föredrag på en teckenspråkslärarkurs för döva tog jag upp lokaliseringens betydelse. En av deltagarna ansåg att lokaliseringens utnyttjande kunde vara en av förklaringarna till att vissa teckenspråkstolkars teckenspråk är så mycket mer åskådligt och uttrycksfullt än andras — trots att båda kategorierna använder tecknad svenska. De som inte använder lokaliseringen påstods vara mycket tröttande att se på.

Tyvärr är det svårt att i skrift demonstrera hur den visuellt uppfattade tecknade svenska ser ut, men med hjälp av en mycket enkel notation kan man kanske ändå antyda vad det är fråga om. Det exempel som ges här är taget från en av inspelningarna av tecknad svenska. Det är emellertid inte en av informanterna, vars teckenspråk detaljgranskats, som tecknat detta utan en åttaårig pojke som var den döva samtalspartnern till två av de hörande informanterna. Pojken tecknar:

I   [] L⁺ *   o A⁺ *   B⁺ *   [] J⁺ v   o A⁺ *

Munnens form som åtföljer dessa fem tecken kan återges med följande primitiva avbildningar:

II   0   o   o 0   o   o 0

Dessa säger kanske inte läsaren något men de blir tydligare om vi låter bokstäver symbolisera de ljud som den hörande uppfattar (samtidigt som munnen har ovan angivna former):

III   a   ä   b a   o   b a

Om läsaren vid det här laget börjar bli irriterad över att inte förstå något så beror det kanske inte enbart på att den här notationen är i enklaste laget, det beror snarare på att tecknad svenska till sin form inte har några större likheter med talad eller skriven svenska. En översättning från tecknad svenska till skriven svenska ger följande resultat:

IV   jag   äter   bara   god   mat

Observera att det som står i rad IV inte är det som pojken tecknar, det är den svenska översättningen.

När man ser på inspelningen utan att lyssna på ljudet tycker man sig se pojken säga **"jag äter bara god mat"**. När ljudet kopplas på finns det emellertid inte några andra talspråksljud med i hans yttrande än just de som rad III avser att återge. Det betyder att han uttalar bara de ljud som är representerade i munavläsning, dem som har en synlig form. Ett rimligt antagande blir då, att den som växer upp med tecknad svenska lär sig att förknippa vissa munrörelser med tecknen. Om tecknet MAT alltid åtföljs av det uttalade ordet ser man på munnen att läpparna först är slutna och att munnen sedan öppnas. Om den talande avser M, P eller B framgår inte av munnens form; pojken har också mycket riktigt samma B-liktande ljud när han gör tecknet för BARA och tecknet för MAT. Pojkens munrörelser behöver alltså inte vara resultat av tal- eller avläseträning, de kan vara spontant och omedvetet inlärda samtidigt med det manuella tecknet. Detta antagande stöds av att inga andra språkljud kunde upptäckas i hans tal än de som är avläsbara bara på munnen.

Tecknad svenska är ett teckenspråk. Även om ett dövt barn spontant producerar satser där svenska satsbildningsregler används (så som exempel ovan visar) får man inte dra den slutsatsen att barnet därför behärskar tal eller skrift. Så **kan** vara fallet men det är inte med nödvändighet så. — Detta kan jämföras med hörandes sätt att lära tecknad

svenska. För varje enskilt ord måste vi lära oss hur motsvarande tecken ser ut. Att vi kan orden och deras användning betyder inte att vi därför också vet hur tecknen ser ut. Det är på samma sätt med det döva barnet som använder tecknad svenska. För varje enskilt tecken måste det lära sig hur motsvarande ord kan handalfabetas, skrivas eller uttalas.

Nu invänder kanske någon läsare att det finns barn som vuxit upp med tecknad svenska och som kan läsa och skriva. Detta är i så fall resultat av undervisning. Undervisning i den meningen att man i förskolan, eller redan i hemmet, arbetat med svenska språket, gjort barnet uppmärksamt på dess existens och sedan visat på ordens form i skrift och handalfabet. Men kunskapen om ordens form kan inte komma automatiskt, bara genom att kommunikationen sker på tecknad svenska.

En helt annan aspekt av tecknad svenska:s användning, och mycket viktig sådan, är att ett barn som växer upp i en miljö där tecknad svenska används får ett språkligt kommunikationsmedel. Barnet får därmed möjlighet till den språkliga interaktion med omgivningen som är en förutsättning för begrepps Bildning och kunskapsinhämtande. Däriigenom kan tecknad svenska — liksom andra former av teckenspråk — göra barnet bättre rustat för svenskinlärningen, i all synnerhet om man sedan i undervisningen utgår från det språk barnet redan har.

Litteraturförteckning

- Allen, S. *Introduktion i grafonomi* (— det lingvistiska skriftstudiets) Sthlm 1971
- Bergman, B. *Teckenspråkets lingvistiska status*, Rapport I—V, Institutionen för lingvistik, Sthlms univ., 1973—1976
- Björkhagen, Im. *Modern Swedish grammar*, Sthlm 1962
- Borg, O E. Per Aron Borg i Döfstmumvänner (årg 1) häfte 3, 1876 *
- Borg, P A. Uppsatser i döfstmundervisning, i Kungl. Bibl. handskriftsamling 0.35, Sthlm
- Denton, D. A rationale for total communication i Psycho-linguistics and total communication, (ed. T O'Rourke) 1972
- Gelb, I J. *A study of writing*, Chicago & London 1952
- Gleason, H A. *An introduction to descriptive linguistics*, New York 1961
- Håndbog i tegnsprog, utg. Danske døves landsforbund, København 1967
- Jørgensen, J. *Tegnsproget, dets væsen og grammatik*, København 1910
- Kakumasu, J. Urubú sign language, i IJAL (årg 34) 1968
- Kenney, Ch F. *The total approach*, Santa Ana unified school district, Cal, 1971
- Kroeber, A L. Sign language inquiry, i IJAL (årg 24) 1958
- Lieth, L v d. *Dansk døve-tegnsprog*, København 1967
- Lieth, L v d. Indsamling av danske gestus, i Non verbal kommunikation, Psykologisk skriftserie nr 4, København 1973
- Ljung, M. Principles of a stratification analysis of the plains Indian sign language, i IJAL (årg 31) 1965
- Lyons, J. *Introduction to theoretical linguistics*, Cambridge 1968
- Malmberg, B. *Människan och språket*, Lund 1966
- Malmberg, B. *Teckenlära*, Lund 1973
- Nida, E. *Morphology*, Ann Arbor, Univ. of Mich. Press, 1965
- Nordisk Döfstmumtidning, (årg 1) nr 4, 1907
- Nyström, A F. *Grunddraget af döfstmundervisningens utveckling i Sverige*, Örebro 1900—08
- Ogden, C K & Richards, I A. *The meaning of meaning*, London 1946
- Ordbok över de dövas åtbördsspråk, utg. Kyrkliga nämnden för döva, Sthlm 1960
- Pedagogisk-psykologisk uppslagsbok, 2 uppl, Supplement och registerband 1956
- Peet, I L. A study of the proceedings, i American annals of the deaf, (årg 100) nr 2, 1955
- Peirce, C S. *Collected papers*, vol 1 & 8, Cambridge (1933—) 1960
- Pike, K L. *Phonemics: a technique for reducing languages to writing*, Ann Arbor, Univ. of Mich. Press 1947
- Prawitz, J. *Den dövstumme och hans undervisning i språket*, Sthlm 1918
- Prawitz, J. *Manilla dövstumskola 1812—1912*, Sthlm 1913
- Reuschert, E. *Die Gebärdensprache der Taubstummen*, Leipzig 1909
- Schlesinger, I M. Introduction to the Israel sign language handbook, i Smaablaade for surdofrenologer, utg Nordisk selskab for forskning af døves mentale helse, 1971? (stencil)
- SDR-kontakt, (särskilt årg 85, 1975, nr 9, 10, 12, 13, 21, 24) *Sign language studies*, nr 6, 1975
- Sigurd, B. *Språkstruktur*, Sthlm 1967
- Skavlan, S. *Throndhjem dövstumme-institut*, Throndhjem 1875
- Skolöverstyrelsen. *Läroplan för grundskolan II:Sp-sk*, 1969
- Skolöverstyrelsen, *Teckenspråk för döva*, (red A-M Bjurgate) Sthlm 1968
- SOU 1955:20. *Det döva barnets språk- och talutveckling*
- Stokoe, W C. *Semiotics and human sign languages*, Haag 1972
- Stokoe, W C. Sign language structure: An outline of the visual communication systems of the American deaf, i Studies in linguistics, Occasional Papers no 8, Buffalo, N.Y. 1960
- Stokoe, W C, Casterline D C, Croneberg C G. *A dictionary of American sign language on linguistic principles*. Wash.

- D.C., Gallaudet College Press
1965
- Sørensen, H S. Meaning and reference, i Sign, Language, Culture Janua linguarum, Series maior nr 1, Haag 1970
- Teckenordbok, utg Sveriges dövas riksförbund (red E Föndelius) Borlänge 1971 och 1973
- Tegnsprogs-ordbok, utg Döf-stumme-raadet, Köpenhamn 1926
- Tidskrift för döfstumskolan, (årg 3) nr 4—5, 1882
- Ullman, S. Semantics. An introduction to the science of meaning, Oxford 1962
- Valades, R. *Essay sur la grammaire du language naturel des signes*, Paris 1854
- Voegelin, C F. Sign language analysis, on one level or two? i IJAL (årg 24) 1958
- Wundt, W. *Völkerpsychologie*, band I, Leipzig 1911
- Österberg, O. *Teckenspråket*, Uppsala 1916

Summary

Signed Swedish

The two sign languages. Since the late 60's there are two ways of signing in Sweden. The main differences in vocabulary and syntax (and a few similarities) are touched upon and it is argued that these differences are so radical that they must be treated as two separate languages: Swedish sign language (SSL) and Signed Swedish. Contrary to SSL, which is the genuine language of the deaf not related to spoken language, Signed Swedish is a constructed sign language, modelled on Swedish. It is constructed by a committee set up by the Swedish National Association of the Deaf and intended for communication with deaf children. Its main characteristic feature is the simultaneous use of spoken and signed language: one word — one sign. It is assumed that if you speak and sign simultaneously, thus forcing the Swedish word order upon the signs, it will enable the children to learn to read and write Swedish with greater success than is now the case.

Most of the vocabulary of Signed Swedish is borrowed from SSL but there are many invented signs too. Among the new signs there are the so called grammatical signs intended to correspond to the inflectional endings of the words and thereby to facilitate the acquisition of a correct word inflexion.

The aim of the research of which this report is a result, was to analyse and describe Signed Swedish — not SSL.

The structure of the sign. Sign writing. The basic structure of the sign may be described as simultaneous realisation of what is here termed the three aspects: articulator (single or double, i.e. one or two hands), articulation (movement), place of articulation.

Similar to how the words of spoken languages have been described in terms of distinctive sounds (phonemes), the analysis of the signs have shown that they can be described by a limited number of distinctive units, cheremes. In Signed Swedish about 70 cheremes of six different types have been found: hand shape, attitude of hand, location, direction, movement, interaction. The analysis shows that signs have a common internal structure, that they constitute a system of language symbols.

A writing system for Signed Swedish is introduced. The system is cheremic, i.e. one chereme — one graphic symbol.

Typology of signs. Typology of signs as defined here is the study of the form of the sign and its relation to the referent. The traditional terms natural and conventional are abandoned and the two main types of signs are referred to as arbitrary and motivated signs. Motivated signs are of two types: indexical and iconic.

This model of sign classification also makes use of the distinction directly versus indirectly motivated signs. The latter are related to their referents via a base concept, as in e.g. the sign ELEPHANT where the sign depicts the shape of the trunk (— the base of the sign).

Sign inflexion. A complete account of the signs created to accompany Swedish inflectional endings. Sign and word inflexion is compared and it is shown that the rich inflectional system of Swedish is not represented in Signed Swedish. It is also shown that there is no information about the form of an (un-)inflected word in a sign. If a grammatical sign is added it does not show how, only that, a word is inflected.

Tecknad svenska

Det finns två teckenspråk i Sverige, dels dövas eget åtbördsspråk som i stort sett är spontant framvuxet och oberoende av svenska språket, dels tecknad svenska. Detta konstruerades i slutet av 1960-talet bl a i syfte att underlätta svenskinlärningen för döva barn. Utmärkande för tecknad svenska är att tecknet skall utföras samtidigt med att det svenska ordet uttalas.

Tecknen i tecknad svenska är till största delen hämtade från åtbördsspråket, men en rad nya tecken har konstruerats. Tecknens ordningsföljd har anpassats till talad svenska. Böjningstecken har lagts till som skall motsvara svenska språkets böjningsformer.

För första gången undersöks nu hur den tecknade svenska faktiskt är uppbyggd: hur ser tecknens struktur ut och hur tecknar man? Vilka delar av ett tecken är betydelsebärande och hur kan tecknen klassificeras? Hur fungerar teckenböjningen i förhållande till den talade svenska? Hur fungerar tecknad svenska i praktiken?

Här introduceras också ett skriftsystem som gör det möjligt att notera tecken med utgångspunkt i deras egen uppbyggnad utan stöd av svensk skrift.